

Centraal Planbureau

Overschot op
de begroting | *Inflatie
stijgt*

**Centraal
Economisch
Plan
2017**

Overschot op
de begroting | *Inflatie
stijgt*

Centraal
Economisch
Plan
2017

Inhoud

1	Samenvatting.....	8
1.1	Samenvatting en inleiding.....	9
1.2	Beschouwing.....	16
2	De economie in 2017 en 2018.....	21
2.1	De internationale economie.....	22
2.2	De Nederlandse economie.....	26
3	Begroting en koopkracht.....	40
3.1	Overheidstekort en overheidsschuld.....	41
3.2	De raming en de begrotingsregels.....	44
3.3	Collectieve uitgaven.....	46
3.4	Collectieve lasten.....	50
3.5	Koopkracht.....	53
4	Actualisatie Middellangetermijnverkenning 2018-2021.....	57
4.1	Groei, begrotingsoverschot en geringe stijging koopkracht.....	58
4.2	Belangrijkste verschillen met MLT 2018-2021 uit september.....	61
	Bijlagen.....	67
	Verklaring van afkortingen.....	100

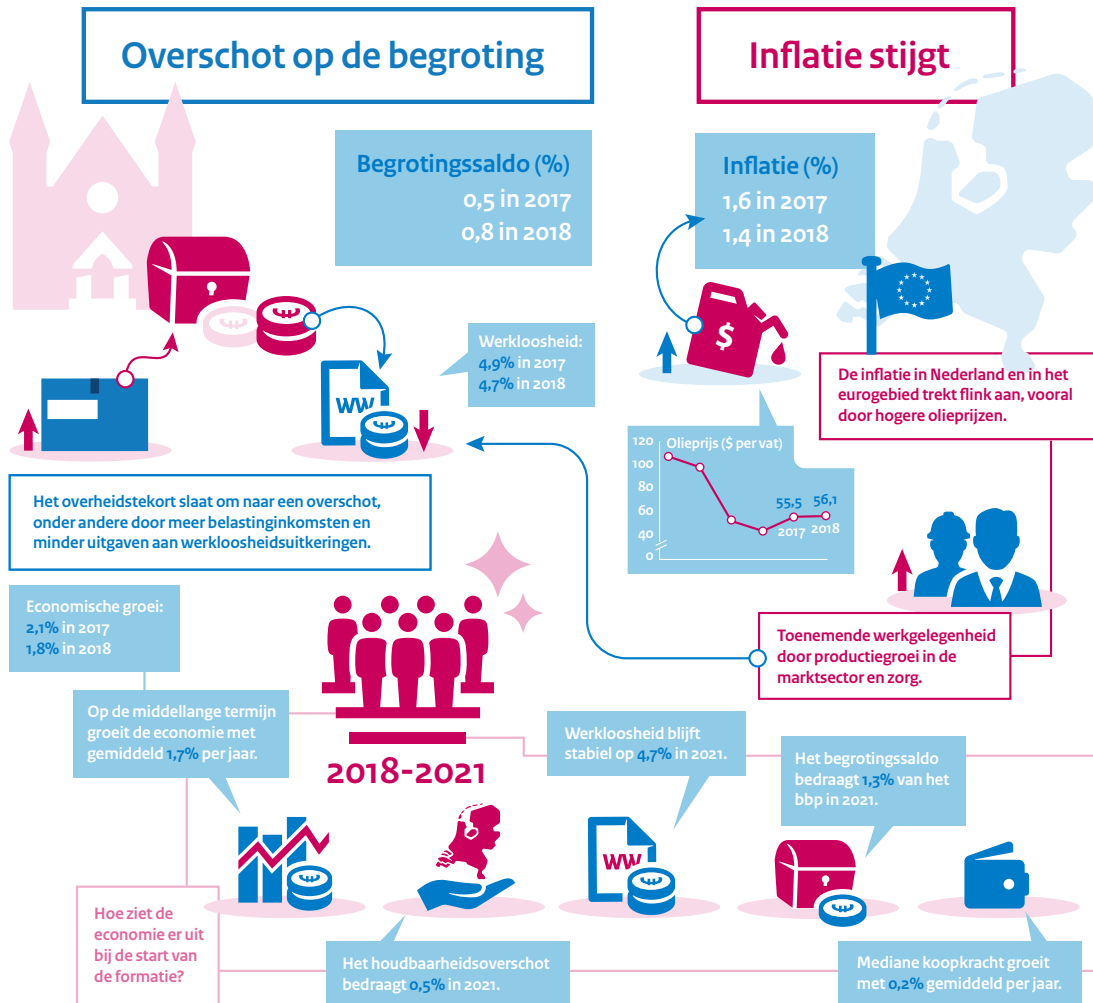
Lijst van kaders in de hoofdstukken

- 1 Samenvatting
 - Onzekere ontwikkelingen op de arbeidsmarkt – 14

- 2 De economie in 2016 en 2017
 - Onzekerheid rondom de raming – 28
 - Zou de Nederlandse overheid prijsindexobligaties moeten gaan uitgeven? – 31
 - Stromen op de arbeidsmarkt: veel verborgen dynamiek en variatie – 35
 - Inflatiedoelstelling ECB anker voor inflatieverwachtingen lange termijn – 39

- 3 Begroting en koopkracht
 - Het begrotingssaldo in 2017 vergeleken met de raming uit 2012 – 43
 - Ouderenzorg onder druk door sterke groei pgb? – 48
 - Begrotingssaldo profiteert van belastingmeevallers – 52

De belangrijkste conclusies uit het CEP 2017

Deze infographic is gebaseerd op het CEP 2017. Voor de oorspronkelijke tekst, grafieken en de exacte gegevens zie www.cpb.nl

© Centraal Planbureau, Den Haag 2017

1 Samenvatting

De mondiale economische groei versnelt dit en volgend jaar enigszins, vooral onder invloed van aantrekkende groei in opkomende economieën. Door de aantrekkende mondiale groei versnelt ook de groei van de relevante wereldhandel naar 3% dit jaar en 3,6% volgend jaar. De groei van de Nederlandse economie zet stevig door en bedraagt 2,1% dit jaar en 1,8% volgend jaar. De groei wordt gedragen door de consumptie en de uitvoer. De groei van economie gaat gepaard met een toenemende werkgelegenheid in de marktsector en in de zorg. Dit jaar komt de werkloosheid uit op 4,9% van de beroepsbevolking, volgend jaar op 4,7%. De inflatie loopt onder invloed van de hogere energieprijzen op naar 1,6% dit jaar en 1,4% volgend jaar. Door de daling van de werkloosheid en de toename van de inflatie stijgen de contractlonen. In 2017 en 2018 verbetert de mediane statische koopkracht in beperkte mate, met respectievelijk 0,1% en 0,3%, na een stijging van 2,7% in 2016. Het begrotingsoverschot dat vorig jaar is ontstaan, loopt in de ramingsperiode verder op, tot 0,8% bbp in 2018. Dit komt doordat de aanhoudende economische groei leidt tot meer inkomsten en door een stijging van de overheidsuitgaven die daarbij achterblijft.

De economie groeit in de periode 2018-2021 met gemiddeld 1,7% per jaar. Een gelijk opgaande groei van werkgelegenheid en arbeidsaanbod zorgt voor een stabiele werkloosheid van 4,7%. De rente en inflatie lopen licht op, maar blijven laag. De overheidsbegroting komt uit op een overschot van 1,3% in 2021, een schuld die afneemt naar 47% en een houdbaarheidsoverschot van 0,5%.

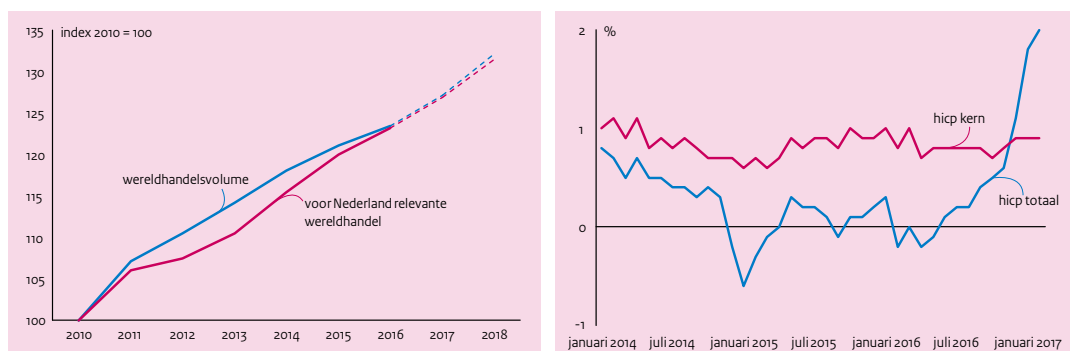
1.1 Samenvatting en inleiding

Mondiale economie

Er blijft sprake van een voorzichtig groeiende mondiale economie en uitzonderlijk ruim monetair beleid. De mondiale economische groei versnelt dit en volgend jaar wel enigszins, vooral onder invloed van aantrekkende groei in opkomende economieën. De lagere groei van de Chinese economie ten opzichte van de afgelopen jaren drukt de mondiale groei, maar recente cijfers voor China zijn wat gunstiger dan werd verwacht. Dat geldt ook voor de Russische economie die profiteert van de stijgende olieprijs. Recente cijfers en voorlopende indicatoren laten een licht aantrekkende groei zien in de geavanceerde economieën, vooral buiten het eurogebied. In de VS is de groei robuust en de groeiverwachtingen voor de korte termijn zijn gunstig, samenhangend met verwachte aanpassingen in het begrotingsbeleid. Voor de Britse economie geldt dat de binnenlandse vraag zich positiever heeft ontwikkeld dan na het referendum over de Brexit werd verwacht. In het eurogebied zijn het consumenten- en producentenvertrouwen gestegen, en ze zijn nu hoger dan voor de financiële crisis. De economische groei in het eurogebied ligt zowel dit als volgend jaar op 1,7%. De groei in Duitsland ligt wat boven dit gemiddelde, die in Frankrijk en Italië eronder.

Onder invloed van de aantrekkende groei in opkomende economieën versnelt ook de groei van de wereldhandel naar 3,0% dit jaar en 4,0% volgend jaar. Vorig jaar lag de handelsselasticiteit (tussen mondiale bbp-groei en de wereldhandel) met 0,6 op het laagste niveau sinds 2001. De verwachting is dat deze in de projectieperiode weer normaliseert naar een waarde rond de één. De groei van de voor Nederland relevante wereldhandel blijft met 3% en 3,6% licht achter bij de wereldhandel (figuur 1.1 links), omdat de belangrijkste handelspartners zich in Europa bevinden, waar de groei minder groot is.

Figuur 1.1 Gestage groei relevante wereldhandel (links); hicp en kerninflatie eurogebied (rechts)

Bron: Eigen berekeningen en Eurostat ([link](#)).

Nominale en reële lange rentes zijn recent duidelijk gestegen, vooral in de VS sinds de verkiezingen in november. Deze toename is voor een deel gedreven door geanticiperde aanpassingen in de beleidsmix door de nieuwe regering. De verwachting is dat de bestedingsimpuls door een ruimer budgettair beleid leidt tot meer inflatoire druk en mogelijk een minder graduele normalisering van het monetaire beleid. Ook in Europa zijn lange rentes recentelijk opgelopen, zij het minder sterk dan in de VS. In de projectieperiode loopt de Duitse lange rente op van 0,1% in 2016 naar 0,4% in 2017 en 2018.¹ In de VS is de beleidsrente sinds december zoals verwacht verhoogd, dat neemt niet weg dat het monetaire beleid ruim blijft in geavanceerde economieën. De eurokoers daalt in de raming dit en volgend jaar enigszins ten opzichte van de dollar, hetgeen leidt tot een verbetering van de prijsconcurrentiepositie vis-a-vis de VS. Anderzijds is de koers van de euro ten opzichte van een aantal opkomende economieën juist geapprecieerd.

De inflatie in het eurogebied trekt dit jaar flink aan, vooral door hogere energieprijzen. De kerninflatie (inflatie gecorrigeerd voor energieprijzen en onverwerkte voedingsmiddelen), blijft echter nog vrij laag (figuur 1.1 rechts). De inflatoire druk is nog steeds niet groot. Er is wel sprake van inhaalgroei, maar deze is nog steeds beperkt. De werkloosheid daalt in veel EU-landen, maar ligt nog boven het langjarig gemiddelde. Wel zijn de (5-jaars) inflatieverwachtingen recent opgelopen naar 1,7%, tegelijk met de stijgende lange rente in de VS en in het eurogebied. De stijgende energieprijzen en de depreciatie van de euro stuwden het inflatiecijfer voor 2017 op naar 1,5%. Volgend jaar loopt de toename van de energieprijzen uit het inflatiecijfer en zakt dat weer wat terug naar 1,3%. Na de daling in 2016 stijgt de olieprijs in 2017 naar iets meer dan 55 dollar per vat, waarna de olieprijs in de technische raming stabiliseert in 2018. De recente toename van de olieprijs is terug te voeren op een toenemende vraag door het gestage herstel van de wereld economie en afspraken tussen OPEC-landen om de productie te beperken.

Er is een aantal risico's voor de wereldwijde economische groei. In de VS is de beleidsonzekerheid toegenomen met een nieuwe regering waarvan onduidelijk is hoe deze zich zal opstellen tegenover internationale instellingen, handel en regulering van de financiële sector. Ook in Europa is er in het licht van verkiezingen in een aantal landen onzekerheid over het toekomstige beleid, waaronder politiek commitment aan het Europese project. In Europa bestaat ook het risico dat het sentiment rond de Brexit omslaat in een anticipatie op een harde scheiding met hoge(re) economische kosten aan beide zijden. Ten slotte is er in het eurogebied sprake van een aantal sluimerende risico's die vrij snel weer acuut kunnen worden bij onverwachte tegenvallers, zoals de zwakke balansen bij een aantal Europese banken en de houdbaarheid van de Griekse staatsschuld. Een positief risico is dat de bestedingsimpulsen in de VS en China groter worden of grotere positieve effecten hebben dan nu wordt verwacht.

¹ De technische ramingen voor olieprijs, wisselkoers en rente zijn gebaseerd op de realisaties in week 4.

Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2013-2018

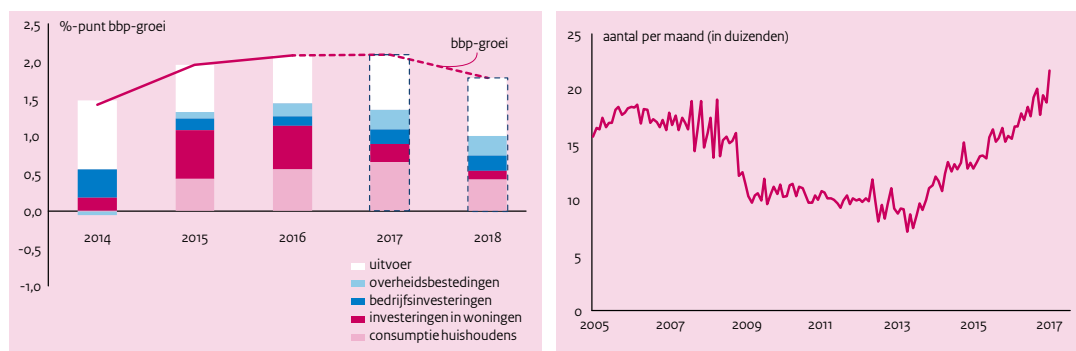
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
mutaties per jaar in %						
Internationale economie						
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	2,8	4,5	3,9	2,7	3,0	3,6
Concurrentenprijs (a)	-2,8	-0,7	8,0	-3,0	1,1	1,1
Olieprijs (dollars per vat)	107,1	97,9	51,9	43,3	55,5	56,1
Eurokoers (dollar per euro)	1,33	1,33	1,11	1,11	1,07	1,07
Lange rente Nederland (niveau in %)	2,0	1,5	0,7	0,3	0,7	0,7
Volume bbp en bestedingen						
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	-0,2	1,4	2,0	2,1	2,1	1,8
Consumptie huishoudens	-1,0	0,3	1,8	1,8	2,0	1,4
Consumptie overheid	-0,1	0,3	0,2	0,7	0,8	1,0
Investeringen (inclusief voorraden)	-3,9	3,2	6,2	4,3	3,6	2,8
Uitvoer van goederen en diensten	2,1	4,5	5,0	3,7	3,5	3,9
Invoer van goederen en diensten	1,0	4,2	5,8	3,9	3,6	3,9
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijs bruto binnenlands product	1,4	0,1	0,1	1,0	1,2	1,4
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	0,1	-0,8	0,7	-1,0	0,9	1,0
Prijs goedereninvoer	-1,9	-2,7	-5,1	-4,5	5,1	1,0
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	2,6	0,3	0,2	0,1	1,6	1,4
Contractloon marktsector	1,2	1,0	1,3	1,7	1,8	2,1
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	-1,4	1,2	1,2	2,7	0,1	0,3
Arbeidsmarkt						
Beroepsbevolking	0,8	-0,4	0,4	0,4	0,8	0,8
Werkzame beroepsbevolking	-0,8	-0,6	1,0	1,3	2,0	1,1
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	647	660	614	538	445	430
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	7,3	7,4	6,9	6,0	4,9	4,7
Marktsector (b)						
Productie	-0,7	2,4	2,8	2,6	2,8	2,1
Arbeidsproductiviteit (per uur)	0,4	1,6	1,6	0,3	1,0	1,4
Werkgelegenheid (in uren)	-1,1	0,8	1,2	2,3	1,9	0,7
Loonvoet (per uur)	1,7	0,8	0,2	1,6	2,6	2,6
Arbeidsinkomensquote (niveau in %)	79,1	78,7	77,1	77,7	78,3	78,4
Overig						
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (c)	-0,7	-1,4	0,2	0,9	0,0	0,3
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	10,2	8,5	8,5	8,7	8,2	8,2
niveau in % bbp						
Collectieve sector						
EMU-saldo	-2,4	-2,3	-2,0	0,3	0,5	0,8
EMU-schuld (ultimo jaar)	67,7	67,9	65,1	61,8	58,5	55,5
Collectieve lasten	36,5	37,5	37,7	39,0	39,3	39,3
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen. (b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector. (c) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen. De individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in de <i>MEV2017</i> , hoofdstuk 1.						

De Nederlandse economie

De groei van Nederlandse economie zet dit en volgend jaar door met 2,1% en 1,8%. Alle bestedingscategorieën dragen bij aan de groei (figuur 1.2 links). De groei van de particuliere consumptie is dit jaar snel, maar valt volgend jaar wat terug omdat het 5 miljard-pakket dan is uitgegeven en de oplopende inflatie de koopkrachtstijging dempt. De groei van

de bedrijfsinvesteringen trekt dit en volgend jaar aan ten opzichte van 2016. Volgend jaar loopt wel de groei van de woninginvesteringen terug. De uitvoer blijft het in beide jaren goed doen, ook ten opzichte van de relevante wereldhandel. De productiegroei wordt bijna geheel gerealiseerd in de marktsector. De zorgsector levert in beide jaren, in tegenstelling tot voorgaande jaren, ook een positieve bijdrage aan de groei van de toegevoegde waarde. Dit jaar drukt een lagere gasproductie de bbp-groei nog met 0,2%, dat is volgend jaar niet het geval door ongewijzigde gasproductie. De belangrijkste binnenlandse onzekerheden rond de raming betreffen de ontwikkeling van de werkloosheid en de uitvoer. De werkloosheid zou meer kunnen dalen dan in de raming besloten ligt als de groei van de werkgelegenheid meevalt. Anderzijds kan het arbeidsaanbod gezien de gunstige situatie op de arbeidsmarkt sneller toenemen dan nu voorzien, waardoor de werkloosheid hoger uitkomt (zie kader). De relatief uitbundig groei van de uitvoer ten opzichte van de relevante wereldhandel kan ook incidenteel blijken, waardoor de uitvoer lager uitkomt dan nu voorzien.

Figuur 1.2 Groei breed gedragen (links): aantal transacties woningmarkt vestigt records (rechts)

De bijdrage van de overheidsbestedingen aan de bbp-groei betreft alleen de directe bestedingseffecten van de uitgaven via consumptie en investeringen van de overheid. De effecten van andere overheidsuitgaven, waaronder inkomensoverdrachten en subsidies, kunnen een bijdrage aan de groei hebben via de bestedingen van huishoudens en bedrijven. Dit laatste geldt ook voor belastingen.

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

De consumptie stijgt dit jaar snel door het vertraagd uitgeven van het hogere beschikbaar inkomen van de afgelopen jaren. Volgend jaar groeit de consumptie in lijn met de toename van het beschikbaar inkomen. De afgelopen twee jaar is het beschikbaar inkomen flink gestegen, onder andere door de lastenverlichting in het 5 miljard-pakket. Een deel van dit extra inkomen is in 2016 niet geconsumeerd, waardoor de spaarquote wat opliep. Dit en volgend jaar neemt het beschikbaar inkomen verder toe doordat de toenemende werkgelegenheid zorgt voor meer inkomen. De hogere inflatie drukt echter de toename van het reële inkomen en het uitkeringsinkomen daalt in beide jaren enigszins door het uitblijven van pensioenindexatie en de daling van het aantal uitkeringsgerechtigden. De toename van het beschikbaar inkomen is daarmee in beide jaren kleiner dan in de afgelopen jaren, maar wordt wel voor een groter deel geconsumeerd. In beide jaren daalt de spaarquote licht (dit is overigens mede het gevolg van de maatregel Pensioen in Eigen Beheer²).

² zie kader in hoofdstuk 1 van de *Macro Economische Verkenning 2017*.

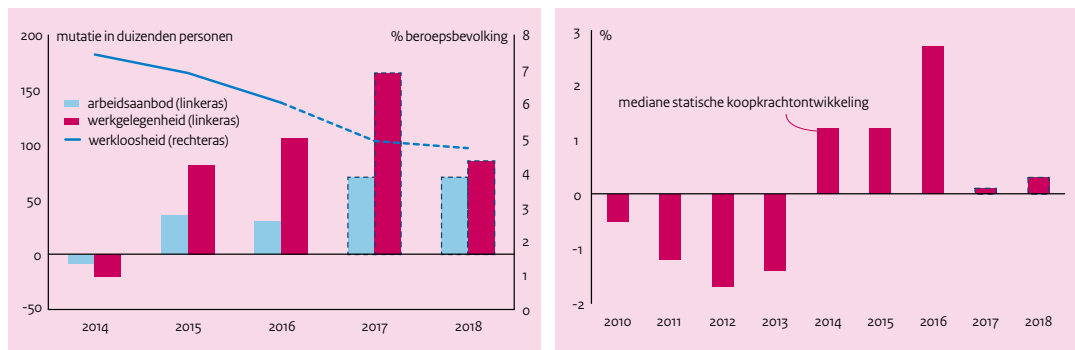
De gemiddelde pensioenpremies stijgen dit jaar en zijn volgend jaar stabiel. De premie stijgt dit jaar mede vanwege de lage premiedekkingsgraden door de lage rente. Volgend jaar stijgt de premie wel in de overheidssector. Er is gemiddeld geen sprake van kortingen, maar ook niet van indexatie van pensioenen.

De ontwikkelingen op de woningmarkt zijn positief en dragen bij aan de bbp-groei. De huizenprijzen stegen vorig jaar met 5,0% en de prijzen liggen nu bijna 15% hoger dan op het dieptepunt in 2013. De toename van de huizenprijzen zet in 2017 door en de prijzen zullen ook in 2018 stijgen. Het aantal transacties heeft in de tweede helft van 2016 het hoogste niveau sinds 2005 bereikt (figuur 1.2 rechts). De woninginvesteringen groeiden afgelopen jaar met ongeveer 20%, dit en volgend jaar normaliseert het groeitempo van de woninginvesteringen naar 6,6% en 2,9%. Het stijgende aantal transacties van bestaande woningen zorgt voor een impuls voor verbouw-, renovatie- en herstelwerkzaamheden.

De bedrijfsinvesteringen groeien dit en volgend jaar met circa 2,5%. De bezettingsgraad ligt op het langjarige gemiddelde en de investeringsquote blijft stabiel. De toegang van het midden- en kleinbedrijf tot bancair krediet is nog beperkt na de aanscherping van de acceptatiecriteria voor leningen aan het mkb in eerdere jaren.

De Nederlandse uitvoer van goederen doet het relatief goed en groeit al een paar jaar harder dan de relevante wereldhandel. Dit geldt zowel voor de wederuitvoer als voor de binnenslands geproduceerde uitvoer. De uitvoer profiteert van een verbeterde concurrentiepositie, die ook dit jaar licht aantrekt door de depreciatie van de euro. In de ramingsperiode blijft de uitvoer groeien, maar wordt het verschil met de groei van de relevante wereldhandel kleiner.

Figuur 1.3 Werkgelegenheid, arbeidsaanbod en werkloosheid (links): koopkrachtstijging valt terug (rechts)

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

De groei van de werkgelegenheid in de marktsector zet door en ook de werkgelegenheid in de zorg groeit weer, de werkloosheid daalt van 6,0% van de beroepsbevolking in 2016 naar 4,9% in 2017 en 4,7% in 2018 (figuur 1.3 links). In de ramingsperiode valt de groei van de werkgelegenheid (in uren) wat terug bij een oplopende productiviteit.

Onzekere ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

De afgelopen tijd hebben de snelle ontwikkelingen op de arbeidsmarkt telkens positief verrast en bleek de werkloosheid sneller te dalen dan het CPB en andere instituten verwachtten. Zowel de werkgelegenheid als het arbeidsaanbod ontwikkelt zich atypisch in een periode van economisch herstel en zijn daarmee lastig te ramen. (a) Twee varianten illustreren de onzekerheid die dit met zich meebrengt voor de raming van de werkloosheid.

Hogere groei werkgelegenheid

De werkgelegenheid is de afgelopen twee jaar sterk toegenomen. De relatief hoge winsten van de afgelopen jaren zorgen ervoor dat bedrijven ruimte hebben om nieuwe mensen aan te nemen. In een krappere arbeidsmarkt wordt het vinden van geschikte werknemers echter steeds moeilijker en duurder. Hierdoor zal de werkgelegenheidsgroei afvlakken. In de centrale raming neemt de werkgelegenheid daarom dit jaar al iets minder toe dan vorig jaar en vlakt volgend jaar verder af.

In deze variant wordt aangenomen dat de werkgelegenheidsgroei in 2017 en 2018 gemiddeld gelijk is aan die in 2015 en 2016. Dat betekent in beide jaren een extra groei van 0,4%-punt. De werkloosheid komt hierdoor in 2018 0,5%-punt lager uit dan in de raming. Verkrapping van de arbeidsmarkt leidt tot hogere lonen, wat de inflatie verhoogt. De extra werkgelegenheid en de reële loonstijging stimuleren de consumptie en daarmee de economische groei. Het EMU-saldo verbetert door minder werkloosheidsuitkeringen en meer loon- en inkomstenbelasting.

Terugkeer ontmoedigen op arbeidsmarkt

Tijdens de crisis hebben mensen zich ontmoedigd teruggetrokken van de arbeidsmarkt. Wanneer de economie aantrekt en de werkloosheid daalt, is het te verwachten dat deze mensen zich weer aanmelden op de arbeidsmarkt. In de afgelopen drie jaar is de werkloosheid van 7,4% van de beroepsbevolking naar 5,3% eind 2016 teruggevallen, maar toch melden ontmoedigen zich slechts mondjesmaat weer op de arbeidsmarkt. In de centrale raming wordt deze ontwikkeling doorgetrokken en is de terugkeer van dit conjuncturele arbeidsaanbod de komende twee jaar beperkt.

In deze variant wordt aangenomen dat ontmoedigen zich in 2017 en 2018 door de gunstige omstandigheden zullen aanmelden op de arbeidsmarkt, zodat zowel dit als volgend jaar het arbeidsaanbod per saldo met 30.000 mensen extra toeneemt ten opzichte van de centrale raming. Dit zorgt voor een oploep van de werkloosheid van 0,7%-punt in 2018. Door de hogere werkloosheid neemt de loondruk af. De lagere reële lonen zorgen voor minder consumptie en remmen daarmee de economische groei. Ook het EMU-saldo verslechtert hierdoor. Op langere termijn vindt het extra arbeidsaanbod werk en nemen de belastinginkomsten weer toe. In dit geval gaat het om een groep ontmoedigen die eerder terugkeert op de arbeidsmarkt dan in de centrale raming. Hierdoor zijn de langetermijneffecten op de economie en overheidsfinanciën neutraal.

Gevolgen van hogere werkgelegenheid en meer arbeidsaanbod op economische ontwikkeling,

	Meer werkgelegenheid		Terugkeer ontmoedigen	
	2017	2018	2017	2018
effect op jaarlijks mutatie in %-punt t.o.v. basispad				
Bruto binnenlands product	0,0	0,1	0,0	-0,1
Consumptie huishoudens	0,1	0,2	0,0	-0,1
Investerings (inclusief voorraden)	-0,1	0,1	0,0	-0,1
Consumentenprijsindex	0,0	0,1	0,0	-0,1
Contractloon marktsector	0,1	0,2	-0,1	-0,3
Werkgelegenheid marktsector in gewerkte uren	0,4	0,4	0,0	0,0
Arbeidsproductiviteit marktsector in gewerkte uren	-0,4	-0,3	0,0	-0,1
Arbeidsaanbod	0,0	0,1	0,4	0,3
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	-0,3	-0,5	0,4	0,7
EMU-saldo (in %bbp)	0,1	0,2	-0,1	-0,2

(a) zie ook het kader 'Waarom is de werkloosheid lastig te ramen?' in de MEV2017 ([link](#)).

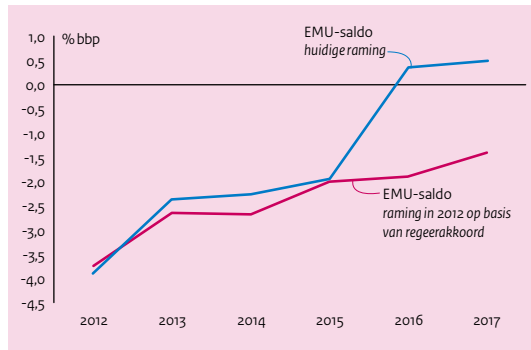
Vorig jaar was de groei van de werkgelegenheid opvallend hoog en die van de productiviteit relatief laag. In de ramingsperiode normaliseert de verhouding tussen deze twee grootheden weer, waardoor de werkgelegenheidsgroei wat terugvalt. Deze groei van de werkgelegenheid vindt plaats in de marktsector en de zorg en is dit jaar ruimschoots voldoende om het arbeidsaanbod te absorberen. De toename van het arbeidsaanbod ligt in de ramingsperiode hoger dan de afgelopen jaren, onder invloed van structurele factoren zoals hogere participatie van vrouwen en ouderen en beleidseffecten (verhoging AOW-leeftijd, 5 miljard-pakket). De groei van de werkgelegenheid in de marktsector valt volgend jaar terug, bij een groei van het arbeidsaanbod die min of meer gelijk is aan die van dit jaar. De afname van de werkloosheid is daardoor volgend jaar kleiner dan dit jaar.

De daling van de werkloosheid en de toename van de inflatie leidt tot meer opwaartse druk op de lonen. De contractloonstijging neemt toe van 1,8% dit jaar naar 2,1% volgend jaar. De contractloonstijging blijft dit jaar nog beperkt, veel cao's zijn vorig jaar al afgesloten, waardoor de hogere inflatie nog niet is meegenomen in de cao's voor 2017. De reële lonen in de marktsector nemen meer toe dan de arbeidsproductiviteit bij relatief hoge winsten van bedrijven. Tegelijkertijd ligt de inflatie (hicp) met 1,6% dit jaar en 1,4% volgend jaar aanmerkelijk hoger dan in de afgelopen jaren. Dit is voornamelijk het gevolg van hogere energieprijzen en de depreciatie van de euro ten opzichte van de dollar. In beide jaren is de Nederlandse inflatie hiermee in lijn met die in het eurogebied. Vooral dit jaar ligt de contractloonstijging dus niet ver boven de inflatie en dat beperkt de positieve impuls op de koopkracht van het mediane huishouden. Dit geldt in wat mindere mate ook voor volgend jaar. Na het positieve effect van het 5 miljard-pakket op de koopkracht vorig jaar valt de toename van de koopkracht dit en volgend jaar dan ook terug (figuur 1.3 rechts).

Overheidsfinanciën

Het overschot in 2016 wordt geschat op 0,3% bbp. Dit overschot stijgt dit jaar naar 0,5% en volgend jaar naar 0,8% bbp. De recente scherpe toename van het overheidssaldo komt vooral door sterk toenemende belastingontvangsten (zie kader in hoofdstuk 3). Deels komt dit door de bijdrage van de relatief belastingrijke binnenlandse bestedingen aan de economische groei. Bovendien is de vennootschapsbelasting (exclusief gasproductie) sterk toegenomen, met 0,7% bbp tot 3,0% bbp. Deze toename is deels structureel door toegenomen winsten van bedrijven, deels een versnelling doordat bedrijven eerder dan voorzien bijna geen compensabele verliezen meer lijken te hebben. Een ander deel is tijdelijk, door het actiever opleggen van voorlopige aanslagen door de Belastingdienst. Ook aan de uitgavenkant is sprake van een incidentele factor die het begrotingssaldo tijdelijk verbetert, namelijk de Nederlandse korting op de EU-afdrachten, die met terugwerkende kracht binnenkomt (0,3% bbp). De verbetering van het begrotingssaldo wordt gedrukt door gedaalde gasbaten als gevolg van lagere productie en lagere prijzen. Het begrotingsoverschot loopt verder op in de ramingsperiode. Dit komt door aanhoudende economische groei die de werkloosheidsuitkeringen dempt, hogere belastinginkomsten en doordat de overheidsuitgaven minder snel toenemen dan het bbp. Het begrotingsoverschot loopt ook op door dalende rente-uitgaven, en door de tijdelijke hogere belastingontvangsten door de fiscale aanpassing rond Pensioen in Eigen Beheer.

Figuur 1.4 Overheidssaldo ten opzichte van regeerakkoord

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

De ontwikkeling van het begrotingssaldo is vooral in 2016 aanzienlijk gunstiger dan voorzien bij het regeerakkoord (figuur 1.4). Dit is vooral toe te schrijven aan meevallers bij de belastinginkomsten. Lagere rente-uitgaven dragen in mindere mate bij aan het positievere begrotingssaldo, de verschillen bij de overige uitgaven vallen per saldo tegen elkaar weg (zie kader in hoofdstuk 3).

Het structurele begrotingssaldo komt zowel in 2017 als in 2018 uit op een overschot. Daarmee ligt het structurele saldo boven de middellangetermijndoelstelling (MTO) van -0,5% bbp.

De bruto overheidsschuld ligt in 2017 met 58,5% bbp voor het eerst sinds 2010 onder het Maastricht-plafond van 60% bbp. Door het begrotingsoverschot, financiële transacties, zoals de privatisering van ABN AMRO, en het noemereffect door de toename van het bbp, neemt de Nederlandse overheidsschuld in 2018 verder af tot 55,5% bbp.

1.2 Beschouwing

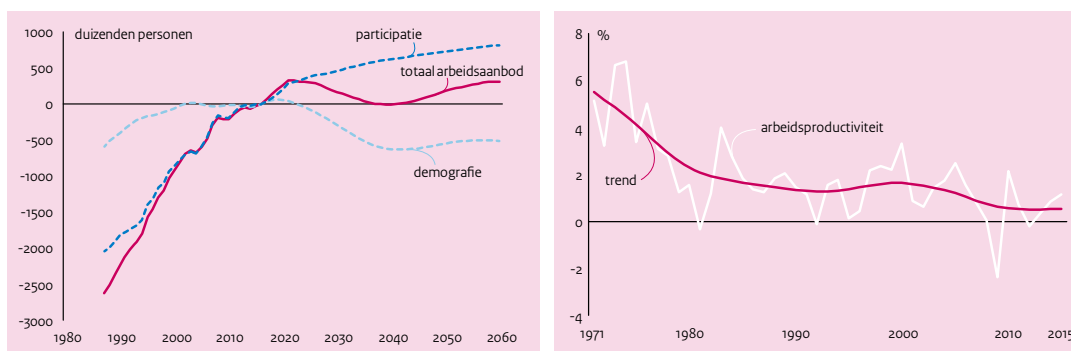
Those were the days

Al drie jaar een groei van een procent of 2. Is dit goed nieuws of slecht nieuws? Voor de grote recessie kende Nederland een lange periode van gemiddeld hogere economische groei, met in de dertig jaren voorafgaand aan de grote recessie een gemiddelde groei van 2½% en pieken richting 5%. De economische groei was hoog, het vanuit individueel perspectief interessanter inkomen per hoofd van de bevolking steeg eveneens, zij het minder, met zo'n 1¾% per jaar. Nu ons land de recessie definitief achter zich laat, komt de vraag op of oude tijden gaan herleven. Of moeten we rekening houden met structureel lagere groei? En wat betekent dit dan? Is het vooral van belang te bezien hoe het inkomen per hoofd van de bevolking zich ontwikkelt, of roept het enkele feit dat de economische groei zich dicht bij de nul gaat bevinden nog nieuwe vragen op? Wat als een getal beginnend met een 1 *the new normal* wordt voor de economische groei?

Door vergrijzing en lagere groei van de participatiegraad staat de groei van de beroepsbevolking – en daarmee op termijn ook de groei van de werkgelegenheid – onder druk. De groei van de bevolking in de werkzame leeftijd neemt af en wordt de komende decennia vooral op peil gehouden door een geleidelijke verhoging van de pensioenleeftijd. Figuur 1.5 links laat zien hoe het arbeidsaanbod in het verleden is toegenomen door zowel demografie (grotere beroepsbevolking) als participatie, maar in de komende decennia alleen nog zal groeien door hogere participatie bij een dalende omvang van het aantal personen in de werkzame leeftijd. De groei van arbeidsparticipatie door vrouwen zal in de komende jaren afzakken. De CPB-vergrijzingsstudie uit 2014 gaat dan ook uit van een gemiddeld stabiele beroepsbevolking – met een stijging tot 2025 en een daling erna – in de periode tot 2040. De toename van de werkgelegenheid in uren blijft hierbij achter door een gemiddeld kortere werkweek. In de toekomst zal de beroepsbevolking min of meer stabiel zijn; de tijden van een werkgelegenheids groei van meer dan 1% liggen straks achter ons. Voor economische groei zijn we dan dus afhankelijk van een toename van de productiviteit. De groei van het inkomen per hoofd profiteert daarnaast nog van een lichte toename van de participatiegraad.

Onzekere factoren in de groei van de beroepsbevolking zijn migratie, participatie van vrouwen en ouderen en het werken in deeltijd. Een positieve netto instroom van migranten kan in de komende decennia bijdragen aan een groei van de beroepsbevolking. Meer migratie kan daarmee de economische groei stimuleren, maar zal een onzeker effect hebben op het inkomen per hoofd van de bevolking. Een factor die daar wel aan bijdraagt, is de participatiegraad van vrouwen en ouderen. Naar verwachting zal de stijging van de participatie van vrouwen afvlakken en achterblijven bij die van mannen. De participatie van ouderen zal mede onder invloed van verhoging van de pensioenleeftijd toenemen. Ook een kleinere afname van het gemiddeld aantal gewerkte uren draagt bij aan een toename van het inkomen per hoofd van de bevolking.

Figuur 1.5 Arbeidsaanbod komende decennia stabiel (links) en afnemende trendgroei arbeidsproductiviteit (rechts)

Bron: CBS, OESO, eigen berekeningen ([link](#)).

In de toekomst zal de economische groei waarschijnlijk vooral komen vanuit de arbeidsproductiviteit. De recente CPB Notitie van Grabska e.a. (2017)³ laat zien dat de groei van de arbeidsproductiviteit in Nederland vanaf de jaren zeventig geleidelijk is gedaald en na een opvallende hobbel rond 2000 verder vertraagde (zie figuur 1.5, rechts). De hobbel en de vertraging daarna worden niet alleen veroorzaakt door conjuncturele factoren, zoals de conjunctuurcycli, de grote recessie en de bankencrises, maar lijken sterk samen te hangen met de ICT-revolutie. Naar de toekomst toe zal de productiviteitsgroei niet zozeer komen van conjunctureel herstel, maar zal technologische ontwikkeling bepalend zijn. Zonder nieuwe grote technologische doorbraken zal de productiviteitsgroei uitkomen op 1 à 1,5% per jaar – of misschien zelfs verder dalen.⁴ Niet niets, maar ook geen herleving van de tijden van weleer. Gecombineerd met een min of meer stabiele beroepsbevolking leidt dit tot de conclusie dat een getal beginnend met een 1 ‘*the new normal*’ is voor de economische groei.

Net als bij de arbeidsmarktparticipatie is ook bij de productiviteitsgroei sprake van onzekere factoren, zoals nieuwe technologische ontwikkelingen, het rendement op onderwijs, fysieke investeringen, en de effectuering van structurele hervormingen. Een positief geluid komt hierbij van Acemoglu en Restrepo (2017) die wijzen op de kansen van robotisering in landen waarin arbeid schaars maar kapitaal ruimschoots aanwezig is. Anderen wijzen echter op de nadelige gevolgen van vergrijzing op de productiviteitsgroei en constateren dat de winst van een steeds beter opgeleide beroepsbevolking een natuurlijke begrenzing kent.

Maar ook als de productiviteitsgroei zich gemiddeld ontwikkelt bij een stabiele bevolkingsgroei, zal de potentiële economische groei de komende decennia onder druk staan. Dit heeft een aantal mogelijke implicaties. Als gevolg van lagere gemiddelde groei kunnen recessies vaker voorkomen en langer duren, met mogelijk nadelige gevolgen voor de groei op langere termijn. Verder gaat lagere structurele groei gepaard met lagere reële rente, wordt herverdelen lastiger en blijft ook de overheidsbegroting niet buiten schot.

Als gevolg van de lagere groei zullen recessies – bij gelijke fluctuaties van de economische groei – vaker voorkomen, de nulgrens zal vaker in beeld komen. Fluctuaties zijn van alle tijden. Ook in tijden waarin de potentiële groei gemiddeld hoog is, komen ‘magere jaren’ voor. Zo is het in de afgelopen vijf decennia acht keer voorgekomen dat de groei 1,5%-punt lager is geweest dan het 10-jarig gemiddelde. En een magere groei van 1%-punt onder het gemiddelde komt twee keer per decennium voor. Twee jaren van krimp in een decennium, dat kennen we van de grote recessie, maar niet van de periode daarvoor. Toch kan dit het nieuwe normaal zijn, als de gemiddelde groei niet boven de 1 à 1,5% per jaar uitkomt. Een nuancering is hierbij op z’n plaats: gegeven dat de bevolking nauwelijks zal groeien en mogelijk krimpt, zijn de gevolgen van een recessie voor het inkomen per hoofd minder groot dan in het verleden.

Recessies zullen niet alleen vaker voorkomen, maar ook langer duren. Aannemende dat de risico’s en daarmee de omvang en duur van negatieve schokken net zo groot zijn als in het verleden, dan nog zal de economie gedurende een langere periode krimpen. In de jaren

³ CPB, 2017, Productivity Slowdown, Evidence for the Netherlands, CPB Notitie 9 maart 2017 ([link](#)).

⁴ CPB, 2015, *Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving* (WLO) 2015, ([link](#)).

tachtig duurde het slechts een jaar voordat de economie – na twee jaren recessie – weer terug was op het oude niveau. Bij een lagere gemiddelde groei zal het in de toekomst een aantal jaren duren voordat de economie na een recessie weer herstelt en terug op het oude niveau zal zijn.

Er zijn aanwijzingen dat recessies gepaard gaan met lagere structurele groei.⁵ Dit geldt niet alleen voor financiële crises, maar voor 70% van de recessies. Waarbij het de vraag is of het voor alle landen – en Nederland in het bijzonder – in gelijke mate geldt.⁶ De causaliteit kan echter twee kanten op gaan. De ene verklaring hiervoor is hysteresis: tijdelijke schokken hebben permanente gevolgen. Dit kan komen doordat werknemers te lang buiten het arbeidsproces zijn en daarmee een deel van hun relevante kennis en ervaring verliezen. Het kan zijn dat in perioden van lage groei de investeringen laag zijn en daarmee de ontwikkeling van nieuwe technologie vertraagd wordt. Wat het verhaal achter hysteresis ook is, de consequentie is dat het voorkómen van recessies of het stimuleren van snel herstel een blijvend positief effect op de economie heeft. Maar ook het omgekeerde kan gelden waarbij ongunstige vooruitzichten voor de structurele groei aanleiding geven tot lage investeringen en een geringe arbeidsvraag door bedrijven en tot extra besparingen en minder bestedingen door consumenten en daarmee een recessie inluiden. Voor beleid betekent dit dat tijdelijk stimuleren geen permanente gevolgen heeft, maar dat daarentegen verhoging van de potentiële groei op korte termijn al zichtbare positieve effecten kan hebben.

Zeker op de langere termijn gaat lagere groei hand in hand met een lagere reële rente. In combinatie met een gematigde inflatiedoelstelling zal ook de nominale rente gemiddeld genomen lager zijn – zodat bij een nieuwe recessie de *zero-lower-bound* eerder bindend zal zijn. Onder die condities wordt bijsturing van de economie via monetair beleid lastiger. Een tweede gevolg van de lage rente is dat beleggers harder op zoek gaan naar rendement en daarbij bereid zijn om meer risico te nemen. Dit kan nadelige gevolgen hebben voor de stabiliteit van de economie. Tenslotte is een lage rente nadelig voor de dekkingsgraad van pensioenfondsen, met gevolgen voor premies en uitkeringen.

Lage groei heeft gevolgen voor herverdeling: als de koek minder snel groeit, is het lastiger om de koopkracht voor iedereen op peil te houden. Als de productiviteitsgroei en de loongroei lager zijn, pakken ook de koopkrachtcijfers ongunstiger uit. Dit geldt zeker in recessiejaren. Maar ook bij een gematigd positieve groei zal het lastiger zijn om de koopkracht van alle inkomensgroepen te laten verbeteren. Bovendien noopt de verslechtering van de dekkingsgraad van pensioenfondsen door een lagere rente tot hogere premies en/of soberder uitkeringen. Dit raakt aan de koopkracht van werkenden en gepensioneerden.

⁵ Zie Blanchard, O., G. Lorenzoni en J.P. L'Huillier, 2017, Short-Run Effects of Lower Productivity Growth. A Twist on the Secular Stagnation Hypothesis, NBER Working Paper 23160 ([link](#)) en Cerra, V. en S. Sexena, Booms, crises and recoveries, IMF ([link](#)). Opvallend aan dit onderzoek is dat expliciet gekeken wordt naar recessies: de vraag of perioden van hoogconjunctuur ook gevolgd worden door hoge groei wordt niet beantwoord.

⁶ CPB 2014, *Roads to Recovery* ([link](#)) vinden geen aanwijzingen voor hysteresis in Nederland.

Zonder uitpuittend te willen zijn, heeft lage groei ten slotte gevolgen voor de begroting van de overheid. Inkomsten van de overheid – in de vorm van belastingen en premies – zullen teruglopen. Voor een deel van de uitgaven geldt dit ook: de overheid profiteert van een lage rente en een lage contractloonstijging. Maar verder geldt dat de overheid de tering naar de nering zal moeten zetten: de overheidsbegroting is en blijft houdbaar onder de veronderstelling dat de groei van de uitgaven in lijn is met de economische groei. Onder de aanname dat inkomsten en uitgaven van de overheid meegroeien met de macro-economische productiviteit geldt zelfs dat lagere productiviteit gunstig is voor de houdbaarheid. Dit wordt ook bevestigd door de houdbaarheidssommen, waarin wordt bezien of de huidige arrangementen kunnen worden doorgegeven naar toekomstige generaties. Maar als bijvoorbeeld de ontwikkeling van nieuwe maar ook duurdere behandelingen in de zorg en daarmee betere zorg doorgaat, en daarmee de kostenontwikkeling uit de pas gaat lopen met de rest van de economie, stelt lage groei de politiek opnieuw voor grote uitdagingen. Als laatste heeft lage groei nadelige gevolgen voor de ontwikkeling van de schuldquote: verlaging van de schuldquote kan minder vanuit nominale groei van het bbp (het noemereffect) maar zal meer vanuit een begrotingsoverschot gerealiseerd moeten worden.

Those were the days. Lagere groei is het voorland, niet alleen voor Nederland maar voor veel westerse landen die te maken hebben met de combi van vergrijzing en afnemende productiviteitsgroei. De middelen voor de overheid om de potentiële groei te stimuleren zijn beperkt. Immigratie kan leiden tot hogere groei, maar een stijging van het per capita inkomen is alleen mogelijk bij het aantrekken van bovengemiddeld productieve werkers. Stimulering van de arbeidsparticipatie (met name in uren) kan ook zorgen voor hogere groei van inkomen per capita. Beide keuzes hebben wel implicaties buiten het eng-gedefinieerde economische domein. Migratie roept vraagstukken rond integratie op, verhoging van de arbeidsparticipatie gaat ten koste van vrije tijd, tijd die dan niet meer beschikbaar is voor mantelzorg, vrijwilligerswerk of hobby's. Productiviteitsgroei biedt kansen en bedreigingen voor het klimaat: kansen in termen van nieuwe technologie en bedreiging in termen van een grotere uitstoot. Investeren in mensen, kennis en innovatie en efficiënte faillissementswetgeving kan leiden tot hogere productiviteit, maar effectief beleid op dit gebied is weerbarstig. De kansrijk studies geven inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van beleidsinstrumenten om de groei op peil te houden. Daarbij is stimuleren van de groei geen panacee maar vragen de voor- en nadelen om afgewogen keuzes.

2 De economie in 2017 en 2018

Het economisch herstel zet zich wereldwijd door, vooral door relatief hoge economische groei in opkomende economieën in Azië. De wereldeconomie groeit in 2017 met 3,5% en versnelt naar 3,7% in 2018. De vooruitzichten van de wereldhandel verbeteren met een groei van 3,0% in 2017 en 4,0% in 2018. In het eurogebied blijft de bbp-groei gelijkmatig groeien: de groei is in beide jaren met 1,7% iets hoger dan in 2016 (1,6%). De inflatie in de eurozone loopt licht op, mede door een stijgende olieprijs en aantrekkende grondstofprijzen. Ook de Duitse lange rente stijgt iets.

Ook in Nederland groeit de economie stevig door met 2,1% dit en 1,8% volgend jaar. De groei wordt gedragen door de consumptie van huishoudens en uitvoer. Huishoudens hebben meer te besteden en geven daarnaast een deel van hun gespaarde geld uit. De goederenuitvoer presteert bovengemiddeld en neemt meer toe dan de relevante wereldhandel. De inflatie trekt aan naar 1,6% dit en 1,4% volgend jaar. De werkgelegenheid blijft toenemen, maar vlakt volgend jaar wat af. De werkloosheid daalt verder van 6,0% van de beroepsbevolking in 2016, naar 4,9% dit en 4,7% volgend jaar.

2.1 De internationale economie

Wereldwijd aantrekkend herstel

Het economisch herstel zet zich wereldwijd door, vooral door relatief hoge economische groei in opkomende economieën in Azië. De wereldeconomie groeit in 2017 met 3,5% en versnelt naar 3,7% in 2018.

De vooruitzichten van de wereldhandel verbeteren met een groei van 3,0% in 2017 en 4,0% in 2018. De wereldhandel laat dus een duidelijk herstel zien ten opzichte van 2016, waarin de wereldhandel slechts 1,9% groeide. De inzakking van de wereldhandel in 2016 was te wijten aan de lage groei van de in- en uitvoer in opkomende economieën. Het herstel in de opkomende economieën draagt duidelijk bij aan de opleving van de wereldhandel in 2017 en 2018. De in- en uitvoer van goederen en diensten in geavanceerde economieën trekken licht aan in 2018.

Na een daling in 2016 trekt de olieprijs in 2017 weer aan naar iets meer dan 55 dollar per vat. Op basis van de futures, blijft de olieprijs vrijwel gelijk met 56 dollar per vat in 2018.⁷ De olieprijs trekt aan onder invloed van gestaag herstel van de mondiale economische groei. Ook belangrijk voor de olieprijs is de afspraak die de OPEC -landen eind 2016 hebben gemaakt om de productie te beperken. De vraag is wat er in de Verenigde Staten zal gebeuren. De nieuwe regering heeft aangekondigd de productie te willen opvoeren, wat de prijzen zal drukken. Ook de overige grondstoffen zijn, onder invloed van de aantrekkende economie, in prijs gestegen sinds begin 2016.

Gelijkblijvende groei in het eurogebied

In het eurogebied blijft de bbp-groei gelijkmatig groeien: de groei is in beide jaren met 1,7% iets hoger dan in 2016 (1,6%). In het eurogebied zijn halverwege 2016 het consumenten- en producentenvertrouwen gestegen; deze zijn beide nu hoger dan voor de crisis, wat wijst op enig optimisme.

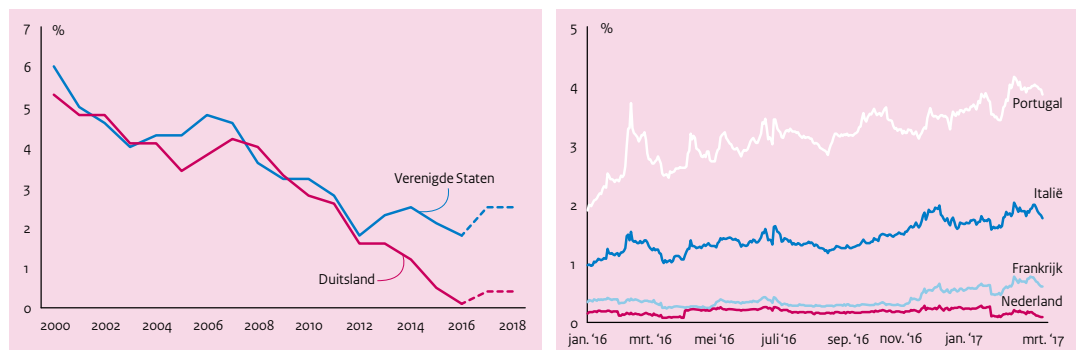
De langetermijnrente in Duitsland is gestegen. Ter vergelijking, de langetermijnrente in de Verenigde Staten is ook gestegen en eerder dan de Duitse. Beide rentes blijven wel laag naar historische maatstaven (zie figuur 2.1 links). De Amerikaanse rente begon na de Amerikaanse verkiezingen eind 2016 te stijgen, in anticipatie op een meer expansief begrotingsbeleid, een aantrekkende vraag, en een daardoor verwachte aantrekkende inflatie. De FED verhoogde de korte rente eind 2016 en kondigde aan om in 2017 nog een aantal keren de rente te verhogen om zo het monetaire beleid versneld te normaliseren. In onze technische raming⁸ loopt de Amerikaanse lange rente op, van 1,8% in 2016 naar 2,5% in 2017 en 2018. De Duitse lange rente loopt op van 0,1% in 2016 naar 0,4% in 2017 en 2018. De rentes in een aantal Europese landen liggen hoger (figuur 2.1 rechts), met name in Portugal en Italië, wat onder andere een hogere onzekerheid rondom politieke ontwikkelingen en de bankensector weerspiegelt. In de persconferentie van 9 maart kondigde ECB-president Draghi aan dat de ECB het ingezette monetaire beleid zou

⁷ Wij gebruiken de futures van Brent Noordzeeolie, zie [link](#).

⁸ Wij gebruiken een random walk, zie [link](#).

voortzetten. De rente blijft onveranderd en het Asset Purchase Programme wordt voortgezet, zij het dat het per april verlaagd wordt van 80 mld naar 60 mld euro per maand.

Figuur 2.1 Lange rente (links) en verschil van lange rente met die van Duitsland (rechts)

Bron: Datastream en eigen berekeningen ([link](#)).

De dollarkoers is gestegen. De eurokoers was in 2016 nog 1,11 dollar, is begin dit jaar gedaald naar 1,07 dollar en wordt voor 2017 en 2018 technisch constant verondersteld.

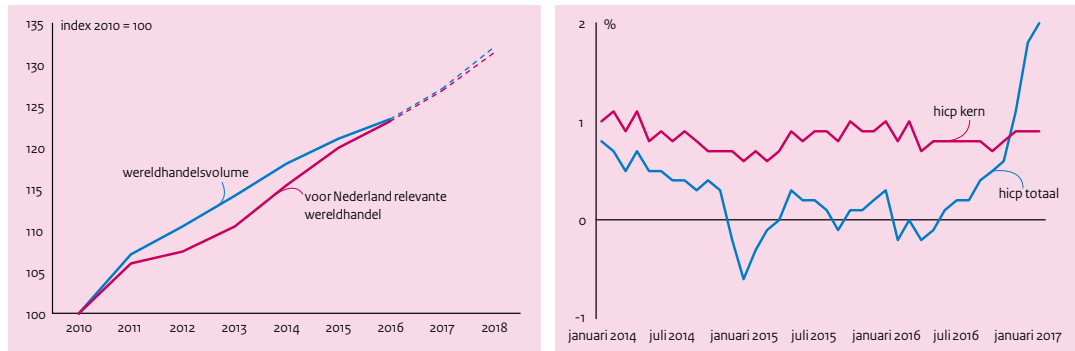
De inflatie (gemeten aan de hand van de hicp) trekt flink aan, vooral onder invloed van de stijgende olieprijs en in mindere mate de sterkere dollar in 2017. Omdat de meeste grondstoffen in dollars worden verhandeld, heeft de sterkere dollarkoers voor het eurogebied ook een opwaarts effect gehad. Door stijging van de olieprijs en, in mindere mate ook de prijs van grondstoffen, stijgt de hicp van 0,2% in 2016 naar 1,5% in 2017. Omdat de olieprijsen naar verwachting daarna niet verder zullen stijgen, zakt ook de inflatie wat terug in 2018, naar 1,3%. De kerninflatie blijft vrijwel gelijk (berekend door Eurostat, zie ook figuur 2.2 rechts) en duidelijk onder de hicp-doelstelling voor de middellange termijn.

Nederland: aantrekkende handel

De groei van de voor Nederland relevante wereldhandel blijft komende jaren iets achter bij die van de wereldhandel, alhoewel het verschil in eerdere jaren wel groter is geweest (zie figuur 2.2, links). In 2016 was de relevante wereldhandel nog 2,7%; deze zal in 2017 bescheiden stijgen naar 3,0% en naar 3,6% in 2018.

De concurrentenprijs, die het gemiddelde is van de uitvoerprijzen van onze handelsconcurrenten, daalde in 2016 nog met 3,0% maar stijgt in 2017 en 2018 met 1,1%. De prijzen van olie en grondstoffen bepalen mede de productiekosten van goederen en diensten. Doordat productiekosten toenemen door de stijging van de olieprijs, stijgen in 2017 ook de handelsprijzen van goederen en diensten exclusief energie. De gemiddelde invoerprijs van goederen en diensten daalde in 2016 met 3,3%, maar stijgt in 2017 met 4,0% en in 2018 met 1,0%.

Figuur 2.2 Gestage groei van de wereldhandel (links) en aantrekkende inflatie eurogebied (hicp, rechts)

Bron: Eurostat, eigen berekeningen ([link](#)).

Risico's

In Europa zijn een aantal risico's iets verminderd door de robuuste groei in de eurozone. Zo is het gevaar van deflatie vrijwel verdwenen. Een aantal risico's is desondanks onverminderd aanwezig. Met name de beleidsonzekerheid in Europa is hoog.⁹ Deze wordt gevormd door onzekerheid over de onderhandelingen over welke vorm de Brexit zal krijgen. Er is een risico dat het sentiment rond de Brexit omslaat in anticipatie op een harde scheiding met hogere economische kosten aan beide zijden. Ook de aankomende verkiezingen in een aantal Europese landen zorgen voor meer onzekerheid over het toekomstig beleid, waaronder ook de politieke verbintenis aan het Europese project. Ten slotte zijn recent de spanningen tussen Nederland en Turkije opgelopen. Gezien het feit dat de economische banden tussen beide landen gering zijn, zullen eventuele economische gevolgen beperkt zijn.

Overigens lijkt beleidsonzekerheid in de huidige verbeterende economische situatie een beperktere rol te spelen dan in economisch lastige omstandigheden.¹⁰ Daarnaast blijft een aantal 'sluimerende' risico's bestaan, zoals de precaire financiële situatie van een aantal Europese banken, en de ontwikkelingen rondom het Griekse steunprogramma.

De beleidsonzekerheid in de VS is toegenomen met een nieuwe regering waarvan het onduidelijk is hoe deze zich zal opstellen tegenover internationale instellingen, internationale handel en regulering van de financiële sector. Een positief risico hierbij zijn de mogelijke bestedingsimpuls en lastenverlichting die op korte termijn de Amerikaanse economie kunnen stimuleren. Aan de andere kant kan dit tot een hogere staatsschuld leiden en, net zoals eventuele handelsbelemmeringen, de economische groei op langere termijn remmen.

Ten slotte blijven de hoge schuldenlast in China en een eventuele 'harde landing' van de Chinese economie een blijvend risico.

⁹ Zie de indicator voor beleidsonzekerheid voor Europa die sinds 2016 hoger is dan de jaren ervoor. Zie [link](#).

¹⁰ Zie ook box 1 van de ECB Forecast van maart 2017 voor een bespreking. Zie [link](#).

Tabel 2.1 Internationale kerngegevens

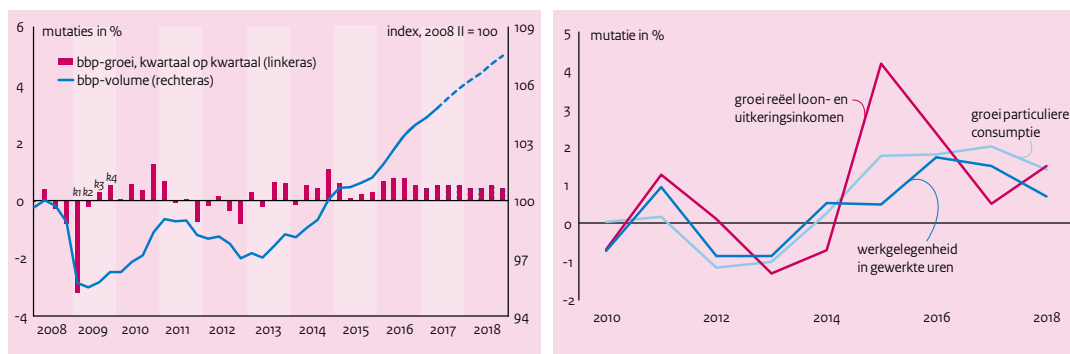
	2014	2015	2016	2017	2018
mutaties per jaar in %					
Volumes					
Bbp wereld	3,4	3,3	3,1	3,5	3,7
- Eurogebied	1,1	1,9	1,6	1,7	1,7
Wereldhandelsvolume goederen en diensten	3,4	2,6	1,9	3,0	4,0
Relevante wereldhandel goederen en diensten	4,5	3,9	2,7	3,0	3,6
Prijzen					
Wereldhandelsprijzen (dollar)					
- Goederen en diensten excl. grond- en brandstoffen	-0,9	-9,3	-3,4	-2,0	1,4
- Energie	-8,7	-47,0	-16,6	28,4	1,0
Inflatie eurozone (hicp)	0,4	0,0	0,2	1,5	1,3
Invoerprijs goederen en diensten	-2,0	-3,6	-3,3	4,0	1,0
Concurrentenprijs (euro) (a)	-0,7	8,0	-3,0	1,1	1,1
niveaus					
Overig (b)					
Eurokoers (dollar per euro)	1,33	1,11	1,11	1,07	1,07
Olieprijs (dollar per barrel)	97,9	51,9	43,3	55,5	56,1
Lange rente Duitsland (%)	1,2	0,5	0,1	0,4	0,4
(a) Goederen en diensten excl. grond- en brandstoffen					
(b) Dit zijn technische ramingen gebaseerd op cijfers tot eind januari 2017. Zie Lukkezen, J.H.J., et al., 2015, Beoordeling van technische veronderstellingen over wisselkoersen, olieprijsen en rentes (<i>CEP 2015</i>). CPB Achtergronddocument (link).					

2.2 De Nederlandse economie

2.2.1 Economie groeit stevig door

De groei van de Nederlandse economie zet stevig door en wordt gedragen door de consumptie en uitvoer. Hoewel de inflatie oploopt, hebben huishoudens meer te besteden. Hogere reële lonen en meer werkgelegenheid zorgen ervoor dat het inkomen uit arbeid toeneemt. De consumptie neemt dit jaar zelfs meer toe dan het besteedbaar inkomen (zie figuur 2.3, rechts) omdat de lastenverlichting die in 2016 deels werd gespaard, nu wordt uitgegeven. De goederenuitvoer blijft het goed doen dankzij een verbeterde prijsconcurrentiepositie. Hierdoor neemt deze zowel in 2017 als in 2018 meer toe dan de aantrekkende wereldhandel.

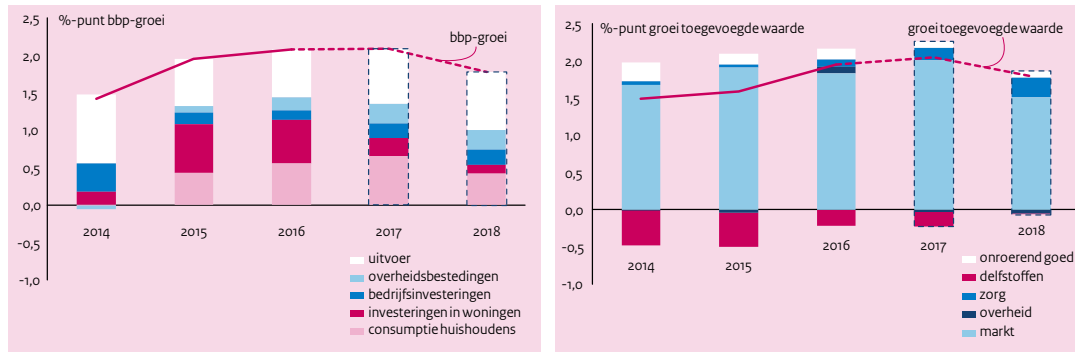
Figuur 2.3 Bbp-groei zet door (links), net als de toename van werkgelegenheid, consumptie en inkomen (rechts)

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

Ook de andere bestedingscategorieën dragen positief bij aan de economische groei (zie figuur 2.4, links). Bedrijven investeren weer meer dan vorig jaar, terwijl de groei van de woninginvesteringen afvlakt. De productie van nieuwbouwwoningen komt sinds de crisis traag op gang en lijkt achter te blijven bij de toenemende vraag. De overheidsbestedingen dragen in beide jaren een steentje bij, hoewel minder dan in de afgelopen twee jaar. De productie wordt grotendeels gerealiseerd in de marktsector, maar ook de zorgsector levert een positieve bijdrage (zie figuur 2.4, rechts). De lagere gasproductie remt het bbp in 2017 nog met 0,2%-punt, in 2018 is het effect neutraal.

Figuur 2.4 Bijdrage woninginvesteringen neemt af (links) (a), bijdrage zorg neemt toe (rechts) (b)

(a) De bijdrage van de overheidsbestedingen aan de bbp-groei betreft alleen de directe bestedingseffecten van de uitgaven via consumptie en investeringen van de overheid. De effecten van andere overheidsuitgaven, waaronder inkomensoverdrachten en subsidies, kunnen een bijdrage aan de groei hebben via de bestedingen van huishoudens en bedrijven. Dit laatste geldt ook voor belastingen.

(b) Het verschil tussen toegevoegde waarde en bbp wordt gevormd door productgebonden belastingen en subsidies en bedraagt ongeveer 10% van het bbp.

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt gaan snel en blijven positief verrassen. Dit jaar komt de werkloosheid uit op 4,9% van de beroepsbevolking, volgend jaar op 4,7%. Door aanhoudende economische groei neemt de werkgelegenheid in de marktsector verder toe. Ook in de zorg komen er meer banen bij. Stijgende arbeidskosten – door de hogere lonen in een krappe arbeidsmarkt – leiden ertoe dat bedrijven volgend jaar minder nieuwe mensen aannemen. Bovendien zorgt de verkrapping van de arbeidsmarkt ervoor dat het voor bepaalde functies steeds moeilijker is om geschikt personeel te vinden. Volgend jaar valt de werkgelegenheidsgroei wat terug en loopt de arbeidsproductiviteit op. Het is echter moeilijk in te schatten wanneer de werkgelegenheidsgroei af gaat nemen, net als wanneer ontmoedigden weer terugkeren op de arbeidsmarkt. Het kader ‘Onzekerheden op de arbeidsmarkt’ in hoofdstuk 1 laat aan de hand van twee varianten zien hoe gevoelig de raming voor deze onzekerheden is.

Naast onzekerheden op de arbeidsmarkt, raken internationale risico’s de Nederlandse uitvoer, investeringen en daarmee economische groei. Daarnaast kan de boven verwachting presterende uitvoer ten opzichte van de relevante wereldhandel incidenteel blijken, waardoor deze minder toeneemt dan verwacht. Het kader ‘Onzekerheid rondom de raming’ brengt onzekerheden op basis van historische ramingsfouten in beeld.

Onzekerheid rondom de raming

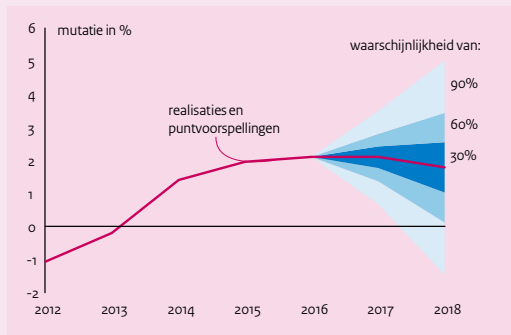
De raming kent diverse onzekerheden (a), zowel in de raming van de internationale economie, de inschatting van de stand van de conjunctuur, als de doorwerking van binnenlandse en buitenlandse ontwikkelingen op de Nederlandse economie. Onderstaande figuren maken een breder palet aan onzekerheden zichtbaar met *fan charts* rondom de puntvoorspelling voor de bbp-groei, inflatie (hicp), werkloosheid en het feitelijke EMU-saldo. De oranje lijn betreft de realisaties (2012-2016) en de puntvoorspellingen – de meest waarschijnlijke voorspelling – voor 2017 en 2018. Rondom het centrale pad wordt een waaier van betrouwbaarheidsintervallen getoond, waarbij de uitkomsten waarschijnlijker zijn naarmate ze dichter bij de dikgedrukte lijn liggen:

- 30% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 35-65e percentiel, donkerblauw gebied,
- 60% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 20-80e percentiel, donkerblauw + blauw gebied,
- 90% betrouwbaarheidsinterval dat loopt van het 5-95e percentiel, inclusief lichtblauw gebied.

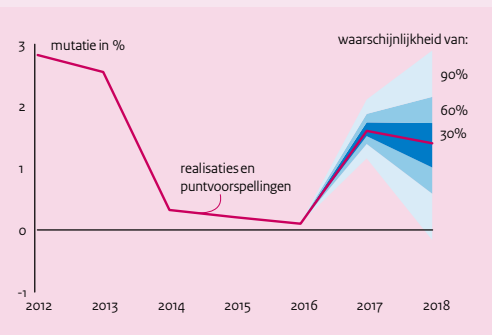
De kans is kleiner dan 20% dat de economie in 2018 in negatieve groei cijfers terechtkomt. De kans op prijsdaling is minimaal (kleiner dan 5%). De derde figuur laat zien dat er een derde kans is dat de werkloosheid volgend jaar onder de 4% uitkomt. Het EMU-saldo, dat uitgebreid wordt toegelicht in hoofdstuk 3, heeft een kans op een surplus van 65%.

Onzekerheid rondom de raming geïllustreerd met fan charts

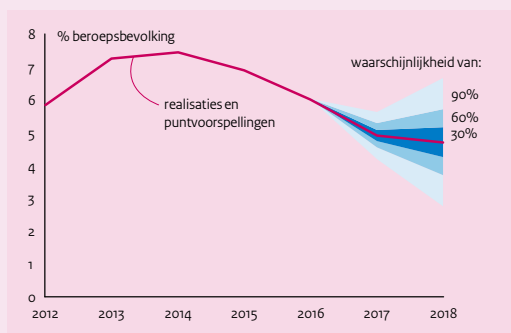
Bbp-groei

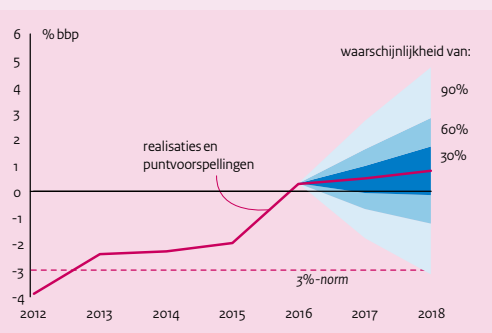
Inflatie (hicp)

Werkloosheid

EMU-saldo

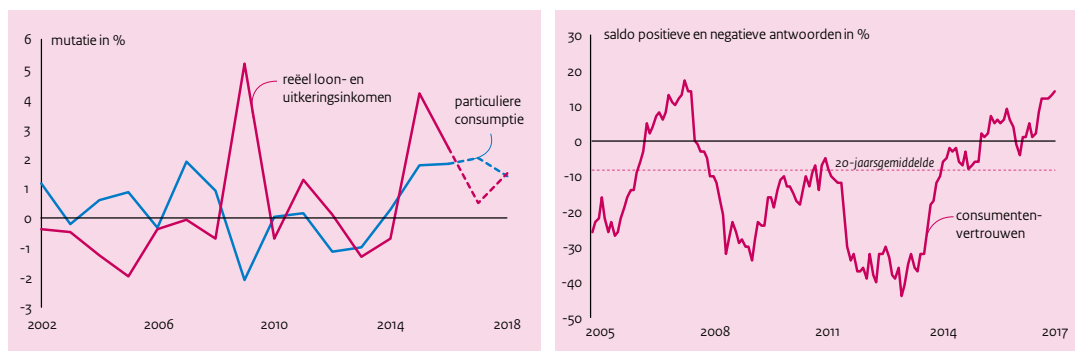
Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

(a) Zie voor een toelichting Wind, J. de, K. Grabska en D. Lanser, 2015, Onzekerheid rondom CPB-ramingen, in kaart gebracht met *fan charts*, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

2.2.2 Consumptie van huishoudens

De consumptie van huishoudens neemt dit jaar met 2,0% en volgend jaar met 1,4% toe, en draagt daarmee voor een belangrijk deel de economische groei. Het reëel beschikbaar inkomen is de afgelopen jaren flink toegenomen, door de lastenverlichting van het 5 miljard-pakket, meer werkgelegenheid en de lage inflatie. Een deel hiervan is gespaard, waardoor de consumptie minder toenam dan het inkomen (zie figuur 2.5, links). Het consumentenvertrouwen blijft groot en is teruggekeerd op pre-crisisniveau (zie figuur 2.5, rechts). Mensen geven dit jaar een deel van hun spaargeld uit, waardoor consumptie meer toeneemt dan het beschikbaar inkomen. Volgend jaar neemt de consumptie toe in lijn met het beschikbaar inkomen. De spaarquote daalt dit jaar, en blijft volgend jaar stabiel (gecorrigeerd voor de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie voetnoot d in tabel 2.2).

Figuur 2.5 Dit jaar groeit consumptie meer dan beschikbaar inkomen (links); consumentievertrouwen hoogst sinds 2007 (rechts)

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

Mensen hebben ondanks de hogere inflatie meer te besteden, vooral door een toename van het inkomen uit arbeid. Het arbeidsinkomen neemt dit en volgend jaar verder toe door hogere lonen en meer werkgelegenheid. Het uitkeringsinkomen neemt juist af met name door de lagere werkloosheid. Daarnaast worden de pensioenen niet geïndexeerd vanwege de lage dekkingsgraden, ook dit dempt het uitkeringsinkomen. Prijsindexobligaties zouden pensioenen kunnen beschermen tegen inflatieschommelingen, maar liggen in het huidige pensioenstelsel nog niet voor de hand, zie het kader 'Zou de Nederlandse overheid prijsindexobligaties moeten gaan uitgeven?'.

De pensioenpremie stijgt in 2017 met 0,6%-punt naar 13,9% van het brutoloon. Door de lage rente vorig jaar blijven de premiedekkingsgraden ondanks premiestijgingen dit jaar laag. In 2018 stijgen de premiedekkingsgraden door de iets hogere rente en de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar. Volgend jaar stijgt de pensioenpremie in de overheidssector opnieuw, terwijl enkele pensioenfondsen hun premies kunnen verlagen. Op macroniveau blijft de premie hierdoor stabiel.

Tabel 2.2 Consumptie, inkomen en besparingen van huishoudens, 2015-2018

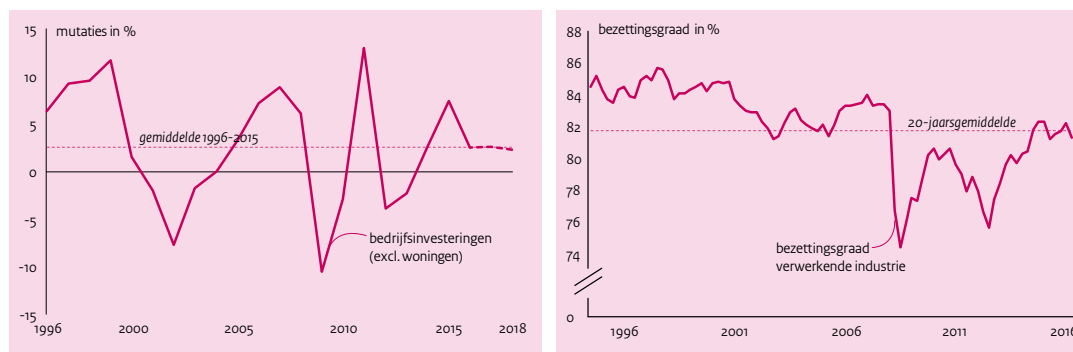
	2015	2015	2016	2017	2018
	waarde in mld euro		volumemutaties per jaar in %		
Consumptie					
Vaste lasten (a)	81	1,2	1,5	1,1	1,4
Overige consumptie	221	2,0	1,9	2,3	1,4
Totale consumptie	302	1,8	1,8	2,0	1,4
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	166	4,8	4,2	1,0	2,2
Uitkeringsinkomen	81	2,8	-1,5	-0,5	-0,2
Overig (b)	55	0,1	3,5	3,1	2,7
Totaal reëel beschikbaar inkomen	302	3,5	2,6	1,0	1,7
Besparingen					
	% beschikbaar gezinsinkomen (c)				
Individueel (d)	1	0,2	0,9	0,0	0,3
Collectief (e)	19	5,8	6,2	6,9	7,0

(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.
 (b) Rente- en dividendbaten, toegerekend inkomen uit eigen woning en niet-uitgekeerd beleggingsinkomen van levensverzekeringsmaatschappijen.
 (c) Inclusief collectieve besparingen.
 (d) Individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in *MEV2017* ([link](#)).
 (e) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.

2.2.3 Bedrijfsinvesteringen en woningmarktontwikkelingen

Bedrijven investeren dit en volgend jaar circa 2,5% per jaar meer. Na de sterke inhaalgroei in 2015 en de lage groei in 2016 is de toename van de bedrijfsinvesteringen weer op het langjarig gemiddelde (zie figuur 2.6, links). Het producentenvertrouwen is hoog, producenten zijn vooral positief gestemd over de orderportefeuille en de verwachte productie in de komende drie maanden. Tegelijkertijd is de bezettingsgraad op het langjarig gemiddelde (zie figuur 2.6, rechts) en is de investeringsquote in beide jaren stabiel.

Figuur 2.6 Groei bedrijfsinvesteringen (links) en bezettingsgraad (rechts) op langjarig gemiddelde

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

Zou de Nederlandse overheid prijsindexobligaties moeten gaan uitgeven?

Steeds meer landen financieren een deel van hun overheidsschuld met prijsindexobligaties. De rente op deze obligaties hangt af van de inflatie; bij een hoge inflatie ontvangt de belegger een hogere rente. In het eurogebied financieren onder meer Duitsland, Frankrijk en Italië een deel van hun schuld met dergelijke obligaties. Een interessante vraag is of de Nederlandse overheid ook de uitgifte van prijsindexobligaties zou moeten overwegen. De vraag is actueel nu over een nieuw pensioenstelsel wordt nagedacht. Invoering van een pensioenstelsel dat meer geënt is op koopkrachtbehoud (in plaats van nominale toezeggingen) zou de interesse van pensioenfondsen voor prijsindexobligaties kunnen vergroten.

Het is niet mogelijk vooraf te stellen dat prijsindexobligaties voor de overheid goedkoper zullen zijn dan nominale obligaties. De toekomstige inflatie is immers niet bekend. Wel is het mogelijk om vooraf zo goed mogelijk de inflatierisicopremie en liquiditeitspremie in te schatten, de vergoeding voor inflatierisico respectievelijk liquiditeitsrisico. De inflatierisicopremie vergroot de kans dat prijsindexobligaties goedkoper zullen uitvallen, terwijl de liquiditeitspremie het omgekeerde bewerkstelligt. Een inschatting op basis van cijfers uit het verleden indiceert dat de liquiditeitspremie wel eens hoger kan uitvallen dan de inflatierisicopremie. De combinatie van een relatief laag inflatierisico en een lage liquiditeit van prijsindexobligaties maakt dat deze obligaties de financiering van de overheidsschuld wel eens duurder zouden kunnen maken.

Naast de rente op de staatsschuld kan een overheid uiteraard andere redenen hebben om (een deel van) haar schuld met prijsindexobligaties te willen financieren. Als het bijdraagt aan een stabiel verloop van overheidstekort en -schuld kan een dergelijke wijziging van het schuldbeleid aantrekkelijk zijn. Voor overheidsschuld is dit inderdaad het geval, maar niet voor het overheidstekort. Financiering van overheidsschuld met prijsindexobligaties maakt het EMU-saldo juist minder stabiel, omdat de rentelasten op de schuld dan meer dan proportioneel op inflatieschokken reageren. De kans dat in de toekomst beleid moet worden ingezet om te voorkomen dat het EMU-tekort hoger uitvalt dan de toegestane 3% bbp, zou dan juist worden vergroot.

Een andere mogelijke reden voor de Nederlandse overheid om (een deel van) de staatsschuld met prijsindexobligaties te financieren is dat dit zou bijdragen aan een stabiel beleggingsklimaat voor de pensioenfondsen. Aangezien veel fondsen de ambitie hebben om pensioenen aan de prijsontwikkeling te indexeren, lijken financiële titels die met deze prijzen meegroeien voor deze fondsen een aantrekkelijk beleggingsobject. Dit is echter geen uitgemaakte zaak. Pensioenfondsen hebben immers nu al de mogelijkheid te beleggen in prijsindexobligaties in het eurogebied, maar doen dit slechts mondjesmaat. Dit kan moeilijk aan een verschil in prijsontwikkeling tussen het eurogebied en Nederland worden toegeschreven, want dat verschil is klein. De geringe belangstelling van fondsen voor prijsindexobligaties zou onder meer te maken kunnen hebben met de dekkingsgraadtekorten waarmee ze al jaren te kampen hebben. Beleggingen in prijsindexobligaties vergroten namelijk de kans op sprongen omhoog en omlaag in de nominale dekkingsgraad en daarmee de kans op dekkingsgraadtekorten en impopulaire maatregelen als indexatiekortingen en kortingen op pensioenen.

Het beeld is niet heel veel anders wanneer de rente op de uit te geven obligaties niet aan de Nederlandse inflatie wordt gekoppeld, maar aan die in het eurogebied. Hoewel in het laatste geval het liquiditeitsrisico kleiner uitvalt omdat wordt aangesloten bij een al bestaande markt, zal ook de vermindering van het inflatierisico kleiner zijn. Bovendien verschillen de inflatie in Nederland en die in het eurogebied zoals gezegd niet zo veel.

Samenvattend ligt het niet voor de hand dat de Nederlandse overheid prijsindexobligaties gaat uitgeven. De rente op prijsindexobligaties zou hoger kunnen uitvallen dan die op nominale obligaties en het EMU-saldo zou beweeglijker worden. Voor Nederlandse pensioenfondsen kan het gegeven dat prijsindexobligaties de nominale dekkingsgraad beweeglijker maken, een belemmering vormen om al te grote bedragen in prijsindexobligaties te investeren. Onze conclusie zou kunnen veranderen als de vormgeving van de pensioenen verandert. Wanneer de nominale zekerheid wordt losgelaten en het bijbehorende toezicht aangepast, dan zouden prijsindexobligaties voor pensioenfondsen interessanter kunnen worden. Dat zou op zijn beurt kunnen helpen de rente op prijsindexobligaties laag te houden zodat uitgifte van deze obligaties ook voor de overheid interessanter wordt. Verder zijn ook de huidige economische omstandigheden van belang. Bij beduidend hogere inflatie- en rentecijfers in de toekomst worden de voordelen van prijsindexobligaties groter.

Bedrijven financieren hun investeringen voor een belangrijk deel met bancair krediet. Hoewel zij al enige tijd aangeven meer te willen lenen, heeft dit nog niet geleid tot een stijging van kredietverlening. De banken hebben hun acceptatiecriteria voor leningen aan het midden- en kleinbedrijf in eerdere jaren verscherpt en daarna nog niet versoepeld. Juist het mkb heeft hier last van, omdat zij minder dan grote bedrijven toegang hebben tot andere financieringsbronnen zoals aandelen en obligaties. De Nederlandsche Bank ziet wel een kentering en verwacht dat in 2017 en 2018 het aantal leningen zal aantrekken. Banken zouden daarmee aan de toenemende kredietvraag voldoen.¹¹

Tabel 2.3 Investerings bedrijvensector, 2015-2018

	2015	2015	2016	2017	2018
	waarde in mld euro	volumemutaties per jaar in %			
Bedrijfsinvesteringen (exclusief voorraden)	82	7,4	2,5	2,6	2,3
Investerings in woningen	25	27,4	18,5	6,6	2,9
		niveau in %			
Kapitaalinkomensquote marktsector (a)		22,9	22,3	21,7	21,6
Investeringsquote (b)		16,8	17,0	17,0	17,0

(a) Dit is 100 minus de arbeidsinkomensquote.
(b) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).

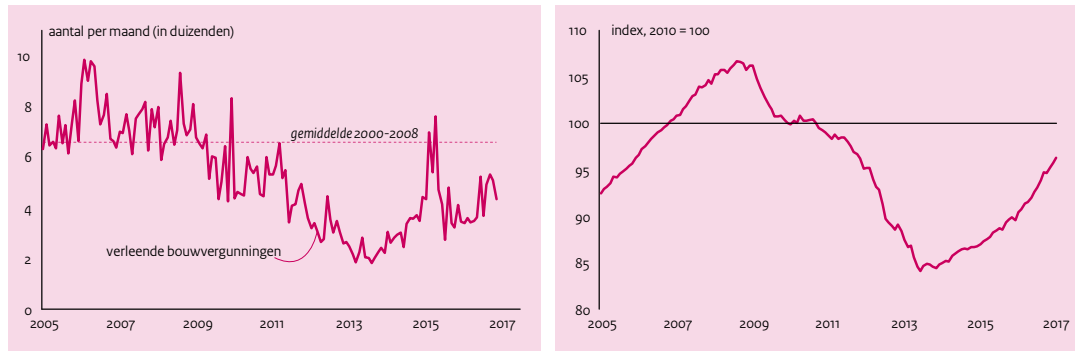
Woninginvesteringen nemen dit jaar met 6,6% toe, volgend jaar met bijna 3%. Dit is een afvlakking ten opzichte van de sterke groei van de afgelopen twee jaar. Het hoge aantal transacties van bestaande woningen zorgt voor een impuls voor verbouw-, renovatie- en herstelwerkzaamheden, terwijl de nieuwbouwproductie zich nog altijd op een lager peil bevindt dan in de periode voor de crisis. Verklaringen hiervoor zijn de lange doorlooptijden van projecten en een tijdens de crisis gedaalde capaciteit om projecten op te starten. Het aantal verleende vergunningen voor nieuwbouwwoningen is lager dan in 2008 (zie figuur 2.7, links), wat ook de komende jaren invloed heeft op het aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen.

Het aantal transacties op de woningmarkt heeft in de tweede helft van 2016 een historisch hoog niveau bereikt. Naar verwachting zal de groei van het aantal transacties in de komende jaren afvlakken.

De huizenprijzen blijven na het recordjaar 2016 verder stijgen in 2017 en 2018. Het prijsniveau ligt nu nominaal bijna 15% hoger dan op het dieptepunt in de zomer van 2013. Er staan, zeker in populaire regio's, steeds minder woningen te koop, terwijl de vraag aantrekt. Hierdoor blijven de huizenprijzen hard stijgen (zie figuur 2.7, rechts). Naar verwachting zal de groei van de huizenprijzen in 2017 nog iets hoger uitvallen dan in 2016, en zullen huizenprijzen ook in 2018 verder stijgen.

¹¹ DNB, Economische Ontwikkelingen en Vooruitzichten, januari 2017 ([link](#)).

Figuur 2.7 Aantal verleende nieuwbouwwaardigingen nog altijd lager dan voor de crisis (links), hoog groeitempo huizenprijzen (rechts)

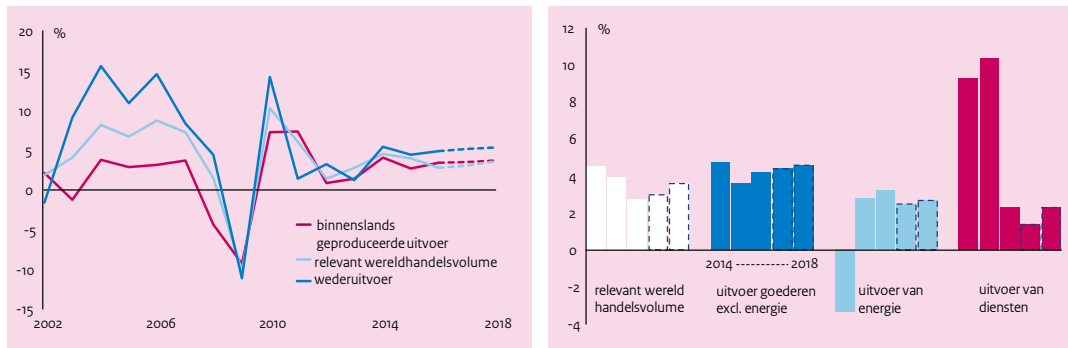

Bron: eigen bewerking cijfers CBS ([link](#)).

2.2.4 Goederenuitvoer neemt meer toe dan wereldhandel

De Nederlandse uitvoer van goederen doet het relatief goed en groeit harder dan de relevante wereldhandel. Dit geldt zowel voor de wederuitvoer als voor de binnenslands geproduceerde uitvoer. Voor de wederuitvoer is dit historisch niet ongebruikelijk, terwijl de binnenslands geproduceerde uitvoer normaliter minder stijgt dan de relevante wereldhandel (zie figuur 2.8, links). De uitvoer profiteert sinds 2015 van de verbeterde concurrentiepositie, die ook dit jaar licht aantrekt door de waardestijging van de dollar ten opzichte van de euro.

Figuur 2.8 Goederenuitvoer (excl. energie) neemt meer toe dan relevante wereldhandel (links), uitvoergroei van diensten loopt terug (rechts)

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

De uitvoergroei van energie blijft stabiel, terwijl die van diensten afvlakt (zie figuur 2.8, rechts). Bij diensten werd de sterke groei van de laatste jaren veroorzaakt door toenemende handel in royalty's, maar deze neemt sinds vorig jaar af. Doordat ook de invoer van diensten minder groeit, heeft dit geen effect op de economische groei of het saldo op de lopende rekening.

De invoer blijft toenemen door de aanhoudende vraag, ondanks de hogere invoerprijs. De invoerprijs neemt dit jaar met 4,0% toe door hogere olieprijs, en vltak volgend jaar af naar

1,0%. De afvlakking komt volledig uit de lagere energieprijzen in 2018, de invoerprijs van goederen en diensten exclusief energie is in beide jaren gelijk.

Het saldo op de lopende rekening blijft hoog, maar daalt in 2017 naar 8,2% bbp. Voor de helft komt dit door een afname van de energiebalans: minder uitvoer van gas gaat samen met meer invoer van energie. De andere helft van de daling komt door afdrachten aan de EU, deze vielen in 2016 lager uit door nacalculatie en zitten dit jaar weer op het oude niveau.

Tabel 2.4 Kerngegevens Nederlandse in- en uitvoer, 2015-2018

	2015	2015	2016	2017	2018
	waarde in mld euro	mutaties per jaar in %			
Invoervolume goederen en diensten	485	5,8	3,9	3,6	3,9
Invoerprijs goederen en diensten		-3,6	-3,3	4,0	1,0
w.v. goederen exclusief energie	292	1,9	-1,4	1,0	1,1
energie	59	-29,2	-19,9	30,3	0,2
diensten	134	0,6	0,1	1,2	1,3
Uitvoervolume goederen en diensten	558	5,0	3,7	3,5	3,9
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	172	2,7	3,4	3,5	3,7
wederuitvoer	204	4,4	4,9	5,1	5,3
energie	51	2,8	3,2	2,5	2,7
diensten	130	10,4	2,3	1,4	2,3
Relevant wereldhandelsvolume		3,9	2,7	3,0	3,6
Handelsprestatie (a)		1,0	0,9	0,5	0,2
Marktprestatie (b)		-1,3	0,7	0,5	0,1
Uitvoerprijs goederen en diensten excl. energie		0,7	-1,0	0,9	1,0
Concurrentenprijs		8,0	-3,0	1,1	1,1
Prijsconcurrentiepositie (c)		7,4	-1,9	0,2	0,0
		% bbp			
Saldo lopende rekening		8,5	8,7	8,2	8,2
(a) Totale goederenuitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.					
(b) Binnenslands geproduceerde uitvoer goederen minus relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten.					
(c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs goederen en diensten exclusief energie.					

Stromen op de arbeidsmarkt: veel verborgen dynamiek en variatie

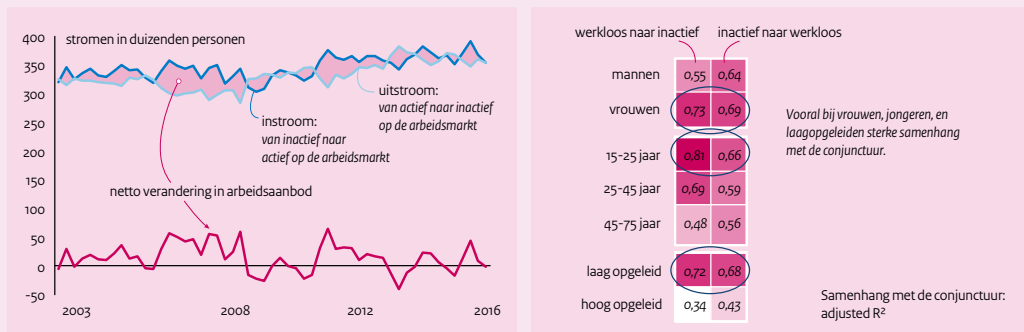
Stille wateren, diepe gronden. Achter de relatief beperkte mutaties van het arbeidsaanbod gaan veel grotere veranderingen in de stromen van en naar inactiviteit schuil (zie linkerfiguur). In de periode 2003-2016 zijn de stromen vanuit en naar inactiviteit per kwartaal beide gemiddeld ruim 300.000, een factor 15 hoger dan de resulterende gemiddelde (absolute) verandering van het arbeidsaanbod van circa 20.000.(a)

Door de dynamiek in de arbeidsmarkt verandert de samenstelling van de groep werkenden en werklozen voortdurend, terwijl de omvang ogenschijnlijk weinig verandert. Vlak voor de grote recessie, in 2007, bestaat het grootste deel (64%) van de werkloosheid uit mensen die kortdurend (minder dan 1 jaar) werkloos zijn. In 2016 is dit aandeel slechts licht afgenomen (naar 58%). Wel zijn er aanzienlijke verschillen, met name per leeftijd, in 2016 is het aandeel kortdurende werklozen bij 15-25 jarigen het hoogst (84%) en bij 45-75 jarigen het laagst (37%).(b)

De stromen op de arbeidsmarkt hangen samen met de conjunctuur. Bij een neergaande conjunctuur raken sommige werklozen ontmoedigd om betaald werk te zoeken (het *'discouraged worker effect'*). Anderen gaan juist harder op zoek naar betaald werk, om zo het inkomensverlies van hun werkloze partner te compenseren (het *'added worker effect'*). (c) De mate waarin de arbeidsmarktstromen meebewegen met de conjunctuur verschilt per groep. De stromen tussen inactiviteit en werkloosheid hangen voor vrouwen, jongeren en laag- en middelbaar opgeleiden relatief sterk samen met de conjunctuur (zie rechter figuur). De lagere arbeidsparticipatie van bijvoorbeeld jongeren tijdens de neergaande conjunctuur herstelt daarom naar verwachting weer tijdens de opgaande conjunctuur. (d)

De samenhang tussen arbeidsaanbod en conjunctuur geldt niet alleen voor mensen die als reden voor niet-participeren geven dat zij weinig resultaat van zoeken verwachten (de ontmoedigden). Ook voor andere groepen hangen de stromen tussen werkloosheid en niet-participatie samen met de conjunctuur. Dit geldt bijvoorbeeld voor mensen die als reden voor niet-participeren geven dat zij een opleiding volgen of voor het gezin/huishouden willen zorgen; en voor de groep die wel zoekt, maar niet beschikbaar is. (d)(e)

Veel kwartaaldynamiek (links); samenhang met conjunctuur verschilt per groep (rechts)

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)). Linkerfiguur: seizoensgecorrigeerde stromen over de periode 2003Q2-2016Q4 (bewerkte CBS-data); Rechter figuur: samenhang met de conjunctuur bestaat uit de verklaarde variantie (adj. R²) van regressies van stromen op arbeidsmarktindicatoren (zoals vacatures, die een indicator zijn voor arbeidsmarktkrakte) per groep op basis van CBS data over de periode 2003Q2-2016Q1.(d)

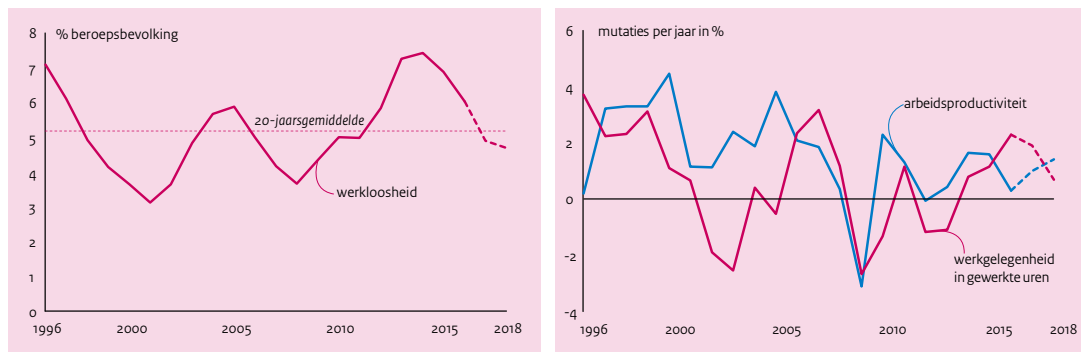
- (a) In de periode 2003-2016 is de gemiddelde jaarlijkse (absolute) verandering van het arbeidsaanbod circa 66.000.
- (b) Het aandeel van de 45-75 jarige werklozen (nationale definitie) dat een verwachte baanvindduur van langer dan 2 jaar heeft, is dan ook hoger dan dat van bijvoorbeeld 25-45 jarige werklozen (34% ten opzichte van 18% in 2012). Bron: Bierings, H. en B. Loog, 2013, Verwachte baanvindduren werkloze 45-plussers, Sociaaleconomische trends, juli 2013 (02), CBS.
- (c) Per saldo wordt het arbeidsaanbod vaak lager wanneer de situatie op de arbeidsmarkt verslechtert. Duval e.a. (2011) bijvoorbeeld, vinden in een analyse voor dertig landen voor de periode 1960-2008 negatieve effecten van ernstige en zeer ernstige conjuncturele neergangen op de geaggregeerde arbeidsparticipatiegraad, maar vinden geen statistisch significante effecteneffect voor gematigde conjuncturele neergangen. Zie Duval, R., M. Eris and D. Furceri, 2011, The effects of downturns on labour force participation: evidence and causes, *OECD Economics Department Working Papers*, 875.
- (d) Voor verdere toelichting en gevoeligheidsanalyses zie Zeilstra, A.S. en K. Boxhoorn, 2017, Labour supply and the business cycle: lessons from labour market flows and international forecasting practices, CPB Achtergronddocument ([link](#)).
- (e) Voor een gedetailleerde uitsplitsing van redenen om niet te participeren en de toestroom naar de arbeidsmarkt een kwartaal later voor het jaar 2015, zie Souren, M., 2016, Redenen om niet actief te zijn op de arbeidsmarkt, Sociaaleconomische trends, juni 2016(5), CBS.

2.2.5 Werkloosheid blijft dalen

De werkloosheid blijft dalen van 6,0% van de beroepsbevolking in 2016, naar 4,9% dit en 4,7% volgend jaar (zie figuur 2.9, links). De werkloosheidsdaling tussen 2015 en 2017 van 2,0%-punt is historisch gezien groot: in de afgelopen vijf decennia werd alleen eind jaren negentig in twee jaar een grotere daling gerealiseerd. De economische groei lag toen echter boven de 4%, terwijl de huidige werkgelegenheids groei samengaat met een relatief lage productiviteitsstijging.

Vooral in de marktsector komen er banen bij door aanhoudende economische groei. Dit jaar neemt de werkgelegenheid in de marktsector daardoor met 1,9% toe en komt de groei net als in 2016 boven de productiviteitsstijging uit. De laatste keer dat de werkgelegenheid meer toenam dan de arbeidsproductiviteit was in 2006-2008 (zie figuur 2.9, rechts).

Figuur 2.9 Historisch snelle werkloosheidsdaling (links), in 2018 stijgt productiviteit in de marktsector weer meer dan werkgelegenheid (rechts)

Bron: CBS, eigen berekeningen ([link](#)).

Ook volgend jaar stijgt de werkgelegenheid, maar in een minder hoog tempo. De krappere arbeidsmarkt maakt het moeilijker om geschikt personeel te vinden, terwijl stijgende arbeidskosten het voor bedrijven aantrekkelijker maken om in te zetten op een hogere arbeidsproductiviteit. Bij de overheid neemt het aantal banen in beide jaren licht af door bezuinigingen, terwijl er in de zorg juist banen bij komen.

Het arbeidsaanbod neemt in 2017 en 2018 in totaal met 135.000 personen toe. Dit is een versnelling ten opzichte van de periode 2013-2016, toen in vier jaar tijd 80.000 personen toetraden tot de arbeidsmarkt. De toename in de ramingsperiode komt vooral door structurele factoren, zoals de hogere participatie van vrouwen en oudere werknemers en de effecten van beleid: de hogere AOW-leeftijd en de lastenverlichting van het 5 miljard-pakket zorgen voor grotere arbeidsdeelname. Ook leidt de verhoogde asielinstroom van de afgelopen jaren geleidelijk tot een lichte toename van het arbeidsaanbod.¹²

¹² Zie ook het kader 'Hoe zitten asielzoekers in de raming?' in het *Centraal Economisch Plan 2016*. ([link](#)) Het aantal asielmigranten in de huidige raming sluit aan bij de recente bevolkingsprognose van het CBS, waarin veronderstellingen worden gemaakt over de migratie, zie CBS, 2016, *Maatwerk Bevolkingsprognose 2016-2060*, tabel 8 ([link](#)) en voor toelichting zie Stoeldraijer, L. en C. van Duin, en C. Huisman, 2016, *Kernprognose 2016-2060: 18 miljoen inwoners in 2034* voorzien, CBS *Bevolkingstrends*, 2016(10), december 2016 ([link](#)).

Ook de stand van de economie heeft invloed op het arbeidsaanbod (zie ook het kader 'Stromen op de arbeidsmarkt: veel verborgen dynamiek en variatie'). Tijdens de crisis hebben mensen zich ontmoedigd teruggetrokken van de arbeidsmarkt, en ondanks de gunstigere omstandigheden keren zij slechts langzaam terug. Het moment waarop deze mensen weer toetreden is moeilijk in te schatten. Wanneer zij weer in groten getale actief worden op de arbeidsmarkt zal de werkloosheid minder dalen (zie het kader in hoofdstuk 1).

Tabel 2.5 Kerngegevens arbeidsmarkt, 2015-2018 (a)

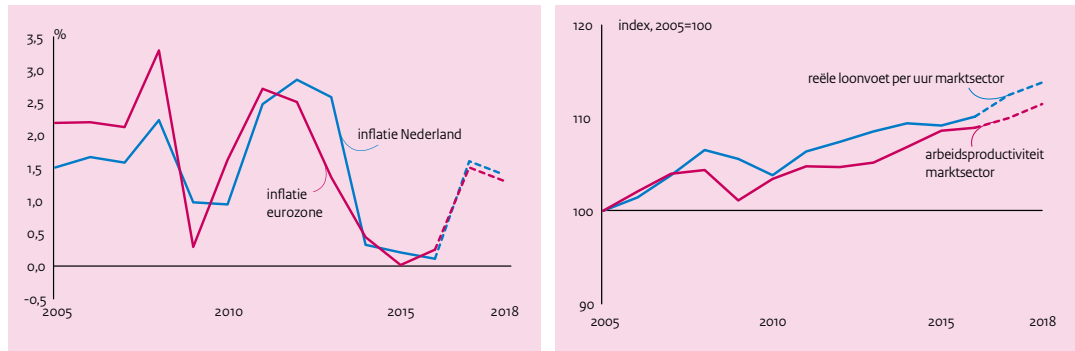
	2015	2015	2016	2017	2018
	niveau in duizenden		mutaties per jaar in duizenden personen		
Arbidsaanbod (b)	9406	35	30	70	70
	mutaties per jaar in %				
Beroepsbevolking	8908	0,4	0,4	0,8	0,8
Werkzame beroepsbevolking	8294	1,0	1,3	2,0	1,1
Werkgelegenheid (miljoenen uren) (c)	12505	0,5	1,7	1,5	0,7
w.v. marktsector	9361	1,2	2,3	1,9	0,7
zorgsector	1599	-1,9	-0,4	0,8	1,8
overheid	1415	-1,1	0,3	-0,3	-0,6
	niveaus				
Werkloosheid (x 1000)		614	538	445	430
Werkloosheid (%)		6,9	6,0	4,9	4,7

(a) In de prognosejaren afgerond op tienden of hele vijfduizenden. De cijfers over de beroepsbevolking en de werkloosheid zijn volgens de internationale definitie.
(b) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking.
(c) Het CPB gebruikt sinds het *CEP 2016* gewerkte uren in plaats van arbeidsjaren als maatstaf voor de input van arbeid. Dit heeft gevolgen voor de cijfers over loonvoeten en werkgelegenheid. Hierover is een CPB Achtergronddocument met meer toelichting beschikbaar ([link](#)).

2.2.6 Inflatie trekt aan, lonen stijgen mee

De inflatie (hicp) ligt met 1,6% dit jaar en 1,4% volgend jaar aanmerkelijk hoger dan de afgelopen jaren (zie kader inflatieverwachtingen). In beide jaren is de Nederlandse inflatie hiermee in lijn met die in de eurozone (zie figuur 2.10, links). In de eerste twee maanden van dit jaar nam de inflatie duidelijk toe, als gevolg van flink stijgende olie- en grondstofprijzen. Ook in de rest van 2017 zullen de prijzen hoger zijn dan vorig jaar door de stijgende energieprijzen. Daarnaast zorgt de waardestijging van de dollar ten opzichte van de euro via invoerprijzen voor een hogere inflatie. Volgend jaar blijft de wisselkoers stabiel en stijgt de olieprijs nog maar beperkt. De inflatie komt hierdoor met 1,4% lager uit dan dit jaar.

Figuur 2.10 Inflatie in lijn met die in de eurozone (links), loonvoet stijgt meer dan productiviteit (rechts)

Bron: CBS, Eurostat, eigen berekeningen ([link](#)).

Vanwege de hogere inflatie stijgen ook de lonen, wat wordt versterkt door de krappere wordende arbeidsmarkt. Dit is ook mogelijk omdat de loonruimte de afgelopen jaren is toegenomen door de relatief hoge winsten. Hierdoor stijgen de reële lonen meer dan de arbeidsproductiviteit, die relatief laag is.

De contractlonen in de marktsector nemen in 2017 en 2018 met 1,8% en 2,1% toe. Veel cao's zijn vorig jaar al afgesloten, waardoor de hogere inflatie nog niet is meegenomen in de contractlonen voor 2017. Volgend jaar zal hier naar verwachting licht voor gecompenseerd worden. De contractloonontwikkeling in de zorg volgt die van de marktsector. Bij de overheid stijgen de contractlonen minder sterk, met 0,9% in 2017 en 1,2% in 2018. Bij enkele onderdelen van de overheid zijn cao's afgesloten met een geringe loonstijging. Daarnaast hebben hogere pensioenpremies via de referentiesystematiek een drukkend effect.

Inflatie doelstelling ECB anker voor inflatieverwachtingen lange termijn

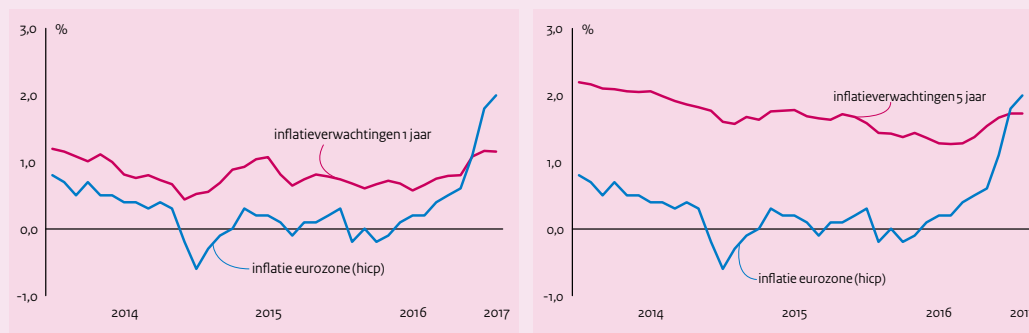
Verwachtingen zijn belangrijk bij de analyse van inflatie en bij monetair beleid. De inflatie wordt in belangrijke mate bepaald door inflatieverwachtingen voor de toekomst, de inflatie uit het verleden en de output gap (het verschil tussen de feitelijke en het potentiële bbp-volume). De inflatieverwachtingen hangen deels af van de huidige gerealiseerde inflatie. Daarnaast kunnen de monetaire beleidsmakers zorgen voor een langetermijnanker door een voor de markt geloofwaardige inflatie doelstelling. In de huidige situatie met zeer lage rente en inflatie in het eurogebied en uitermate ruim monetair beleid is het interessant om te zien in welke mate inflatieverwachtingen in de eurozone goed verankerd zijn en blijven.

Om de inflatieverwachtingen te meten worden vaak inflatiegerelateerde swaps (*inflation linked swaps*) gebruikt. Dit zijn contracten waarin het inflatierisico wordt verhandeld. Twee partijen – zeg A en B – spreken af om voor een bepaalde periode elkaar rente te betalen over een afgesproken bedrag. Partij A betaalt aan partij B een afgesproken rentepercentage over dit bedrag, terwijl partij B een rentepercentage gelijk aan de inflatie over datzelfde bedrag betaalt aan partij A. Daardoor neemt partij B het inflatierisico van partij A over. Het verschil tussen de swaps voor twee en één jaar geeft de inflatieverwachting over een jaar één jaar vooruit als een constante risicopremie voor overige factoren wordt verondersteld. Het verschil tussen swaps voor tien en vijf jaar geven de inflatieverwachting over vijf jaar vijf jaar vooruit.

De linkerfiguur geeft de 1-jaar-inflatieverwachtingen over een jaar, zoals gemeten via de swaps, en de gerealiseerde inflatie in de eurozone weer. Deze korte-termijnverwachting hangt sterk samen met de recent gerealiseerde inflatie, wat in lijn is met eerder onderzoek van de ECB. (a) Het verband is mede sterk vanwege de grote persistentie van inflatie. (b) Wel blijkt dat het langetermijnanker van de ECB maar een beperkte invloed heeft op deze verwachtingen. Weliswaar liggen die systematisch hoger dan de feitelijke inflatie, maar ze liggen ook ver onder de 2%.

In de figuur rechts zien we de vijf-jaar-verwachting over vijf jaar. Deze lange-termijnverwachtingen blijken steviger verankerd en blijven voor de hele periode 2014-2017 in de buurt van de 2%. Onderzoek bevestigt het beeld van de figuur. (c) Recent zijn zowel de feitelijke inflatie als de inflatieverwachting gestegen. In de twee jaar ervoor daalden de verwachtingen wel door de aanhoudend lage inflatie. Een langdurig verschil tussen de werkelijke inflatie en de doelstelling kan er voor zorgen dat het anker van de inflatieverwachtingen verandert. Tot nog toe lijkt dit niet het geval. De dalende verwachtingen wijzen vooral op twijfel over de haalbaarheid van de doelstelling binnen 10 jaar. (a) Wel is er meer onzekerheid over de inflatie sinds het uitbreken van de kredietcrisis en lijken de verwachtingen minder stabiel geworden. (d) De sterke economische fluctuaties hebben niet zozeer geleid tot een ander ankerpunt voor de verwachtingen van de markt, maar in meer speelruimte rondom het ijkpunt.

Inflatie en verwachtingen financiële markt op korte (links) en lange termijn (rechts)

Bron: Datastream, eigen berekeningen ([link](#)).

(a) Speck, C., 2017, Inflation anchoring in the euro area, ECB Working Paper series 1998.

(b) Mavroeidis, S., Plagborg-Møller, M., Stock, J.H., 2014, Empirical evidence on inflation expectations in the New Keynesian Phillips curve, *Journal of economic literature*, 52, 1, 124-188.

(c) Beechey, M.J., Johannsen, B.K., Levin, A.T., 2011, Are long-run expectations anchored more firmly in the euro area than in the United States, *American Economic Journal: Macro Economics*, 3, 2, 104-129.

(d) Lyziak, T. Paloviita, M., 2017, Anchoring of inflation expectations in the euro area: recent evidence based on survey data, *European Journal of Political Economy*, 46, 52-73.

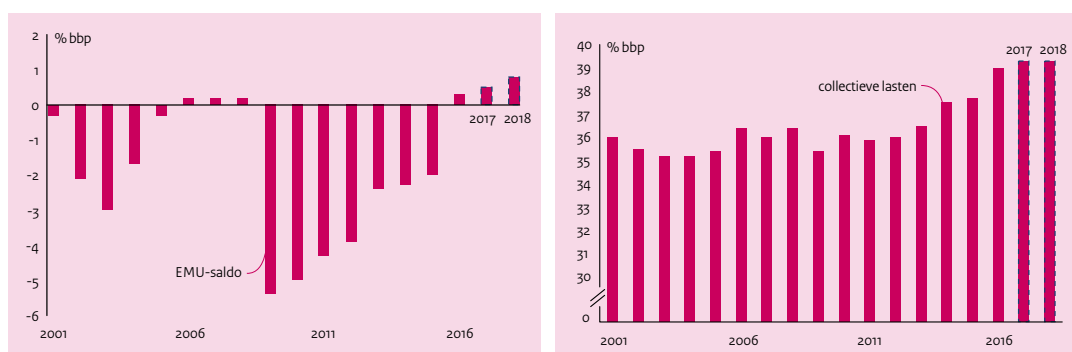
3 Begroting en koopkracht

Nadat vorig jaar de overheidsbegroting voor het eerst sinds 2008 in de plus stond, loopt het begrotingsoverschot in de ramingsperiode op tot 0,8% bbp in 2018. Dit komt doordat de aanhoudende economische groei leidt tot meer inkomsten en door een stijging van de overheidsuitgaven die daarbij achterblijft. Van belang voor de Europese begrotingsregels is dat het structurele begrotingssaldo boven de doelstellingswaarde ligt. De overheidsschuld duikt in het lopende jaar onder het Europees overeengekomen plafond van 60% bbp. In 2017 en 2018 verbetert de mediane statische koopkracht in beperkte mate, met respectievelijk 0,1% en 0,3%, na een stijging van 2,7% in 2016. De koopkracht van werkenden stijgt in beide jaren, terwijl die voor gepensioneerden in beide jaren daalt.

3.1 Overheidstekort en overheidsschuld

In 2016 is het saldo op de overheidsbegroting omgeslagen van een tekort in een overschot (figuur 3.1 en tabel 3.1). Een overschot op de overheidsbegroting is uitzonderlijk: het overschot vorig jaar is het eerste sinds 2008. Ook de omvang van deze verbetering (2,3% bbp) van het EMU-saldo is uitzonderlijk: de grootste sinds 1991.¹³ De scherpe verbetering komt vooral door sterk toenemende belastingontvangsten. De lastenquote steeg ondanks de lastenverlichting door het 5 miljard-pakket. Deels komt dit door de sterke bijdrage van de binnenlandse bestedingen aan de economische groei; binnenlandse bestedingen leveren immers meer belastingen op dan uitvoer. Bovendien is de vennootschapsbelasting (exclusief gasproductie) sterk toegenomen, met 0,7% bbp tot 3,0% bbp, het hoogste percentage sinds 2001. Aan de uitgavenkant is sprake van een incidentele factor die het begrotingssaldo tijdelijk verbetert. De boeking van de Nederlandse korting op de EU-afdrachten, die met terugwerkende kracht binnenkomt, heeft een tijdelijk positief effect van 0,3% bbp. De verbetering van het begrotingssaldo zou nog groter zijn geweest als de gasbaten niet met 0,4% bbp zouden zijn gedaald door lagere productie en lagere prijzen.

Figuur 3.1 EMU-saldo en collectieve lasten, 2001-2018

Bron: CPB en CBS ([link](#)).

Het begrotingsoverschot loopt in de ramingsperiode op, tot 0,5% bbp in 2017 en 0,8% bbp in 2018. Naast Nederland hebben in het eurogebied alleen Duitsland en Luxemburg overschotten in 2017 en 2018.¹⁴ Het Nederlandse overschot is de grootste van de drie. Dit overschot loopt op door aanhoudende economische groei die leidt tot hogere belastingontvangsten en die de werkloosheidsuitkeringen dempt. Het begrotingssaldo verbetert ook door lastenverzwaringen en doordat overheidsuitgaven minder snel toenemen dan het bbp. In 2017 valt het tijdelijk positieve effect bij de EU-overdrachten weg, maar is er de tijdelijk hogere opbrengsten vanwege de uitfasering van de pensioenen in eigen beheer (PEB). De huidige uitgavenraming voor 2018 is beleidsarm, afgezien van wat oplopende effecten van het regeerakkoord van het kabinet Rutte-Asscher. Het begrotingsoverschot loopt ook op door dalende rente-uitgaven. Dit komt doordat af te lossen obligaties worden

¹³ Uitzonderd 1996 toen het eenmalige effect van de afkoop van de subsidies aan woningcorporaties wegviel.

¹⁴ Europese Commissie, 2017, European Economic Forecast, Winter 2017, Institutional Paper 048 ([link](#)).

vervangen door obligaties met een lagere rente en door het teruglopen van de overheidsschuld.

Tabel 3.1 Kerngegevens collectieve financiën, 2013-2018

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	% bbp					
Bruto collectieve uitgaven	46,9	46,4	45,5	44,3	43,9	43,4
Collectieve lasten	36,5	37,5	37,7	39,0	39,3	39,3
Niet-belastingmiddelen	8,0	6,6	5,9	5,6	5,1	4,9
EMU-saldo	-2,4	-2,3	-2,0	0,3	0,5	0,8
w.v. EMU-saldo lokale overheid	-0,4	-0,2	-0,3	-0,1	-0,3	-0,2
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-0,7	-0,6	-1,0	0,5	0,1	0,3
EMU-schuld	67,7	67,9	65,1	61,8	58,5	55,5

De bruto overheidsschuld ligt in 2017 met 58,5% bbp voor het eerst sinds 2010 onder het Maastricht-plafond van 60% bbp. Naast Nederland hebben de Baltische staten, Luxemburg, Malta en Slowakije een overheidsschuld onder de 60% bbp; gemiddeld in het eurogebied bedraagt de overheidsschuld 90% bbp in 2017.¹⁵ Door het begrotingsoverschot, financiële transacties zoals de privatisering van ABN AMRO, en het noemereffect als gevolg van de bbp-toename, neemt de Nederlandse overheidsschuld in 2018 verder af, tot 55,5% bbp.

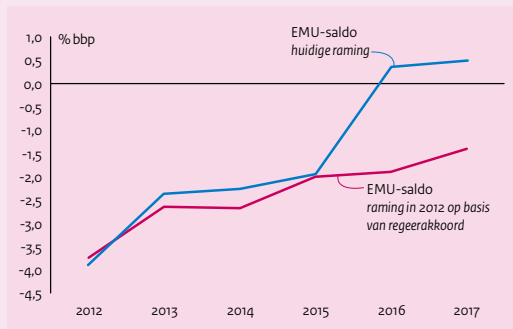
Het EMU-saldo in 2016 wordt geschat op 0,3% bbp, 0,8% bbp positiever dan in de decemberraming en 1,4% bbp positiever dan in de *Macro Economische Verkenning 2017*. De bijstelling komt voornamelijk door belastingmeevallers, deels het gevolg van hogere dan eerder geraamde economische groei. Deze belastingmeevallers werken grotendeels door in 2017, waardoor ook het EMU-saldo in dit jaar positiever is dan eerder geraamd. Dit begrotingssaldo wordt nu geraamd op 0,5% bbp, 0,5% bbp positiever dan in de decemberraming en 1,2% bbp positiever dan in de *Macro Economische Verkenning 2017*.

¹⁵ Europese Commissie, 2017, European Economic Forecast, Winter 2017, Institutional Paper 048 ([link](#)).

Het begrotingssaldo in 2017 vergeleken met de raming uit 2012

Het begrotingssaldo in 2017 gaat gunstiger uitvallen dan geraamd in november 2012 bij de start van het kabinet Rutte-Asscher. (a) De huidige raming voor 2017 is een begrotingsoverschot van 0,5% bbp, tegen een raming in november 2012 van een tekort van 1,4% bbp. Het verschil ontstaat in 2016.

EMU-saldo in 2012-2017

Lagere rentes dempen de rente-uitgaven en dragen daarmee bij aan het positievere begrotingssaldo. De andere overheidsuitgaven, die grotendeels onder de uitgavenkaders vallen, zijn per saldo conform de raming uit 2012. De werkloosheidsuitgaven vallen lager uit door minder werkloosheid. Ook de zorguitgaven vallen lager uit. Daar staan hogere overige uitgaven tegenover. Het effect van de lagere rente-uitgaven valt weg tegen het effect van minder gasbaten, zowel door lagere productie als door lagere gasprijzen. Hogere ontvangsten van belastingen en premies zijn daarmee verantwoordelijk voor het positievere begrotingssaldo. Dit komt niet door meer lastenverzwaringen dan afgesproken in het regeerakkoord. Deze lastenverzwaringen zijn zelfs lager uitgevallen dan afgesproken. Dit komt voor een groot deel door pakketten na afsluiting van het Regeerakkoord, zoals het 5 miljard-pakket. De inkomstenheffing profiteert van wat sterkere groei van de werkgelegenheid en van de reële lonen en zeker ook van de lagere hypotheekrenteaftrek door lagere rentes en huizenprijzen. De indirecte belastingen profiteren van een andere samenstelling van de economische groei (meer groei van de binnenlandse bestedingen en minder uitvoergroei). Verder is er een meevaller bij de vennootschapsbelasting.

Verticale toelichting EMU-saldo in 2017 (+ is een bijdrage aan een positiever saldo)

	% Bbp	Mld euro
EMU-saldo; raming in 2012 op basis regeerakkoord	-1,4	-10
Rente-uitgaven	0,8	6
WW en bijstand (reëel)	0,6	5
Zorguitgaven (reëel)	0,5	4
Overige uitgaven (reëel)	-1,3	-9
Subtotaal uitgaven	0,8	6
Beleidsmatige lastenontwikkeling	-0,5	-3
Loon- en inkomstenheffing (excl. beleid; reëel)	1,3	10
Vennootschapsbelasting (excl. beleid; reëel)	0,7	5
Belasting op productie en invoer (excl. beleid; reëel)	0,3	2
Overig (excl. beleid; reëel)	0,1	1
Subtotaal collectieve lasten	1,9	14
Gasbaten	-1,0	-7
Overige factoren (waaronder aanpassing EMU-saldo 2012 en inflatie)	0,1	1
EMU-saldo; huidige raming	0,5	3

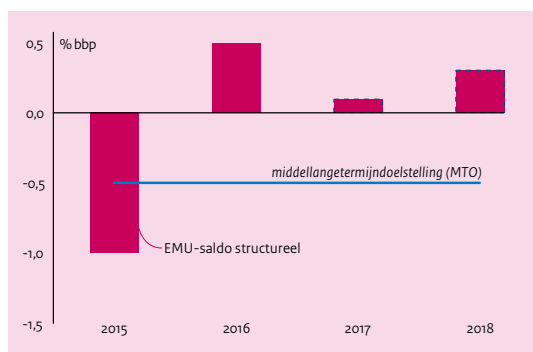
(a) CPB, 2012, Actualisatie Nederlandse economie tot en met 2017 (verwerking regeerakkoord), CPB Notitie ([link](#)).

3.2 De raming en de begrotingsregels

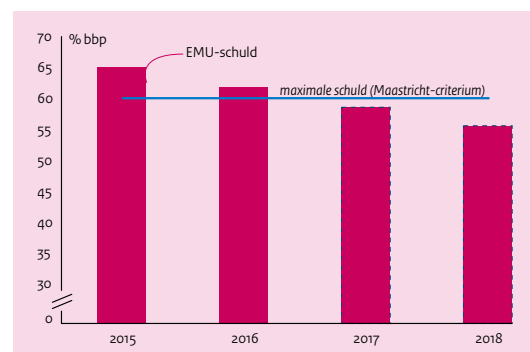
In de Europees overeengekomen begrotingsregels staat het structurele begrotingssaldo centraal (het saldo gecorrigeerd voor tijdelijke en conjuncturele effecten). Tijdelijke effecten hebben een positief effect op het EMU-saldo; in 2016 komt dit door de Nederlandse korting op de EU-afdrachten met terugwerkende kracht en in 2017 en 2018 door de tijdelijke belastingontvangsten door de PEB-maatregel (tabel 3.2). De conjuncturele situatie heeft vanaf 2017 ook een positief effect op het EMU-saldo.¹⁶ Het structurele begrotingssaldo laat vanaf 2016 een overschot zien (tabel 3.2). Daarmee ligt het structurele saldo in alle jaren boven de middellangetermijndoelstelling (MTO) van -0,5% bbp.¹⁷ In zo'n situatie hoeft de ontwikkeling van het structurele saldo niet te worden beoordeeld in het licht van de vastgestelde begrotingsopdracht en is ook geen beoordeling van de gecorrigeerde overheidsuitgaven nodig.^{18,19} In 2017 en 2018 ligt de schuld onder het schuldplafond van 60% bbp (tabel 3.2 en figuur 3.2), na een afname van de schuld in 2016 die meer is dan een twintigste van het verschil met de 60%-norm.

Figuur 3.2 De raming en de Europese regels

Structureel saldo en MTO

Overheidsschuld

Bron: CPB en CBS ([link](#)).

¹⁶ De berekening van de evenwichtswerkloosheid (NAWRU; EC-methode) is aangepast ten opzichte van die van de *Macro Economische Verkenning 2017*. Dit heeft geleid tot enige neerwaartse aanpassing van de evenwichtswerkloosheid en een neerwaartse aanpassing van het effect van de conjunctuur op het EMU-saldo. Zie voor een toelichting op de aanpassing Box I.6 'Some technical elements behind the forecast' in Europese Commissie, 2016, European Economic Forecast, Autumn 2016, Institutional Paper 038 ([link](#)).

¹⁷ Wat betreft de Europese begrotingsregels neemt het CPB de budgettaire raming voor zijn rekening. De afdeling Advisering van de Raad van State is belast met de meer normatieve beoordeling van de naleving van de Europese begrotingsafspraken.

¹⁸ Zie Europese Commissie, 2016, *Vade mecum on the Stability and Growth Pact*, European Economy, 2016 edition, Institutional Paper 021 ([link](#)). Zie met name pagina 48: "Countries that have exceeded their MTO do not need to be assessed for compliance with the expenditure benchmark."

¹⁹ De gecorrigeerde collectieve uitgaven weergegeven in tabel 3.2 zijn op basis van correctie voor de totale beleidsmatige lastenontwikkeling. Mogelijk gaat de Europese Commissie dit voorjaar over op een correctie voor alleen de structurele beleidsmatige lastenontwikkeling. Dit zou de uitgavenregel beter vergelijkbaar maken met de regel op basis van het structurele EMU-saldo. Voor Nederland zou dit betekenen dat niet meer wordt gecorrigeerd voor de incidentele belastinginkomsten door de uitfasering van pensioen in eigen beheer. De gecorrigeerde uitgavenontwikkeling komt dan in 2017 hoger uit (2,3%) en in 2018 lager (0,7%).

Tabel 3.2 Gegevens voor Europese begrotingsregels

	2015	2016	2017	2018
EMU-saldo (% bbp)	-2,0	0,3	0,5	0,8
EMU-saldo conjunctureel (EC-methode, % bbp)	-1,0	-0,4	0,0	0,4
EMU-saldo eenmalige en andere tijdelijke maatregelen (% bbp)	0,0	0,3	0,3	0,1
EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp)	-1,0	0,5	0,1	0,3
Middellangetermijndoelstelling structureel EMU-saldo (MTO) (%bbp)	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5
Gecorrigeerde collectieve uitgaven (volume, %)	0,7	-0,3	1,8	0,9
Norm-groei (maximale groei gecorrigeerde collectieve uitgaven)	1,4	1,2	3,2	2,5
EMU-schuld	65,1	61,8	58,5	55,5
EMU-schuld plafond (a)	60,0	60,0	60,0	60,0

(a) De overheidsschuld dient minder dan 60% bbp te zijn, of dient in ieder geval met een twintigste van het verschil met de 60%-norm per jaar af te nemen.

De Europese begrotingsregels zijn leidend voor het Nederlandse begrotingsbeleid.²⁰ Dit begrotingsbeleid wordt geconcretiseerd door **begrotingsregels van het kabinet**. De uitgavenkaders en het inkomstenkader staan daarbij centraal.

Volgens de huidige inzichten onderschrijden de uitgaven binnen de begrotingskaders de bij de *Miljoenennota* opwaarts herziene ijklijn in 2017 met 2,4 mld euro. De uitgaven op het kader Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid en op het Budgettair Kader Zorg onderschrijden de ijklijn, terwijl de uitgaven op het kader Rijksbegroting in enge zin de ijklijn overschrijden.

Voor 2018 is geen uitgavenkader omdat dit jaar valt na de huidige kabinetsperiode. In dit *Centraal Economisch Plan* liggen de uitgaven in 2018 nominaal 0,3 mld euro boven de meerjarencijfers voor de kaderuitgaven in de *Miljoenennota* (1,4 mld euro hoger bij de Rijksbegroting in enge zin, met name door de hogere loon- en prijsbijstelling van 1,1 mld euro, nominaal 1,4 mld euro lagere uitgaven in het kader sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid en nominaal 0,2 mld euro hogere uitgaven in het budgettair kader zorg.)

Tabel 3.3 Onderschrijding uitgavenkader in 2017

	2017
	mld euro
Overschrijding	-2,4
w.v. Rijksbegroting in enge zin	0,7
Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid	-1,0
Budgettair Kader Zorg	-2,1

²⁰ Zie begrotingsregel 5 in ministerie van Financiën, 2012, Startnota ([link](#)).

Tijdens de kabinetsperiode vinden aanpassingen van de hoogte van het uitgavenkader plaats op basis van de begrotingsregels, waaronder de aanpassing aan de hand van de ontwikkeling van de prijs van de nationale bestedingen.²¹ Er ontstaat budgettaire spanning als de opwaartse druk op lonen en prijzen sterker is dan die op de prijs van de nationale bestedingen.²² Het gaat daarbij om de ontwikkeling ten opzichte van de verwachte ontwikkeling ten tijde van het vaststellen van de kaders. Bij oplopende spanning wordt het moeilijker de uitgaven onder de ijklijn te houden.

De budgettaire spanning loopt in 2017 met 1,2 mld euro op ten opzichte van 2016, vooral door een relatief hoge loonstijging in de marktsector. Dit is minder dan in de *Macro Economische Verkenning 2017* door een sterkere opwaartse bijstelling van stijging van de prijs nationale bestedingen dan van de lonen en prijzen van de overheid.

Tabel 3.4 Overschrijding inkomstenkader 2013-2017

	2017	Cumulatief 2013-2017
	mld euro	
Overschrijding inkomstenkader	0,1	0,1
w.v. beleidsmutaties (m.u.v. zorg)	0,0	0,0
zorg	0,1	0,1

Het inkomstenkader, dat bij het aantreden van het nieuwe kabinet voor de jaren 2013-2017 is vastgesteld, is verscheidene keren inhoudelijk herzien. De toetsing van het inkomstenkader door het CPB is ten opzichte van de laatste stand van het inkomstenkader (*Miljoenennota 2017*). Dit kader omvat alle beleidsmaatregelen van het kabinet en moet cumulatief over een kabinetsperiode sluiten. De stijging van de zorgpremies sinds de *Miljoenennota 2017* wordt deels gecompenseerd door lastenverlichting via de zorgtoeslag. Per saldo resteert een lastenverzwaring van 0,1 mld euro. Dit is een overschrijding van het inkomstenkader.

3.3 Collectieve uitgaven

De collectieve-uitgavenquote daalt in 2017 met 0,4% bbp naar 43,9% bbp. Deze daling in de uitgavenquote komt door dalende uitgaven in % bbp aan openbaar bestuur en sociale zekerheid. De rente-uitgaven dalen als gevolg van lage rentetarieven en de afnemende schuld. In 2018 daalt de collectieve-uitgavenquote verder met 0,5% bbp naar 43,4%. De

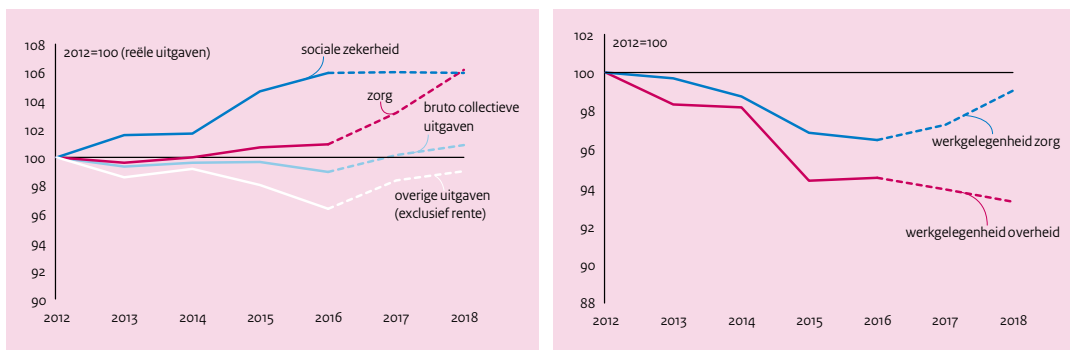
²¹ De aanpassing van de ijklijn als gevolg van de mutatie van de prijs nationale bestedingen van het lopende jaar wordt echter stopgezet bij de Voorjaarsnota en is zodoende gebaseerd op de raming in het *Centraal Economisch Plan*.

²² Tot en met de *Macro Economische Verkenning 2014* werd de budgettaire spanning als gevolg van de ontwikkeling van de lonen en prijzen in CPB-publicaties aangeduid met de ruilvoet. In begrotingsnota's (zoals de *Miljoenennota*) heeft het begrip ruilvoet echter een andere inhoud. Vandaar dat ter voorkoming van verwarring de term ruilvoet is vervangen door budgettaire spanning. Het verschil tussen budgettaire spanning en de ruilvoet in de begrotingsnota's is dat bij het bepalen van de budgettaire spanning alleen de niet-beleidsmatige loon- en prijsontwikkelingen worden meegenomen. Meer precies gaat het wat de loonontwikkeling betreft om die ontwikkelingen die voor de collectieve sector als werkgever exogeen zijn.

daling van de uitgaven aan openbaar bestuur, sociale zekerheid en rente zet door, terwijl de zorguitgaven stijgen.

De werkgelegenheid bij de overheid daalt in 2017 en 2018 met respectievelijk 0,6% en 0,7%, als gevolg van ophoop van ombuigingen in het regeerakkoord. De werkgelegenheid in de zorg stijgt in 2017 en 2018 met respectievelijk 0,8% en 1,8%, na te zijn gedaald in de vier voorgaande jaren.

Figuur 3.3 Collectieve uitgaven en collectieve werkgelegenheid

Bron: CBS en CPB ([link](#)).

Tabel 3.5 Collectieve uitgaven, 2012-2017

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
% bbp						
Openbaar bestuur	9,5	9,7	9,1	9,0	8,9	8,7
Veiligheid	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5
Defensie	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Infrastructuur	1,6	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3
Onderwijs	5,3	5,3	5,4	5,3	5,3	5,2
Zorg (a)	9,8	9,7	9,6	9,4	9,4	9,5
w.v. AWBZ/Wlz (a)	3,9	3,8	2,6	2,6	2,5	2,5
Zvw (b)	5,4	5,4	5,7	5,7	5,7	5,8
overig (o.a. Wmo) (a)	0,5	0,5	1,2	1,2	1,1	1,1
Sociale zekerheid	12,7	12,5	12,6	12,5	12,3	12,0
w.v. AOW/ANW	5,1	5,2	5,4	5,4	5,3	5,2
WW en bijstand (b)	2,5	2,2	2,1	2,0	1,8	1,7
arbeidsongeschiktheid (b)	1,6	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,4	3,1	3,2	3,3	3,3	3,3
Overdrachten aan bedrijven	1,7	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3
Internationale samenwerking	1,8	2,0	2,1	1,6	1,8	1,9
Rente	1,5	1,4	1,3	1,1	1,0	0,9
Bruto collectieve uitgaven	46,9	46,4	45,5	44,3	43,9	43,4
mutatie in %						
Reële bruto collectieve uitgaven	-0,6	0,2	0,1	-0,7	1,2	0,7
Werkgelegenheid sector overheid (c)	-1,7	-0,2	-3,9	0,2	-0,6	-0,7
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (c)	-0,3	-1,0	-1,9	-0,4	0,8	1,8
<p>(a) De Hervorming Langdurige Zorg en de nieuwe Jeugdwet leiden tot forse verschuivingen tussen de zorgonderdelen in 2015. (b) WW- en arbeidsongeschiktheidsuitgaven worden in 2014 beïnvloed door de budgetneutrale schuif als gevolg van de invoering 'Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters'. (c) Gemeten in uren.</p>						

Ouderenzorg onder druk door sterke groei pgb?

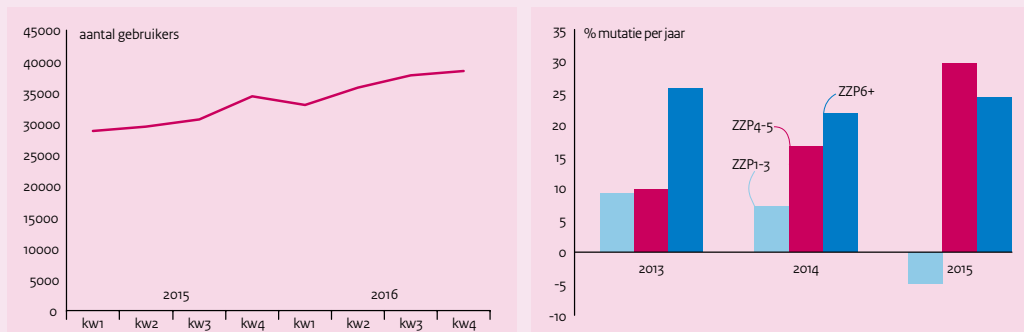
Het aantal gebruikers met een persoonsgebonden budget (pgb) binnen de Wlz is in bijna twee jaar tijd met een derde gestegen, van 29.000 gebruikers begin 2015 tot 38.000 eind 2016 (zie linkerfiguur). De pgb-uitgaven in de Wlz zijn opwaarts bijgesteld van 0,8 mld euro voor 2015 in de VWS-begroting 2015 tot 1,6 mld euro voor 2016 in de begroting 2017.

Omdat in de Wlz de pgb-uitgaven en het budget voor de intramurale zorg, waaronder verpleeghuiszorg, onder hetzelfde macrokader vallen (a), leidt meer geld voor pgb's bij vasthouden aan dat macrokader tot een lager budget voor intramurale zorg. Of dit voor bijvoorbeeld verpleeghuizen problematisch is, is afhankelijk van de vraag of de groei van het pgb-budget voor rekening komt van ouderen die in plaats van intramurale zorg voor een pgb kiezen, of van andere factoren, zoals een groei van het aantal pgb's voor gehandicapten.

Ouderen dragen echter maar in beperkte mate bij aan de groei van het aantal pgb's. Van de pgb-instroom heeft twee derde namelijk een indicatie voor gehandicaptenzorg en een leeftijd jonger dan 65 jaar, waarvan de helft jonger dan 18. De instroom voor zorg in natura betreft daarentegen vooral ouderen; bijna twee derde van deze instromers is 80 jaar of ouder. Eerder liet het SCP al zien dat substitutie van zorg geen volledige verklaring hoeft te zijn voor de hoge groei van pgb's: bijna de helft van de pgb-gebruikers in de AWBZ zouden geen zorg in natura hebben gebruikt als er geen pgb was geweest. (b) Bij een vast macrokader is daarmee aannemelijk dat het budget voor intramurale zorg, waaronder verpleeghuiszorg, onder druk komt te staan vanwege de groei van pgb's.

Hoewel de oorzaken van de hoge groei van de Wlz-pgb's niet geheel duidelijk zijn, is een pgb in de Wlz sinds de hervorming langdurige zorg een aantrekkelijk alternatief voor zorggebruikers in de Wmo en wijkverpleging (Zvw). In tegenstelling tot bij de Wmo en Zvw wordt bij de indicatiestelling en vaststelling van de zorgbehoefte in de Wlz namelijk geen rekening gehouden met mantelzorg. (c) Daardoor kan een overstap naar de Wlz een ruimer budget per gebruiker betekenen. (d) Ook voor gemeenten en zorgverzekeraars vallen de kosten lager uit als gebruikers zich laten (her-)indiceren door het CIZ en toegang krijgen tot de Wlz. Vanwege inherente imperfecties in de indicatiestelling in de langdurige zorg (e), ontstaat daarmee ruimte voor strategisch gedrag rond de indicatiegrens, die bij gehandicaptenzorg rond de (voormalige) zorgzwaartepakketten 3 en 4 ligt. (f) Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de hogere groei van pgb's met indicaties ZZP 4 en 5 voor gehandicaptenzorg (zie rechterfiguur).

Pgb-gebruikers in de Wlz 2015-2016 (links); j-o-j groei pgb-gebruik van gehandicapten in de Wlz naar ZZP 2012-2015 (rechts)

Bron: CBS, monitor langdurige zorg.

Als de hoge groei zich voortzet dient zich een keuze aan tussen beperken van de pgb-groei in de Wlz, versoberen van de ouderenzorg in natura of het loslaten van de budgettaire beheersbaarheid van de Wlz.

- Memorie van toelichting Wet langdurige zorg (10 maart 2014), p. 65. ([link](#)); ook het extramurale VPT en MPT vallen onder dit kader.
- SCP, 2011, De opmars van het pgb ([link](#)).
- zie ook CPB en SCP, 2015, Keuzeruimte in de langdurige zorg ([link](#)).
- In 2015 werd ongeveer een kwart van het pgb-budget in de Wlz besteed binnen het gezin van de budgethouder
- CPB, 2013, Toekomst voor de Zorg, hoofdstuk 10 (p. 201) ([link](#)).
- Voor niet alle indicaties ligt de grens exact bij ZZP 4, zie dit overzicht ([link](#)) van het Zorginstituut.

De **collectieve zorguitgaven** blijven in 2017 als percentage van het bbp onveranderd op 9,4%, om in 2018 te stijgen naar 9,5%. Dit is de eerste stijging in procenten bbp sinds 2012. In nominale termen stijgen de collectieve zorguitgaven in 2017 met 3,4% en in 2018 met 4,3%. In reële termen is deze stijging respectievelijk 2,2% en 2,9%. De hogere groei in 2018 hangt samen met het wegvallen van beleid. In beide jaren ligt de groei van de Zvw ruim 1,5%-punt hoger dan in de Wlz.

De **socialezekerheidsuitgaven** als percentage van het bbp nemen af van 12,5% in 2016 naar 12,0% in 2018 (tabel 3.5). De daling van de uitgaven aan werkloosheidsuitkeringen vormt de belangrijkste bijdrage. De AOW-uitgaven nemen toe, maar stijgen minder hard dan het bbp.

Het AOW-volume stijgt in de periode 2016-2018 door demografische ontwikkelingen, maar wordt geremd door verhoging van de AOW-leeftijd. Per saldo ligt het aantal AOW'ers in 2018 51.000 hoger dan in 2016 (tabel 3.6). Het ziekteverzuimvolume en het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen blijven ongeveer constant. Het aantal werkloosheidsuitkeringen neemt de komende jaren af, vooral dankzij een daling van de werkloosheid. Het aantal bijstandsuitkeringen (Participatiewet) blijft vrijwel constant. Aan de ene kant heeft de daling van de werkloosheid een neerwaarts effect op het aantal bijstandsuitkeringen. Aan de andere kant neemt het aantal uitkeringen toe door instroom vanuit de voormalige Wajong-doelgroep en het beroep dat asielzoekers zullen doen op de bijstand.

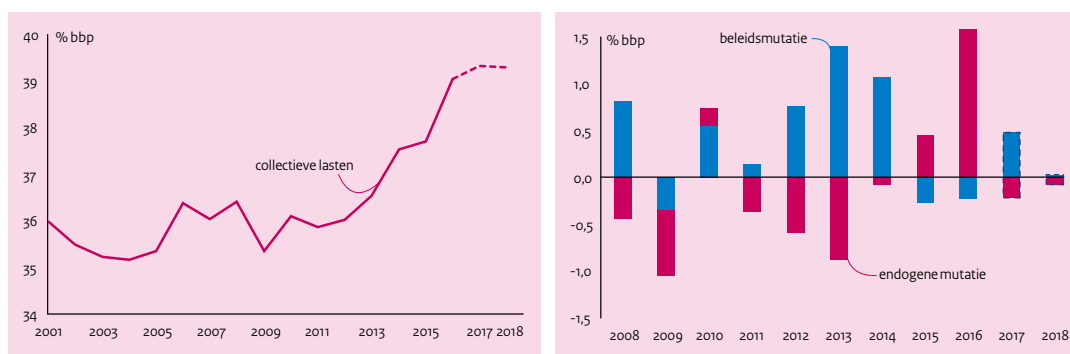
Tabel 3.6 Uitkeringsvolumes en percentage uitkeringsgerechtigden, 2015-2017

	2016	2017	2018
	duizenden		
Uitkeringsvolumes (a)			
AOW	3069	3095	3120
ANW	28	25	25
Ziekteverzuim	313	320	315
Arbeidsongeschiktheid totaal	672	670	670
w.v. WAO/WIA/WAZ	468	465	470
Wajong	204	205	200
Werkloosheidsuitkering	334	285	270
Participatiewet/IOAW/IOAZ	419	420	415
Totaal	4834	4815	4815
Actieven (b)	6830	6930	6985
I/a-ratio (c)	71	69	69
w.v. AOW	45	45	45
overig	26	25	24
<p>(a) In duizenden (volledige) uitkeringsjaren. (b) Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren. (c) Percentage uitkeringsgerechtigden. Ratio van inactieven ten opzichte van actieven, in procenten.</p>			

3.4 Collectieve lasten

De collectieve lasten nemen tussen 2016 en 2018 toe met 0,3 %-punt, tot 39,3 % bbp. Als gevolg van beleid nemen de ontvangsten in deze periode toe met 0,5 % bbp. Het gaat hierbij voornamelijk om tijdelijk hogere opbrengsten vanwege de uitfasering van de pensioenen in eigen beheer (2017) en een stijging van de Zvw-premies. De belastingontvangsten dalen door endogene factoren, zoals het wegvallen van incidenteel hogere opbrengsten²³ en de ontwikkeling van heffingsgrondslagen (-0,3% bbp). Zo neemt de opbrengst van de vennootschapsbelasting af met 0,2 % bbp, omdat naar verwachting een deel van de extra opbrengsten in 2016 incidenteel is.

Figuur 3.4 Collectievelastendruk in % bbp (links) en beleids- en endogene mutaties in de collectievelastendruk in % bbp (rechts)

Bron: CBS en CPB ([link](#)).

Tabel 3.7 Belasting- en premieontvangsten, 2016-2018

	2016	2017	2018	2017	2018	2017	2018
	niveau in % bbp			mutaties in % bbp per jaar			
				Beleid		Endogeen	
Loon- en inkomstenheffing	13,7	13,8	13,7	0,3	-0,1	-0,1	0,0
Premies werknemersverzekeringen	3,2	3,3	3,3	0,1	0,0	0,0	0,1
Zvw-premies	5,3	5,3	5,4	0,1	0,1	-0,1	-0,1
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	3,0	2,9	2,8	0,0	0,0	-0,1	-0,1
Belastingen op productie en invoer	12,1	12,2	12,2	0,1	0,1	0,0	0,0
Overige belastingen	1,8	1,8	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Totaal	39,0	39,3	39,3	0,5	0,0	-0,2	-0,1

Beleidsmatige lastenontwikkeling

De totale lastenverzwaring in **2017** is 3,4 mld euro. Deze lastenverzwaring treft met name **gezinnen** (3,1 mld euro, tabel 3.8). De meest omvangrijke maatregel is de uitfasering van het pensioen in eigen beheer van directeuren-groootaandeelhouders (2,1 mld euro).²⁴ Ook nemen de lasten voor gezinnen toe als gevolg van stijgende zorgpremies (1,1 mld euro). De lasten

²³ Zie het kader 'Begrotingssaldo profiteert van belastingmeevallers'.

²⁴ Deze maatregel is uitvoerig beschreven in het tekstkader in hoofdstuk 1 van de *Macro Economische Verkenning 2017*, p.19 ([link](#)).

voor **bedrijven en overheid** stijgen met 0,4 mld euro. Het gaat hierbij voornamelijk om een per saldo stijging van de werkgeverspremies. Ook stijgt het tarief van de verhuurderheffing in 2017, wat een lastenverzwaring voor bedrijven (woningcorporaties) betekent.

De lastenverzwaring van 0,3 mld euro in **2018** treft met name bedrijven. De lastenverlichting voor **gezinnen** (0,2 mld euro) bestaat met name uit het deels wegvallen van de incidenteel hogere opbrengsten uit de maatregel pensioen in eigen beheer (zie hierboven). Daartegenover staat een stijging van de Zvw-premies en een lastenverzwaring op energie door een verhoging van de energiebelasting en een verdere verhoging van de opslag duurzame energie ter financiering van de SDE+-uitgaven.

Voor bedrijven stijgen de lasten met 0,4 mld euro in 2018. Ook hier betreft deze stijging voor een deel een lastenverzwaring op energie door een verhoging van de energiebelasting en een verdere verhoging van de opslag duurzame energie (0,2 mld euro). Daarnaast stijgen de Zvw-premies (0,4 mld euro). De lastenverzwaring voor de **overheid** (0,1 mld euro) betreft ook voornamelijk een stijging van de Zvw-premies.

Tabel 3.8 Beleidsmatige lastenontwikkeling 2017 en 2018 in mld euro

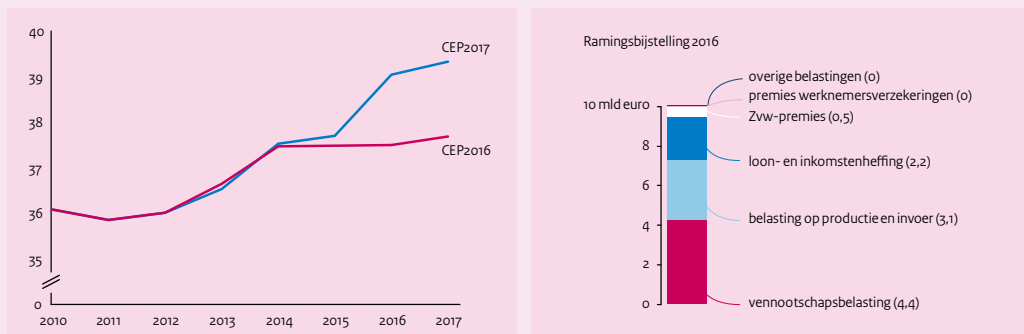
	2017	2018
	mld euro	
Gezinnen	3,1	-0,2
energiebelasting en opslag duurzame energie	0,1	0,3
loon- en inkomstenheffing	1,9	-1,0
Zvw	1,1	0,5
overig gezinnen	0,0	-0,1
Bedrijven	0,3	0,4
energiebelasting en opslag duurzame energie	0,0	0,2
Verhuurderheffing	0,2	0,0
Vennootschapsbelasting	-0,1	-0,1
Aof-premie	0,7	0,2
Awf-premie	0,3	-0,2
Wgf-premie	-0,7	0,0
Zvw	-0,2	0,4
overig bedrijven	0,0	0,0
Overheid	0,1	0,1
WAO-premie	0,1	0,0
Zvw	0,0	0,1
overig overheid	0,0	0,0
Totaal gezinnen, bedrijven en overheid	3,4	0,3

Begrotingssaldo profiteert van belastingmeevallers

Maart vorig jaar werd het EMU-saldo voor 2016 geraamd op -1,7% bbp. (a) Inmiddels is het saldo uitgekomen op +0,3% bbp, een opwaartse bijstelling van 2%-punt (zie tabel 3.1). Deze bijstelling wordt voornamelijk gedreven door hogere belasting- en premieontvangsten (de collectieve lasten, zie linkerfiguur).

De totale opwaartse bijstelling van de ontvangsten voor 2016 tussen maart vorig jaar en nu is 10 mld euro. De grootste meevaller betreft de vennootschapsbelasting, waar de realisaties 4,4 mld euro hoger liggen dan de raming (zie rechterfiguur). Ook ten opzichte van de omvang van deze belasting is dit de grootste bijstelling. Deels is dit het gevolg van hogere economische groei en daardoor sterker stijgende winsten. Ook zijn de opbrengsten in 2016 eenmalig hoger door een steeds actuelere heffing van de vennootschapsbelasting. Een lage rente op de geldmarkt, stimulerende invorderings- en belastingrentes en een actiever uitsturen van voorlopige aanslagen door de Belastingdienst dragen hier aan bij. Mogelijk speelt ook een rol dat er minder aftrekbare verliezen over het verleden waren dan voorzien. Over deze aftrekpost is weinig informatie beschikbaar.

Collectieve lastendruk in % bbp CEP2016 en CEP2017 (links) en verschil tussen raming CEP2017 en CEP2016 in mld euro (2016, rechts)

Bron: CPB ([link](#)).

Ook de ontvangsten loon- en inkomstenheffing zijn hoger uitgekomen (2,2 mld euro). Een deel hiervan wordt veroorzaakt door een hogere loonsom. Daarnaast spelen ook hier incidentele factoren, zoals eenmalige extra ontvangsten in box 2 over het jaar 2014, vermoedelijk een nasleep van het verlaagde tarief in dat jaar.

Tot slot komen de belastingen op productie 3,1 mld euro hoger uit dan geraamd. Het gaat hierbij voornamelijk om de btw, maar ook bij de overdrachtsbelasting en de accijnzen zijn meevallers. Dit is te danken aan een aantrekkende economie, die gepaard gaat met hogere consumptie en een levendiger woningmarkt.

Een dergelijke omvangrijke aanpassing van de inkomstenraming is zeldzaam maar niet uniek. Een vergelijkbare aanpassing, maar met het andere teken, kwam voor in 2009, toen de collectieve lastendruk in 2009 2%-punt bbp lager uitkwam dan geraamd, met name vanwege een daling van de opbrengsten van de vennootschapsbelasting (b). De raming van de collectieve lasten is dus omgeven met onzekerheden. Het grootste deel van de spreiding van de *fan charts* van het EMU-saldo (zie figuur in hoofdstuk 2) wordt bepaald door onzekerheid over de inkomstenraming. Met name aan het eind en aan het begin van een crisis kunnen de ramingsverschillen oplopen, zoals blijkt uit de ervaringen in 2009 en 2016. Deze ervaringen illustreren eens te meer hoe moeilijk het is een beleid te voeren dat actief stuurt op een specifiek jaarlijks EMU-saldo.

(a) CPB, 2016, *Centraal Economisch Plan 2016* ([link](#)).

(b) CPB, 2008, *Centraal Economisch Plan 2008* ([link](#)) en CPB, 2010, *Centraal Economisch Plan 2010* ([link](#)).

3.5 Koopkracht

In 2017 en 2018 verbetert de mediane statistische koopkracht met respectievelijk 0,1% en 0,3%. De contractloonontwikkeling in de marktsector in 2017 en 2018 bedraagt respectievelijk 1,8% en 2,1%. Rekening houdend met inflatie (gemeten aan de hand van de CPI) vertaalt dit zich in een reële contractloonstijging van 0,2% in 2017 en 0,6% in 2018. De mediane koopkracht van werkkenden neemt hierdoor toe, met 0,2% in 2017 en 0,5% in 2018. De koopkracht van uitkeringsgerechtigden neemt in 2017 ook toe (0,3%), terwijl de koopkracht van gepensioneerden in doorsnee afneemt in 2017 (-0,1%). In 2018 neemt de mediane koopkracht van uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden af (in beide gevallen -0,1%).

Beperkte koopkrachtverbetering in 2017

In 2017 neemt de mediane statistische koopkracht toe met 0,1%. Zowel bij werkkenden (0,2%) als bij uitkeringsgerechtigden (0,3%) is in doorsnee sprake van een koopkrachtstijging. De koopkracht van gepensioneerden neemt in doorsnee af (-0,1%). In 2017 worden de aanvullende pensioenen niet of beperkt geïndexeerd.

De toename van de zorgpremies met 91 euro heeft een negatief effect op de koopkracht van huishoudens zonder zorgtoeslag. Daarnaast is er sprake van beleid met koopkrachteffecten. De verhoging van het tweede- en derdeschijftarief met 0,4%-punt is ongunstig voor huishoudens met inkomen in de tweede of hogere schijven. Het verhogen van het aangrijppingspunt van de vierde schijf met 451 euro heeft een positief effect op de koopkracht van huishoudens met een inkomen in de vierde schijf. De verhoging van de algemene heffingskorting met 5 euro heeft een licht positief effect op de koopkracht van alle huishoudens met een inkomen tot de vierde schijf. De aanpassingen in box 3 hebben wisselende koopkrachteffecten. De progressievere opbouw van het fictieve rendement is gemiddeld genomen gunstig voor de koopkracht, maar de huishoudens met de hoogste vermogens gaan een hogere heffing betalen.

Werkenden met een inkomen lager dan circa 122 duizend euro hebben voordeel van de aanpassingen van de arbeidskorting in 2017. De maximale arbeidskorting is verhoogd met 110 euro en het afbouwpercentage is verlaagd van 4% naar 3,6%. Werkenden met kinderen profiteren tevens van een intensivering van de kinderopvangtoeslag.

De mediane koopkracht van *uitkeringsgerechtigden* (en werkkenden/gepensioneerden met lage inkomens) verbetert door de intensiveringen van de zorg- en huurtoeslag. De koopkracht van huishoudens met lage inkomens én kinderen neemt ook toe doordat het kindgebonden budget wordt verhoogd voor de eerste twee kinderen. De koopkracht van *gepensioneerden* met een inkomen tot 36.057 euro verbetert door een verhoging van de maximale ouderenkorting met 101 euro.

In de puntenwolken (zie figuur 3.9) ligt 90% van de koopkrachtontwikkeling van de huishoudens tussen de bovenste en onderste lijn. Hierin is zichtbaar dat een klein deel van de gepensioneerden een koopkrachtdaling ondervindt van (meer dan) 4%. Het betreft met

name gepensioneerden met vermogen: de daling wordt deels veroorzaakt door de progressievere rendementsheffing en deels doordat het werkelijke rendement op sparen in 2017 naar verwachting lager ligt dan in 2016.

De ontwikkeling van de koopkracht in 2017 is minder gunstig dan werd geraamd in de *Macro Economische Verkenning 2017*, toen de mediane koopkrachtontwikkeling werd geraamd op 1,0%. Dit komt doordat het macro-economisch beeld is aangepast. Destijds werd de inflatie (gemeten met de CPI) namelijk geraamd op 0,6% en de contractloonstijging op 1,6%, wat een geraamde reële contractloongroei van 1,0% opleverde. Inmiddels wordt de inflatie voor 2017 geraamd op 1,6% en de contractloongroei op 1,8%. Dit betekent een neerwaartse bijstelling van de reële contractloongroei van 0,8%-punt. Ook is de raming van de nominale zorgpremies in 2017 naar boven bijgesteld. Samen leiden deze wijzigingen tot een minder gunstig beeld voor 2017.

Koopkrachtverbetering van 0,3% in 2018

Ten opzichte van 2017 neemt in 2018 de mediane statische koopkracht toe met 0,3%. Werkenden zien hun koopkracht in doorsnee toenemen met 0,5%. De koopkracht van uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden neemt in doorsnee af (-0,1%).

De stijging van de nominale premie met 32 euro is ongunstig voor huishoudens zonder zorgtoeslag. Daarnaast is er sprake van (reeds ingezet) beleid. Huishoudens met een inkomen in de tweede schijf en hoger hebben nadeel van de verhoging van het tarief van de tweede en derde schijf met 0,05%-punt. Huishoudens met een inkomen in de vierde schijf hebben voordeel van de verlaging van het vierdeschijftarief met 0,05%-punt, en de verlenging van het aangrijpingspunt van de vierde schijf. Daartegenover staat dat het maximale tarief waartegen de hypotheekrente kan worden afgetrokken, verder beperkt wordt. De beperking van de zorgtoeslag is ongunstig voor de koopkracht van lagere inkomens.

Werkenden hebben onder andere voordeel van de reële contractloonstijging in 2018. De contractlonen in de marktsector nemen naar verwachting meer toe dan de consumentenprijzen, wat zich vertaalt in een reële contractloonstijging van circa 0,6%.

Uitkeringsgerechtigden en *gepensioneerden* zien hun koopkracht in doorsnee afnemen. Uitkeringsgerechtigden met een bijstandsuitkering ondervinden onder andere een negatief koopkrachteffect van de afbouw van de dubbele heffingskorting in het referentieminimumloon voor de bijstand. Voor gepensioneerden geldt dat aanvullende pensioenen niet of beperkt geïndexeerd worden.

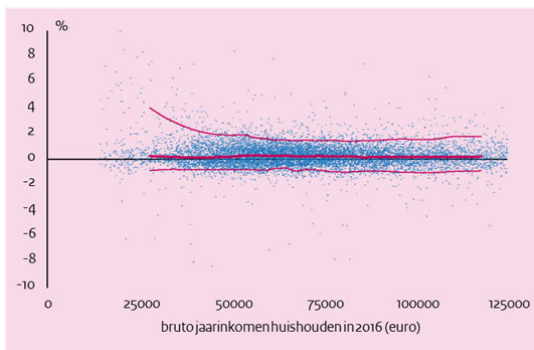
Zie de bijlage voor een overzicht van de koopkrachtrelevante beleidsmaatregelen in 2018.

Tabel 3.9 Koopkrachtontwikkeling in 2017 en 2018

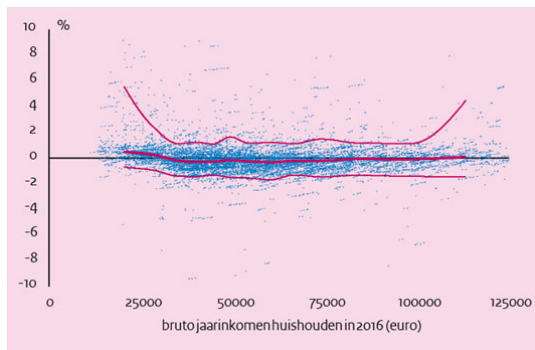
	2017	2018	
	Mediaan koopkrachtmutatie in % (a)	Omvang in % totaal (b)	
Inkomensniveau (c)			
< 175% wml	0,3	0,0	36
175-350% wml	-0,1	0,4	38
350-500% wml	0,1	0,6	15
> 500% wml	0,2	0,8	10
Inkomensbron (d)			
Werkenden (e)	0,2	0,5	64
Uitkeringsgerechtigden	0,3	-0,1	9
Gepensioneerden	-0,1	-0,1	25
Huishoudtype			
Tweeverdieners	0,1	0,5	52
Alleenstaanden	0,3	0,2	43
Alleenverdieners	-0,2	0,2	6
Gezinssamenstelling (f)			
Met kinderen	0,4	0,6	26
Zonder kinderen	0,0	0,3	49
Alle huishoudens	0,1	0,3	100
<p>(a) Statistische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties. (b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2017. (c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; het bruto minimumloon (wml) is in 2017 ongeveer 20.200 euro. (d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd. (e) Bij de koopkrachtmutatie van werkenden wordt geen rekening gehouden met incidentele mutaties van het loon, zoals het ontvangen of wegvallen van bonussen. (f) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.</p>			

Figuur 3.5 Koopkrachtontwikkeling in 2017²⁵

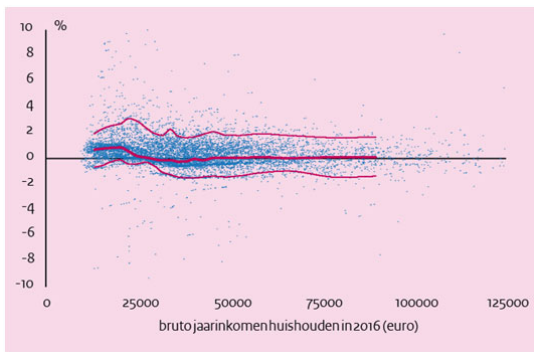
Werkende tweeverdiener

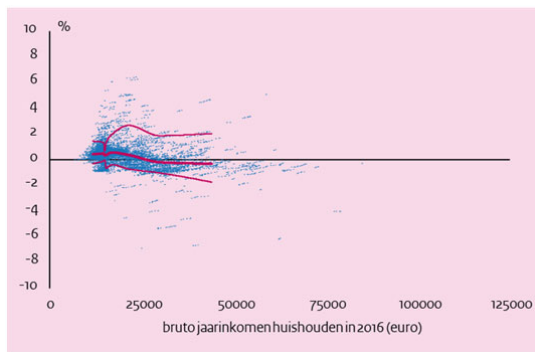
Werkende alleenverdiener

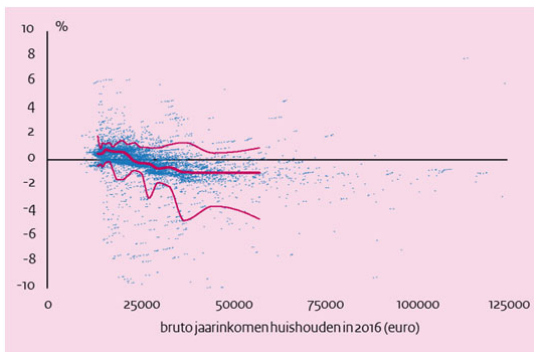
Werkende alleenstaande

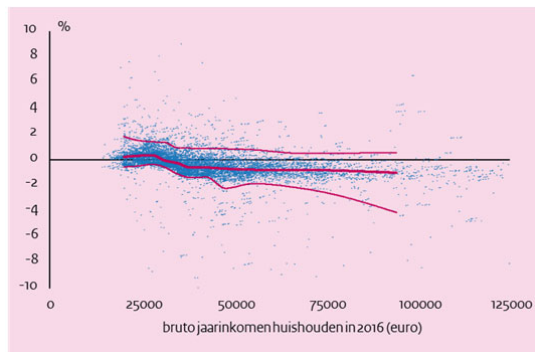
Uitkeringsgerechtigde alleenstaande

Gepensioneerde alleenstaande

Gepensioneerde tweeverdiener

²⁵ Koopkracht naar huishoudtype, inkomensbron en huishoudinkomen, mutaties in %, 2017. Per inkomensniveau ligt de koopkrachtontwikkeling van 90% van de huishoudens tussen de bovenste en onderste lijn. De middelste lijn geeft de mediaan weer.

4 Actualisatie Middellangetermijnverkenning 2018-2021

De economie groeit in de periode 2018-2021 met gemiddeld 1,7% per jaar. Een gelijk opgaande groei van werkgelegenheid en arbeidsaanbod zorgt voor een stabiele werkloosheid van 4,7%. De rente en inflatie lopen licht op, maar blijven laag. De overheidsbegroting komt uit op een overschot van 1,3% in 2021, een schuld die afneemt naar 47% en een houdbaarheidsoverschot van 0,5%.

Dit hoofdstuk geeft een actualisatie van de *Middellangetermijnverkenning 2018-2021*.²⁶ Dit hoofdstuk beschrijft het economische en budgettaire beeld voor de periode 2018-2021 en geeft vervolgens een overzicht van de verschillen ten opzichte van de verkenning uit september 2016 die het startpunt vormde voor de doorrekening van de verkiezingsprogramma's. Belangrijke wijziging ten opzichte van de vorige verkenning is dat 2018 nu ramingsjaar is voor de korte termijn (zie hoofdstuk 2 en 3). Om een goed beeld te schetsen voor de economische situatie in de komende kabinetsperiode wordt in de middellangetermijnverkenning vastgehouden aan de periode 2018-2021.

²⁶ In de *Macro Economische Verkenning 2017* ([link](#)) was een eerdere actualisatie opgenomen. Zie verder de *Middellangetermijnverkenning 2018-2021* ([link](#)) uit maart 2016 voor een uitgebreide verantwoording.

4.1 Groei, begrotingoverschot en geringe stijging koopkracht

Tabel 4.1 Kerngegevens voor Nederland, 1998-2021

	1998- 2005	2006- 2013	2014- 2017	2018- 2021
mutaties per jaar in %				
Internationale economie				
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	5,8	3,3	3,6	4,4
Concurrentenprijs (a)	-0,2	0,6	1,3	1,1
Olieprij (dollars per vat, niveau in eindjaar)	51,8	107,1	55,5	56,4
Eurokoers (dollar per euro, niveau in eindjaar)	1,25	1,33	1,07	1,14
Lange rente Nederland (niveau in eindjaar in %)	3,4	2,0	0,7	1,7
Volume bbp en bestedingen				
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	2,5	0,8	1,9	1,7
Consumptie huishoudens	2,4	-0,2	1,5	1,1
Consumptie overheid	2,8	2,4	0,5	1,4
Investerings (inclusief voorraden)	1,6	-0,5	4,3	2,2
Uitvoer van goederen en diensten	5,7	3,2	4,2	4,1
Invoer van goederen en diensten	5,7	2,9	4,4	4,1
Prijzen, lonen en koopkracht				
Prijs bruto binnenlands product	2,5	1,4	0,6	1,6
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	0,1	1,2	-0,1	1,0
Prijs goederenimport	-0,4	2,2	-1,9	0,7
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	2,5	1,9	0,6	1,5
Contractloon marktsector	2,8	1,8	1,4	2,1
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	0,6	0,0	1,4	0,2
Arbeidsmarkt				
Beroepsbevolking	1,1	0,9	0,3	0,8
Werkzame beroepsbevolking	1,1	0,7	0,9	0,8
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen, niveau in eindjaar)	490	645	445	435
Werkloze beroepsbevolking (niveau in eindjaar in % beroepsbevolking)	5,9	7,3	4,9	4,7
Marktsector (b)				
Productie	3,0	0,8	2,7	2,0
Arbeidsproductiviteit (per uur)	2,7	0,6	1,1	1,5
Werkgelegenheid (in uren)	0,3	0,2	1,5	0,5
Loonvoet (per uur)	3,8	2,3	1,3	2,7
Arbeidsinkomensquote (niveau in eindjaar in %)	75,9	79,1	78,3	78,2
Overig				
Individuele spaarquote (niveau in eindjaar in % beschikbaar inkomen) (c)	-1,9	-0,7	0,0	0,5
Saldo lopende rekening (niveau in eindjaar in % bbp)	7,3	10,2	8,2	8,7
niveaus in eindjaar in % bbp				
Collectieve sector				
EMU-saldo	-0,3	-2,4	0,5	1,3
EMU-schuld (ultimo jaar)	49,3	67,7	58,5	46,6
Collectieve lasten	35,0	36,5	39,3	39,7
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.				
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.				
(c) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen. De individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 en 2019 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in de MEV2017, hoofdstuk 1.				

Het gestage herstel na de grote recessie zet in de periode 2018-2021 door, zowel internationaal als in Nederland. De wereldeconomie groeit met gemiddeld 3,9% per jaar, de Nederlandse economie met 1,7%. Hierbij wordt rekening gehouden met negatieve effecten op de economische groei in Nederland op de middellange termijn van een daadwerkelijke uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie. De economische groei leidt tot een toename van de werkgelegenheid met 0,8% per jaar, zowel in de marktsector als bij de zorg. Het arbeidsaanbod houdt gemiddeld over de periode gelijke tred met de groei van de werkgelegenheid. De werkloosheid ligt in 2021 op een niveau van 4,7%.

Ten opzichte van de recente vier jaren van lage inflatie (gemiddeld 0,6% in de periode 2014-2017) trekt de inflatie aan naar gemiddeld 1,5%. Belangrijke factoren hierbij zijn hogere arbeidskosten en hogere invoerprijzen. De contractlonen nemen met 2,1% per jaar toe, mede ingegeven door de minder ruime arbeidsmarkt. In nominale termen loopt de lange rente op naar 1,7% in 2021; in reële termen is de lange rente eerst nog negatief om in het eindjaar in de buurt van nul te eindigen.

De overheidsbegroting beweegt van een overschot van 0,5% bbp in 2017 naar 1,3% bbp in 2021.²⁷ De collectieve-uitgavenquote daalt, terwijl de lastenquote stijgt. De overheidsschuld neemt af tot 47% bbp, ruim onder de Europese schuldnorm van 60% bbp. Het EMU-saldo verbetert reëel met 7 mld euro tussen 2017 en 2021. Het structurele EMU-saldo is in alle jaren positief en daarmee in de alle jaren ruim boven de middellangetermijndoelstelling (MTO) van -0,5% bbp.

Het laatste jaar van de middellangetermijnverkenning is het eerste jaar van een nieuw Europese begrotingskader voor de middellange termijn. Hoewel in deze raming is verondersteld dat de EU-afdracht ongewijzigd blijft, is dit niet zeker. De gevolgen van de Brexit voor de Europese begroting en vervolgens de Nederlandse bijdrage daaraan is onderwerp van onderhandelingen. Mogelijk leidt dit tot hogere EU-afdrachten door Nederland, die bij een andere verdeling van het budget kunnen oplopen tot 0,1% bbp.²⁸

Figuur 4.1 Begrotingssaldo en overheidsschuld

Bron: CBS en CPB ([link](#)).

²⁷ Hierbij wordt uitgegaan van ongewijzigd beleid in de periode 2018-2021, wat betekent dat bestaand en voorgenomen beleid in de raming zijn verwerkt, waarna het beleid gehandhaafd wordt.

²⁸ Eigen berekening op basis van CBS, 2016, Nederland en de Europese Unie, betalingen en ontvangsten ([link](#)).

Tabel 4.2 Kerngegevens collectieve financiën 2016-2021

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
% bbp						
Bruto collectieve uitgaven	44,3	43,9	43,4	43,2	42,9	42,9
Collectieve lasten	39,0	39,3	39,3	39,6	39,6	39,7
Niet-belastingmiddelen	5,6	5,1	4,9	4,8	4,6	4,6
EMU-saldo	0,3	0,5	0,8	1,1	1,3	1,3
w.v. EMU-saldo lokale overheid	-0,1	-0,3	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2
EMU-saldo structureel (EC-methode)	0,5	0,1	0,3	0,6	1,0	1,1
EMU-schuld	61,8	58,5	55,5	52,2	49,3	46,6

Tabel 4.3 Statische koopkrachtmutaties 2018-2021 (gemiddeld per jaar)

2018-2021 (gemiddeld per jaar)		
	Mediaan koopkrachtmutatie in % (a)	Omvang in % totaal (b)
Inkomensniveau (c)		
< 175% wml	0,1	36
175 - 350% wml	0,1	38
350-500% wml	0,3	15
> 500% wml	0,4	11
Inkomensbron (d)		
Werkenden (e)	0,3	64
Uitkeringsgerechtigden	-0,1	9
Gepensioneerden	-0,1	25
Huishoudtype		
Tweeverdieners	0,2	52
Alleenstaanden	0,1	43
Alleenverdieners	0,0	5
Gezinssamenstelling (f)		
Met kinderen	0,3	25
Zonder kinderen	0,2	49
Alle huishoudens	0,2	100
(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties. Het betreft het gemiddelde van de koopkrachtmutaties in 2018, 2019, 2020 en 2021.		
(b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2018.		
(c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (wml) is in 2018 ongeveer 20.800 euro.		
(d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd.		
(e) Bij de koopkrachtmutatie van werkenden wordt geen rekening gehouden met incidentele mutaties van het loon, zoals het ontvangen of wegvallen van bonussen.		
(f) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.		

De mediane statische koopkracht neemt toe met 0,2% per jaar in de periode 2018-2021. De mediane koopkracht van werkenden neemt toe met 0,3% per jaar in de periode 2018-2021, mede door een reële contractloonstijging van gemiddeld 0,5% per jaar. De koopkracht van

uitkeringsgerechtigden neemt af met 0,1% per jaar mede doordat de dubbele heffingskorting in het referentieminimumloon voor de bijstand wordt afgebouwd. De koopkracht van gepensioneerden daalt met 0,1% per jaar, mede door een beperkte indexatie van de aanvullende pensioenen.

Volgens de huidige inschatting is het houdbaarheidssaldo 0,5% bbp. In euro's uitgedrukt is dit 4 mld euro. Dat suggereert dat de begroting houdbaar is op lange termijn: het huidige niveau van overheidsvoorzieningen kan worden gehandhaafd zonder een tekort op de overheidsbegroting of een oplopende overheidsschuld. In de jaren na 2021 neemt de inkomensongelijkheid (gemeten aan de hand van de Gini-coëfficiënt) door reeds ingezette veranderingen in beleid toe met 2,9%²⁹.

4.2 Belangrijkste verschillen met MLT 2018-2021 uit september

4.2.1 Economie

Eind 2017 staat de economie er beter voor dan ten tijde van de MEV, met een hoger bbp-niveau, een lagere werkloosheid en een kleinere output gap. Bij dezelfde inhaalgroei sluit de output gap in de huidige raming in 2021, waar in maart en september 2016 nog werd uitgegaan van langdurig herstel voorbij de kabinetsperiode. Bij ongewijzigde potentiële groei en dezelfde inhaalgroei is ook de economische groei binnen de periode 2018-2021 onveranderd.

De groeivoeten van zowel het arbeidsaanbod als de werkgelegenheid zijn vergelijkbaar met de MEV. Ten opzichte van de MEV is de groei van de werkzame beroepsbevolking 0,1% lager (mede ingegeven door hogere arbeidskosten) en de groei van het arbeidsaanbod 0,1% hoger (mede door de nieuwe bevolkingsprognose van het CBS). Door deze bescheiden aanpassingen van aanbod en werkgelegenheid daalt de werkloosheid in de periode 2018-2021 niet meer, in tegenstelling tot een daling met 0,7%-punt in de MEV. Over de gehele periode is het niveau van de werkloosheid lager door een gunstiger uitgangspositie: tijdens de MEV startte de werkloosheid nog op 6,2% en nam deze af naar 5,5%; in de huidige raming daalt de werkloosheid met 0,2%-punt van 4,9% naar 4,7%.

4.2.2 Inflatie, lonen en rente

De inflatie komt 0,3%-punt hoger uit, door hogere arbeidskosten en hogere invoerprijzen (exclusief energie). Daar staat tegenover dat de energieprijzen op een hoger niveau starten, maar de futures op een kleinere toename in 2018-2021 wijzen. De contractlonen stijgen sterker, zowel door de krappere arbeidsmarkt als door compensatie van de hogere inflatie. Per saldo komt de reële contractloonstijging 0,3%-punt hoger uit. De rente start (in 2017) en eindigt (in 2021) op een hoger niveau; de ontwikkeling in de tussenliggende jaren is vergelijkbaar.

²⁹ Het betreft de relatieve mutatie van de Gini-coëfficiënt: (verandering van de Gini-coëfficiënt) / (Gini-coëfficiënt in 2021). Voor een overzicht van maatregelen die meelopen in deze berekening, verwijzen we naar paragraaf 3.5 van de middellangetermijnverkenning van het CPB ([link](#)).

4.2.3 EMU-saldo

Het begrotingsoverschot in 2021 wordt geraamd op 1,3% bbp, een verhoging van 0,4%-punt ten opzichte van de septemberraming. Het hogere overschot komt door de ontwikkeling in 2016 en 2017. Inkomstenstijgingen die in de middellangetermijnverkenning van september vanaf 2018 plaatsvonden, vinden in de herziene raming al vóór 2018 plaats. Dit geldt vooral voor de vennootschapsbelasting. Hierdoor loopt de opwaartse bijstelling van het EMU-saldo na 2017 terug. De overheidsschuld in 2021 wordt geraamd op 47% bbp, 6%-punt lager dan in de septemberraming. Dit komt door positievere begrotingssaldi en een sterker noemereffect als gevolg van de opwaartse bijstelling van de inflatie.

4.2.4 Koopkracht

Ten opzichte van de MLT-raming is de koopkrachtraming voor 2018-2021 opwaarts bijgesteld. Voor de meeste groepen valt de mediane koopkrachtontwikkeling 0,2% tot 0,3%-punt per jaar hoger uit, doordat de reële bruto contractloongroei opwaarts is bijgesteld.

4.2.5 Houdbaarheid

Het houdbaarheidssaldo komt uit op 0,5% bbp, een verhoging met afgerond 0,1% bbp ten opzichte van de vorige MLT-raming (tabel 4.4). De belangrijkste oorzaak hiervan is dat de geraamde inkomsten op lange termijn als aandeel van het bbp nu hoger uitvallen dan destijds gedacht.

De gerealiseerde inkomsten in 2016 zijn aanzienlijk hoger uitgevallen dan eerder gedacht. Deze zijn voor een deel structureel en betreffen vooral de loon- en inkomstenheffing. Het houdbaarheidseffect ervan wordt op 0,2% bbp. Dit is kleiner dan de meevaller van het EMU-saldo in 2021 van 0,4% bbp omdat de groei van de vennootschapsbelasting en de indirecte belastingen na 2021 iets lager uitvallen.³⁰ De inschatting van de uitgavengroei na 2021 is licht naar boven bijgesteld. Dit heeft een negatief houdbaarheidseffect van 0,1% bbp.

Tabel 4.4 Houdbaarheid, actueel saldo en verklaring van de bijstelling

	% bbp
Houdbaarheidssaldo, actuele inschatting	0,5
Verandering in houdbaarheidssaldo (t.o.v. september 2016)	0,1
w.v. Inkomstenmeevallers 2016, voor zover structureel	0,2
Uitgavenontwikkeling na 2021	-0,1

³⁰De vennootschapsbelasting en indirecte belastingen vallen in 2021 hoger uit dan in de vorige raming door het sterkere conjuncturele herstel, maar deze effecten zijn niet structureel.

Bijlage: Beleidsuitgangspunten

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2017

De beleidsuitgangspunten voor 2017 zijn sinds de *Macro Economische Verkenning 2017* in zeer beperkte mate aangepast. In 2017 wordt 0,1 mld euro geïntensiveerd in de Wlz via een nieuwe subsidieregeling ten behoeve van de verpleeghuiszorg. De lastenontwikkeling is in 2017 met 0,7 mld euro opwaarts bijgesteld, omdat zorgverzekeraars de nominale Zvw-premies hoger hebben vastgesteld dan in de raming van september. De AO-tegemoetkoming wordt in 2017 verlaagd, omdat de WIA-taakstelling uit het sociaal akkoord nog niet nader is ingevuld.³¹

Beleidsuitgangspunten 2018

Bij de geldende beleidsuitgangspunten is de begroting in 2018 enigszins restrictief (netto tekortreducerend) als gevolg van de ophoop van bezuinigingen uit het Regeerakkoord Rutte-Asscher. Er is sprake van enige beleidsmatige lastenstijging terwijl de toename van de overheidsuitgaven achterblijft bij die van het bbp (de reële stijging van de overheidsuitgaven exclusief rente-uitgaven bedraagt 0,9 %, 0,9%-punt onder de bbp-volume groei.)

In deze raming is uitgegaan van constante gaswinning in het Groningenveld, van 24 mld m³.³² De gasbaten zijn op netto basis en worden daarmee beïnvloed door de kosten van de gasproductie. De raming van de gasbaten is op basis van de huidige inschatting van de kosten, waaronder aardbevingskosten.

In de **collectief gefinancierde zorg** wordt per saldo 0,6 mld euro omgebogen. Daarvan heeft 0,1 mld euro betrekking op de Zvw door diverse maatregelen, waaronder stringent pakketbeheer, verbeterde marktwerking en het beperken van beloningen in de zorg.

Op de Wlz wordt 0,4 mld euro omgebogen. Zo betekent het aflopen van de incidentele nieuwe subsidieregeling ten behoeve van de verpleeghuiszorg een ombuiging van 0,1 mld euro. Daarnaast wordt de contracteerruimte in 2018 met 0,1 mld euro gekort.³³ Van de resterende 0,2 mld euro ombuiging betreft 0,1 mld euro het effect van de verdergaande extramuralisering van de lagere zorgzwaartepakketten. Dit laatste is vooral een verschuiving naar de Zvw en Wmo.

Op de begrotingsgefinancierde zorg wordt 0,1 mld euro omgebogen. Dit is het saldo van een budgetkorting op de Rijksbijdrage Wmo van 0,1 mld euro, het aflopen van de compensatie

³¹ In het sociaal akkoord in 2013 ([link](#)) is afgesproken dat sociale partners maatregelen bedenken om de WIA-uitgaven met structureel 150 mln euro te verminderen. Deze taakstelling is nog niet verder met concrete maatregelen ingevuld en maakt – behalve de verlaging van de AO-tegemoetkoming – geen onderdeel uit van het MLT-basispad.

³² Ministerie van Economische Zaken, 2016, Definitief instemmingsbesluit gaswinning Groningen, Kamerbrief ([link](#)).

³³ Conform de startnotitie voor *Keuzes in Kaart* van 10 augustus 2017 ([link](#)) is ermee gerekend dat de contracteerruimte in 2018 en latere jaren maximaal 0,5% (0,1 mld euro) per jaar kan worden gekort. Voor 2018 is dit maximum in de raming al bereikt.

voor Erasmus UMC per 2018 (-0,1 mld euro) en een beperkte plus als gevolg van de verschuiving van lage zorgzwaartepakketten vanuit de Wlz.

De **lasten** voor gezinnen, bedrijven en overheid worden verhoogd met in totaal 0,3 mld euro (zie tabel 3.8). De lastenverzwaring bestaat onder meer uit een verhoging van de energiebelasting en een verdere verhoging van de opslag duurzame energie ter financiering van de SDE+-uitgaven. Daartegenover staat het deels wegvallen van de incidenteel hogere opbrengsten uit de maatregel pensioen in eigen beheer.³⁴ Het afschaffen van de scholingsaftrek en de monumentenaftrek en de introductie van vergelijkbare instrumenten aan de uitgavenkant in 2018 is niet meegenomen.

De beleidsmatige stijging van de lasten voor gezinnen en bedrijven als gevolg van **de Zvw-premies** bedraagt 1,0 mld euro (zie tabel B.1). In totaal moet de opbrengst van de lastendeckende Zvw-premies met 1,8 mld euro toenemen.³⁵ Hiervan wordt 1,0 mld euro opgehaald met tariefsverhogingen, de rest komt door stijgende grondslagen.

De 1,8 mld euro hogere benodigde Zvw-premieopbrengsten komen vooral door de 2,1 mld euro hogere Zvw-uitkeringen. De benodigde Zvw-premieopbrengst wordt per saldo 0,2 mld euro gedempt door andere factoren. Zo hebben de afbouw van de tijdelijke Rijksbijdrage aan het Zorgverzekeringsfonds en de hogere Rijksbijdrage kinderen per saldo een opwaarts effect op de Zvw-premies van 0,4 mld euro. Daarentegen hebben een lager saldo van het zorgverzekeringsfonds en nagenoeg gelijke reserve-inzet door zorgverzekeraars (0,2 mld euro lager saldo zorgverzekeraars) een neerwaarts effect op de Zvw-premies van 0,6 mld euro.

Tabel B.1 Opbouw lastenontwikkeling Zvw-premies

Bijdrage aan premieontwikkeling 2017-2018	
	mld euro
Hogere Zvw-uitkeringen	2,0
Afbouw tijdelijke Rijksbijdrage HLZ	0,5
Rijksbijdrage kinderen	-0,1
Saldo Zorgverzekeringsfonds	-0,4
Saldo zorgverzekeraars	-0,2
Hogere benodigde Zvw-premieopbrengst	1,8
Waarvan grondslagontwikkeling Zvw	0,9
Waarvan lastenontwikkeling Zvw	1,0

³⁴ Deze maatregel is uitvoerig beschreven in het tekstkader in hoofdstuk 1 van de *Macro Economische Verkenning 2017*, p.19 ([link](#)).

³⁵ In tegenstelling tot andere belastingen en premies op Rijksniveau zijn de tarieven voor de Zvw-premies in het *Centraal Economisch Plan* niet gebaseerd op een beleidsvoornemen van het kabinet. Het CPB raamt lastendeckende tarieven voor de nominale premie en de inkomensafhankelijke premies op basis van de door Zvw-premies te financieren uitgaven. Omdat de beleidsmatige lastenontwikkeling jaar-op-jaar-mutaties in tarieven betreft, zijn hiervoor de mutaties in deze uitgaven en Rijksbijdragen relevant.

Van de Zvw-premieopbrengst wordt de helft opgebracht door de inkomensafhankelijke premie. De inkomensafhankelijke premie stijgt in 2018 echter iets meer en de nominale premie iets minder. Dit komt door de hoger dan verwachte premiestelling door zorgverzekeraars in 2017. Vanwege het rechte trekken van de 50/50-verdeling tussen nominale en inkomensafhankelijke premies moet de nominale premie ook de komende jaren iets hoger zijn en de inkomensafhankelijke premie tijdelijk wat lager; dit verschil is echter minder groot dan in 2017.

De inkomensafhankelijke premie stijgt van 6,65% naar 6,85%. De nominale premie stijgt in 2018 met 32 euro tot gemiddeld 1322 euro per volwassene.

Reeds ingezet beleid in 2018 dat gunstig is voor de **koopkracht**:

- Het verlagen van het vierdeschijftarief met 0,05%-punt heeft een positief effect op de koopkracht van huishoudens met een inkomen boven het aangrijpingspunt van de vierde schijf.
- De lengte van de derde schijf wordt met 899 euro verlengd, wat een positief effect heeft op huishoudens met een inkomen boven het aangrijpingspunt van de vierde schijf.

Reeds ingezet beleid in 2018 dat ongunstig is voor de **koopkracht**:

- Het verhogen van het tweede- en derdeschijftarief met 0,05%-punt heeft een negatief effect op de koopkracht van huishoudens met een inkomen boven de eerste schijf.
- Het aangrijpingspunt van de derde schijf wordt beperkt geïndexeerd (75%) voor personen geboren na 1945. Dit is ongunstig voor gepensioneerden die na 1945 geboren zijn.
- De verdere beperking van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting is ongunstig voor alleenverdienershuishoudens waarvan de niet-verdienende partner geboren is na 1962.
- De verdere afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon van de bijstand is ongunstig voor de koopkracht van bijstandsgerechtigden.
- Het maximale aftrekpercentage van de hypotheekrenteaf trek wordt sinds 2014 met 0,5%-punt per jaar verlaagd. Dit is ongunstig voor huiseigenaren.
- De zelfstandigenaftrek wordt niet geïndexeerd, wat ongunstig is voor zelfstandigen die aan het urencriterium voor de zelfstandigenaftrek voldoen.
- Het afbouwpercentage in de zorgtoeslag wordt verhoogd. Dit is ongunstig voor huishoudens met zorgtoeslag.

Beleidsuitgangspunten 2019-2021

Voor 2019-2021 is gebruik gemaakt van de meerjarencijfers uit de *Miljoenennota 2017*. Daarop bestaan drie uitzonderingen. Zo wijkt het meerjarenbeeld voor de medeoverheden af, omdat de Miljoenennota een voortzetting van de opschalingskorting veronderstelt zonder enige wettelijke of bestuurlijke basis. Daarnaast wijkt de reeks voor de zorgtoeslag af, omdat het kabinet de voorgenomen bezuiniging via de normpercentages heeft uitgesteld tot 2018.

Tot slot is de voorgestelde kostendelersnorm in de AOW niet verwerkt, nu het kabinet de implementatie van dit onderdeel in de wet weer heeft uitgesteld, nu tot 2019.

Voor de zorg is gebruik gemaakt van de methodiek die is aanbevolen door de technische werkgroep 'Zorgkeuzes in Kaart'.³⁶

Vanaf 2019 worden werkgevers vanuit het Awf gecompenseerd als zij transitievergoeding betalen bij ontslag na twee jaar ziekte.

Reeds ingezet beleid beschreven in de vorige paragraaf heeft vergelijkbare consequenties in de jaren 2019-2021.

³⁶ Mot, E. e.a., 2016, Een raming van de zorguitgaven 2018-2021, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

Bijlagen

De cijfers in de hierna volgende tabellen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2015.

In de cijfers is de CBS-revisie van de Nationale rekeningen over 2010 verwerkt. De cijfers voor 1995-2015 zijn gebaseerd op CBS-informatie zoals deze in juni 2016 op StatLine zijn gepubliceerd. Waar nodig is gebruik gemaakt van CPB-interpolaties en door het CPB gemaakte inschattingen met behulp van ontwikkelingen van vóór de revisie. Alle cijfers van voor 1995 dateren van vóór de revisie 2010.

Alle hier opgenomen bijlagen zijn in een digitale versie beschikbaar op de website van het CPB, inclusief cijfers voor 2018-2021([link](#)).

Daarnaast wordt een aantal overzichten alleen op de website gepubliceerd en niet in de bijlagen van het *Centraal Economisch Plan* en de *Macro Economische Verkenning*. Dit zijn:

- E1: Middelen en bestedingen, 1969-2021, niveaus in lopende prijzen;
- E2: Middelen en bestedingen, 1970-2021, volume- (en prijs-)mutaties;
- E3: Collectieve uitgaven naar functie, volume- en prijsmutaties, 1970-2021;
- E4: Collectieve uitgaven naar economische categorie, 1970-2021;
- E5: Kerngegevens Arbeidsmarkt, 1969-2021, niveaus;
- E6: Aanvullende kerngegevens Nederland, 1995-2021.

Bijlage 1.1 Middelen en bestedingen 2016 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2015 in prijzen 2015	Volume- mutatie	2016 in prijzen 2015	Prijs- mutatie	2016 in prijzen 2016
Beloning werknemers	331,8	1,9	338,0	2,0	344,6
Bedrijvensector	272,0	2,2	278,1	1,7	282,9
Overheidssector	59,8	0,2	59,9	3,1	61,8
Exploitatieoverschot (netto)	162,8				162,9
Afschrijvingen	111,9	1,6	113,6	1,0	114,7
Bedrijvensector	89,6	1,7	91,2	1,1	92,2
Overheidssector	22,2	0,9	22,4	0,3	22,5
Belastingen	79,1				84,6
Subsidies	9,0				9,6
Bruto binnenlands product marktprijzen	676,5	2,1	690,6	1,0	697,2
Invoer	485,0	3,9	503,8	-3,3	487,2
Goederen	351,3	4,7	367,7	-4,5	351,1
Diensten	133,7	1,8	136,0	0,1	136,2
Totale middelen	1161,5	2,8	1194,4	-0,8	1184,4
Betaalde primaire inkomens	216,0				217,5
Betaalde inkomensoverdrachten	24,5				21,9
Saldo lopende transacties met het buitenland	57,4				60,8
Totaal	298,2				300,5

	2015 in prijzen 2015	Volume- mutatie	2016 in prijzen 2015	Prijs- mutatie	2016 in prijzen 2016
Consumptieve bestedingen	473,2	1,4	479,9	0,9	484,1
Huishoudens	301,8	1,8	307,3	0,8	309,7
Overheid	171,4	0,7	172,6	1,0	174,4
Uitkeringen in natura	71,0	0,9	71,6	0,7	72,1
Beloning werknemers	59,8	0,9	60,4	2,3	61,8
Overig	40,6	0,1	40,7	-0,4	40,5
Investerings vaste activa	131,4	4,8	137,7	0,3	138,2
Bedrijvensector	107,5	6,2	114,2	0,4	114,7
Woningen	25,1	18,5	29,7	-0,3	29,6
Overige vaste activa	82,5	2,5	84,5	0,7	85,1
Overheidssector	23,9	-1,7	23,5	-0,1	23,5
Veranderingen voorraden	-1,0		-1,7		-1,0
Nationale bestedingen	603,6	2,0	615,9	0,9	621,3
Uitvoer	557,9	3,7	578,5	-2,6	563,2
Goederen	427,4	4,1	445,0	-3,4	429,9
Diensten	130,5	2,3	133,5	-0,2	133,3
Totale bestedingen	1161,5	2,8	1194,4	-0,8	1184,4
Uitvoersaldo	72,9				76,0
Ontvangen primaire inkomens	213,5				212,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	11,8				12,0
Totaal	298,2				300,5

Bijlage 1.2 Middelen en bestedingen 2017 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2016 in prijzen 2016	Volume- mutatie	2017 in prijzen 2016	Prijs- mutatie	2017 in prijzen 2017
Beloning werknemers	344,6	1,4	349,4	2,5	358,3
Bedrijvensector	282,9	1,8	288,1	2,5	295,4
Overheidssector	61,8	-0,6	61,4	2,5	62,9
Exploitatieoverschot (netto)	162,9				166,4
Afschrijvingen	114,7	1,4	116,3	0,9	117,4
Bedrijvensector	92,2	1,6	93,7	1,1	94,7
Overheidssector	22,5	0,8	22,7	0,4	22,8
Belastingen	84,6				88,1
Subsidies	9,6				10,1
Bruto binnenlands product marktprijzen	697,2	2,1	711,8	1,2	720,0
Invoer	487,2	3,6	504,9	4,0	525,3
Goederen	351,1	4,5	366,9	5,1	385,6
Diensten	136,2	1,4	138,1	1,2	139,8
Totale middelen	1184,4	2,7	1216,7	2,4	1245,4
Betaalde primaire inkomens	217,5				218,5
Betaalde inkomensoverdrachten	21,9				23,8
Saldo lopende transacties met het buitenland	60,8				58,7
Totaal	300,5				301,3

	2016 in prijzen 2016	Volume- mutatie	2017 in prijzen 2016	Prijs- mutatie	2017 in prijzen 2017
Consumptieve bestedingen	484,1	1,6	491,7	1,7	500,2
Huishoudens	309,7	2,0	315,9	1,7	321,3
Overheid	174,4	0,8	175,8	1,8	179,0
Uitkeringen in natura	72,1	2,6	73,9	1,1	74,7
Beloning werknemers	61,8	-0,3	61,5	2,2	62,9
Overig	40,5	-0,6	40,3	2,5	41,3
Investerings vaste activa	138,2	3,2	142,7	1,3	144,5
Bedrijvensector	114,7	3,6	118,9	1,3	120,4
Woningen	29,6	6,6	31,6	2,7	32,4
Overige vaste activa	85,1	2,6	87,3	0,8	88,0
Overheidssector	23,5	1,5	23,8	1,2	24,1
Veranderingen voorraden	-1,0		-0,6		-0,4
Nationale bestedingen	621,3	2,0	633,7	1,7	644,3
Uitvoer	563,2	3,5	583,0	3,1	601,1
Goederen	429,9	4,2	447,8	3,7	464,2
Diensten	133,3	1,4	135,2	1,3	136,9
Totale bestedingen	1184,4	2,7	1216,7	2,4	1245,4
Uitvoersaldo	76,0				75,8
Ontvangen primaire inkomens	212,5				213,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	12,0				12,0
Totaal	300,5				301,3

Bijlage 1.3 Middelen en bestedingen 2018 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2017 in prijzen 2017	Volume- mutatie	2018 in prijzen 2017	Prijs- mutatie	2018 in prijzen 2018
Beloning werknemers	358,3	0,7	360,8	2,6	370,0
Bedrijvensector	295,4	1,0	298,3	2,5	305,8
Overheidssector	62,9	-0,7	62,5	2,8	64,2
Exploitatieoverschot (netto)	166,4				171,1
Afschrijvingen	117,4	2,4	120,2	1,1	121,6
Bedrijvensector	94,7	2,8	97,3	1,1	98,4
Overheidssector	22,8	0,8	22,9	1,3	23,2
Belastingen	88,1				91,1
Subsidies	10,1				10,4
Bruto binnenlands product marktprijzen	720,0	1,8	732,9	1,4	743,5
Invoer	525,3	3,9	546,0	1,0	551,6
Goederen	385,6	4,5	402,9	1,0	406,7
Diensten	139,8	2,4	143,1	1,3	144,9
Totale middelen	1245,4	2,7	1278,8	1,3	1295,1
Betaalde primaire inkomens	218,5				219,5
Betaalde inkomensoverdrachten	23,8				24,6
Saldo lopende transacties met het buitenland	58,7				61,0
Totaal	301,3				305,4

	2017 in prijzen 2017	Volume- mutatie	2018 in prijzen 2017	Prijs- mutatie	2018 in prijzen 2018
Consumptieve bestedingen	500,2	1,2	506,4	1,6	514,6
Huishoudens	321,3	1,4	325,7	1,5	330,6
Overheid	179,0	1,0	180,7	1,8	184,0
Uitkeringen in natura	74,7	3,0	77,0	1,2	77,9
Beloning werknemers	62,9	-0,4	62,7	2,4	64,2
Overig	41,3	-0,7	41,0	2,1	41,8
Investerings vaste activa	144,5	2,1	147,5	1,3	149,4
Bedrijvensector	120,4	2,5	123,4	1,2	124,9
Woningen	32,4	2,9	33,4	2,2	34,1
Overige vaste activa	88,0	2,3	90,0	0,9	90,8
Overheidssector	24,1	0,2	24,1	1,3	24,5
Veranderingen voorraden	-0,4		0,6		0,7
Nationale bestedingen	644,3	1,6	654,5	1,6	664,7
Uitvoer	601,1	3,9	624,3	1,0	630,3
Goederen	464,2	4,3	484,3	0,9	488,5
Diensten	136,9	2,3	140,0	1,3	141,8
Totale bestedingen	1245,4	2,7	1278,8	1,3	1295,1
Uitvoersaldo	75,8				78,7
Ontvangen primaire inkomens	213,5				214,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	12,0				12,1
Totaal	301,3				305,4

Bijlage 1.4 Middelen en bestedingen 2019 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2018 in prijzen 2018	Volume- mutatie	2019 in prijzen 2018	Prijs- mutatie	2019 in prijzen 2019
Beloning werknemers	370,0	0,6	372,3	2,9	383,2
Bedrijvensector	305,8	0,8	308,3	3,0	317,5
Overheidssector	64,2	-0,4	64,0	2,7	65,7
Exploitatieoverschot (netto)	171,1				175,7
Afschrijvingen	121,6	2,1	124,2	1,3	125,8
Bedrijvensector	98,4	2,4	100,8	1,4	102,1
Overheidssector	23,2	0,7	23,4	1,3	23,7
Belastingen	91,1				94,3
Subsidies	10,4				10,4
Bruto binnenlands product marktprijzen	743,5	1,7	756,0	1,7	768,6
Invoer	551,6	4,0	573,6	0,8	578,4
Goederen	406,7	4,5	425,1	0,6	427,7
Diensten	144,9	2,5	148,5	1,4	150,7
Totale middelen	1295,1	2,7	1329,6	1,3	1347,0
Betaalde primaire inkomens	219,5				220,5
Betaalde inkomensoverdrachten	24,6				24,9
Saldo lopende transacties met het buitenland	61,0				64,5
Totaal	305,4				310,2

	2018 in prijzen 2018	Volume- mutatie	2019 in prijzen 2018	Prijs- mutatie	2019 in prijzen 2019
Consumptieve bestedingen	514,6	1,1	520,5	1,9	530,3
Huishoudens	330,6	1,0	334,0	1,8	339,9
Overheid	184,0	1,4	186,5	2,1	190,4
Uitkeringen in natura	77,9	3,3	80,5	1,4	81,6
Beloning werknemers	64,2	0,0	64,2	2,3	65,7
Overig	41,8	-0,1	41,8	3,0	43,1
Investerings vaste activa	149,4	1,8	152,2	1,5	154,4
Bedrijvensector	124,9	2,2	127,7	1,5	129,6
Woningen	34,1	1,2	34,5	2,4	35,3
Overige vaste activa	90,8	2,6	93,2	1,2	94,3
Overheidssector	24,5	0,0	24,5	1,4	24,8
Veranderingen voorraden	0,7		1,0		1,5
Nationale bestedingen	664,7	1,3	673,7	1,9	686,2
Uitvoer	630,3	4,1	655,9	0,7	660,8
Goederen	488,5	4,4	510,2	0,5	512,9
Diensten	141,8	2,7	145,7	1,5	147,9
Totale bestedingen	1295,1	2,7	1329,6	1,3	1347,0
Uitvoersaldo	78,7				82,4
Ontvangen primaire inkomens	214,5				215,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	12,1				12,4
Totaal	305,4				310,2

Bijlage 1.5 Middelen en bestedingen 2020 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2019 in prijzen 2019	Volume- mutatie	2020 in prijzen 2019	Prijs- mutatie	2020 in prijzen 2020
Beloning werknemers	383,2	0,6	385,5	2,5	395,1
Bedrijvensector	317,5	0,8	319,9	2,4	327,6
Overheidssector	65,7	-0,1	65,6	2,7	67,4
Exploitatieoverschot (netto)	175,7				182,7
Afschrijvingen	125,8	1,7	128,0	1,4	129,8
Bedrijvensector	102,1	2,0	104,1	1,4	105,6
Overheidssector	23,7	0,8	23,9	1,4	24,2
Belastingen	94,3				97,4
Subsidies	10,4				10,6
Bruto binnenlands product marktprijzen	768,6	1,7	781,9	1,6	794,3
Invoer	578,4	4,2	602,6	0,9	607,8
Goederen	427,7	4,6	447,5	0,7	450,4
Diensten	150,7	3,0	155,1	1,5	157,4
Totale middelen	1347,0	2,8	1384,6	1,3	1402,2
Betaalde primaire inkomens	220,5				221,5
Betaalde inkomensoverdrachten	24,9				25,3
Saldo lopende transacties met het buitenland	64,5				67,9
Totaal	310,2				315,0

	2019 in prijzen 2019	Volume- mutatie	2020 in prijzen 2019	Prijs- mutatie	2020 in prijzen 2020
Consumptieve bestedingen	530,3	1,2	536,9	1,8	546,6
Huishoudens	339,9	1,0	343,3	1,8	349,4
Overheid	190,4	1,6	193,5	1,9	197,2
Uitkeringen in natura	81,6	3,5	84,5	1,1	85,5
Beloning werknemers	65,7	0,3	65,9	2,3	67,4
Overig	43,1	0,0	43,1	2,8	44,3
Investerings vaste activa	154,4	1,9	157,4	1,5	159,8
Bedrijvensector	129,6	2,1	132,4	1,5	134,4
Woningen	35,3	1,2	35,8	2,3	36,6
Overige vaste activa	94,3	2,5	96,6	1,3	97,8
Overheidssector	24,8	0,8	25,0	1,4	25,4
Veranderingen voorraden	1,5		1,6		2,0
Nationale bestedingen	686,2	1,4	695,8	1,8	708,3
Uitvoer	660,8	4,2	688,7	0,7	693,8
Goederen	512,9	4,6	536,5	0,5	539,4
Diensten	147,9	3,0	152,2	1,4	154,4
Totale bestedingen	1347,0	2,8	1384,6	1,3	1402,2
Uitvoersaldo	82,4				86,0
Ontvangen primaire inkomens	215,5				216,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	12,4				12,5
Totaal	310,2				315,0

Bijlage 1.6 Middelen en bestedingen 2021 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2020 in prijzen 2020	Volume- mutatie	2021 in prijzen 2020	Prijs- mutatie	2021 in prijzen 2021
Beloning werknemers	395,1	0,6	397,5	2,9	408,9
Bedrijvensector	327,6	0,7	330,0	2,9	339,4
Overheidssector	67,4	0,2	67,6	2,8	69,5
Exploitatieoverschot (netto)	182,7				189,5
Afschrijvingen	129,8	1,8	132,1	1,5	134,0
Bedrijvensector	105,6	2,0	107,7	1,5	109,3
Overheidssector	24,2	0,8	24,4	1,3	24,7
Belastingen	97,4				100,2
Subsidies	10,6				10,7
Bruto binnenlands product marktprijzen	794,3	1,7	808,0	1,7	821,9
Invoer	607,8	4,5	634,9	0,9	640,4
Goederen	450,4	5,0	472,8	0,6	475,8
Diensten	157,4	3,0	162,1	1,5	164,6
Totale middelen	1402,2	2,9	1442,9	1,3	1462,2
Betaalde primaire inkomens	221,5				222,5
Betaalde inkomensoverdrachten	25,3				25,8
Saldo lopende transacties met het buitenland	67,9				71,2
Totaal	315,0				319,8

	2020 in prijzen 2020	Volume- mutatie	2021 in prijzen 2020	Prijs- mutatie	2021 in prijzen 2021
Consumptieve bestedingen	546,6	1,3	553,5	2,0	564,4
Huishoudens	349,4	1,0	352,9	1,7	359,0
Overheid	197,2	1,7	200,6	2,4	205,4
Uitkeringen in natura	85,5	3,5	88,4	1,5	89,7
Beloning werknemers	67,4	0,8	67,9	2,3	69,5
Overig	44,3	-0,2	44,2	4,3	46,1
Investerings vaste activa	159,8	1,9	162,8	1,6	165,3
Bedrijvensector	134,4	2,1	137,2	1,6	139,4
Woningen	36,6	1,2	37,0	2,3	37,9
Overige vaste activa	97,8	2,4	100,2	1,3	101,5
Overheidssector	25,4	0,9	25,6	1,4	25,9
Veranderingen voorraden	2,0		2,2		2,6
Nationale bestedingen	708,3	1,4	718,4	1,9	732,3
Uitvoer	693,8	4,4	724,4	0,8	729,9
Goederen	539,4	4,8	565,3	0,6	568,4
Diensten	154,4	3,0	159,1	1,5	161,5
Totale bestedingen	1402,2	2,9	1442,9	1,3	1462,2
Uitvoersaldo	86,0				89,6
Ontvangen primaire inkomens	216,5				217,5
Ontvangen inkomensoverdrachten	12,5				12,7
Totaal	315,0				319,8

	2007	2008	2009	2010	2011
mutaties per jaar in %					
Internationale economie					
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	7,3	1,5	-10,3	10,2	6,0
Concurrentenprijs (a)	-2,0	0,4	-4,6	6,8	0,4
Olieprijs (dollars per vat)	70,5	95,7	61,8	78,8	108,5
Eurokoers (dollar per euro)	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39
Lange rente Nederland (niveau in %)	4,3	4,2	3,7	3,0	3,0
Volume bbp en bestedingen					
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	3,7	1,7	-3,8	1,4	1,7
Consumptie huishoudens	1,9	0,9	-2,1	0,0	0,2
Consumptie overheid	3,1	3,3	4,7	1,0	-0,2
Investerings (inclusief voorraden)	7,2	2,6	-10,8	-1,6	3,5
Uitvoer van goederen en diensten	5,6	1,8	-8,9	10,5	4,4
Invoer van goederen en diensten	5,6	2,2	-7,7	9,3	3,5
Prijzen, lonen en koopkracht					
Prijs bruto binnenlands product	2,1	2,5	0,4	0,8	0,1
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	1,9	2,0	-3,1	4,3	2,3
Prijs goedereninvoer	1,7	5,4	-9,2	8,2	8,1
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	1,6	2,2	1,0	0,9	2,5
Contractloon marktsector	1,8	3,3	2,7	1,0	1,2
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	1,2	0,1	1,4	-0,5	-1,2
Arbeidsmarkt					
Beroepsbevolking	2,0	1,8	0,8	-0,3	0,0
Werkzame beroepsbevolking	2,9	2,3	0,0	-1,0	0,0
Werkloze beroepsbevolking (in duizenden personen)	355	318	381	435	434
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	4,2	3,7	4,4	5,0	5,0
Marktsector (b)					
Productie	5,1	1,5	-5,7	0,9	2,5
Arbeidsproductiviteit (per uur)	1,8	0,4	-3,1	2,3	1,3
Werkgelegenheid (in uren)	3,2	1,2	-2,7	-1,3	1,2
Loonvoet (per uur)	3,5	3,6	3,0	0,1	1,7
Arbeidsinkomensquote (niveau in %)	75,4	77,2	78,8	76,4	77,4
Overig					
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen, c)	-1,5	-3,2	-0,6	-1,3	-0,8
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	8,6	5,2	6,2	7,7	8,8
niveau in % bbp					
Collectieve sector					
EMU-saldo	0,2	0,2	-5,4	-5,0	-4,3
EMU-schuld (ultimo jaar)	42,7	54,8	56,9	59,3	61,6
Collectieve lasten	35,7	36,2	35,1	36,1	35,9
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.					
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.					
(c) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen. De individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 en 2019 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in de MEV2017, hoofdstuk 1.					

	2007	2008	2009	2010	2011
	mutaties per jaar in %				
Kerngegevens wereldeconomie					
Bbp volume					
Wereld	5,7	3,0	-0,1	5,4	4,2
- w.v. Eurogebied	3,0	0,3	-4,5	2,0	1,6
Wereldhandelsvolume	7,8	3,3	-10,5	12,5	7,1
Wereldhandelsprijzen (\$)					
Goederen en diensten ex grond- en brandstoffen	5,5	6,4	-10,0	3,6	5,0
Energie	11,2	35,7	-35,4	27,6	37,6
Inflatie Eurozone (hicp)	2,2	3,3	0,3	1,6	2,7
Externe data voor Nederland					
Relevante wereldhandel goederen en diensten	7,3	1,5	-10,3	10,2	6,0
Invoerprijs goederen en diensten	1,8	4,6	-7,3	6,6	6,5
Concurrentenprijs (a)	-2,0	0,4	-4,6	6,8	0,4
	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro)	1,37	1,47	1,39	1,33	1,39
Olieprijs (dollar per barrel)	70,5	95,7	61,8	78,8	108,5
Korte rente					
Verenigde Staten	5,2	2,9	0,5	0,3	0,3
Eurogebied	4,3	4,6	1,2	0,8	1,4
Lange rente					
Verenigde Staten	4,6	3,6	3,2	3,2	2,8
Duitsland	4,2	4,0	3,3	2,8	2,6
(a) goederen en diensten ex grond- en brandstoffen					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
3,5	3,3	3,4	3,3	3,1	3,5	3,7	3,9	4,0	4,1
-0,8	-0,2	1,1	1,9	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8
3,2	3,3	3,4	2,6	1,9	3,0	4,0	4,8	4,9	5,0
-1,4	0,3	-0,9	-9,3	-3,4	-2,0	1,4	2,0	2,0	4,3
1,8	-3,0	-8,7	-47,0	-16,6	28,4	1,0	-0,6	0,3	0,9
2,5	1,3	0,4	0,0	0,2	1,5	1,3	1,4	1,5	1,6
1,4	2,8	4,5	3,9	2,7	3,0	3,6	4,2	4,7	5,0
2,7	-1,2	-2,0	-3,6	-3,3	4,0	1,0	0,8	0,9	0,9
5,6	-2,8	-0,7	8,0	-3,0	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2
1,29	1,33	1,33	1,11	1,11	1,07	1,07	1,09	1,11	1,14
110,4	107,1	97,9	51,9	43,3	55,5	56,1	55,7	55,9	56,4
0,2	0,2	0,2	0,3	0,7	1,2	1,7	2,1	2,4	2,6
0,6	0,2	0,2	0,0	-0,3	-0,3	-0,2	0,0	0,2	0,5
1,8	2,3	2,5	2,1	1,8	2,5	2,5	2,9	3,4	3,7
1,6	1,6	1,2	0,5	0,1	0,4	0,4	0,7	1,0	1,4

Bijlage 4 Nederlandse invoer en uitvoer, 2007-2021

	2007	2008	2009	2010	2011
mutaties per jaar in %					
Invoervolume					
Goederen en diensten	5,6	2,2	-7,7	9,3	3,5
Goederen	5,9	1,2	-10,0	10,5	2,9
Energie	1,3	-1,3	-3,0	6,8	4,1
Goederen (exclusief energie)	6,9	1,7	-11,7	11,3	2,7
Consumptiegoederen (exclusief energie)	5,3	1,4	-4,8	3,7	0,6
Investeringsgoederen	6,7	0,7	-17,1	-3,3	17,9
Grondstoffen en halffabricaten (exclusief energie)	7,1	1,8	-12,1	13,7	1,8
Diensten	4,5	5,5	-0,4	6,1	5,1
Uitvoervolume					
Goederen en diensten	5,6	1,8	-8,9	10,5	4,4
Goederen	5,5	0,9	-10,0	11,5	4,2
Energie	1,5	6,7	-8,4	15,6	4,5
Goederen (exclusief energie)	6,0	0,1	-10,3	10,9	4,1
Goederen en diensten (exclusief energie)	6,1	1,3	-9,0	10,0	4,4
w.v. binnenslands geproduceerd	3,7	-4,3	-9,3	7,2	7,3
wederuitvoer	8,4	4,4	-11,2	14,2	1,4
diensten	6,4	5,8	-4,5	7,3	5,3
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	7,3	1,5	-10,3	10,2	6,0
Handelsprestatie (a)	-1,6	0,4	1,4	0,3	-1,6
Marktprestatie (b)	-3,6	-5,8	1,0	-3,0	1,3
Prijsontwikkeling					
Invoer goederen en diensten	1,8	4,6	-7,3	6,6	6,5
Invoer goederen	1,7	5,4	-9,2	8,2	8,1
Uitvoer goederen en diensten	1,7	4,3	-6,5	5,4	4,8
Uitvoer energie	0,2	25,1	-28,5	18,6	26,0
Uitvoer goederen en diensten (exclusief energie)	1,9	2,0	-3,1	4,3	2,3
w.v. binnenslands geproduceerd	3,2	2,5	-6,2	5,3	4,0
wederuitvoer	0,6	1,0	-2,8	3,8	2,1
diensten	1,7	2,9	-0,1	2,2	-0,4
Concurrentenprijs (c)	-2,0	0,4	-4,6	6,8	0,4
Prijsconcurrentiepositie (d)	-4,0	-1,6	-1,5	2,5	-1,9
Saldo lopende rekening (% bbp)	8,6	5,2	6,2	7,7	8,8
(a) Uitvoer goederen en diensten minus relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten.					
(b) Binnenslands geproduceerde uitvoer goederen minus relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten.					
(c) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.					
(d) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs goederen en diensten exclusief energie.					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
2,7	1,0	4,2	5,8	3,9	3,6	3,9	4,0	4,2	4,5
2,8	1,3	3,3	4,6	4,7	4,5	4,5	4,5	4,6	5,0
11,9	0,4	-1,7	7,1	5,1	4,2	4,3	4,0	3,2	4,3
0,2	1,5	5,0	3,9	4,6	4,6	4,5	4,6	4,9	5,1
0,0	-1,0	0,9	3,8	2,9	2,0	1,7	1,5	1,6	2,2
-4,5	-3,3	-1,7	14,8	2,8	2,6	2,5	2,8	2,7	3,2
0,6	2,2	5,9	3,1	4,9	5,0	5,0	5,1	5,4	5,5
2,3	0,1	7,0	9,1	1,8	1,4	2,4	2,5	3,0	3,0
3,8	2,1	4,5	5,0	3,7	3,5	3,9	4,1	4,2	4,4
3,6	1,8	3,2	3,5	4,1	4,2	4,3	4,4	4,6	4,8
11,1	4,1	-3,3	2,8	3,2	2,5	2,7	2,7	2,6	2,7
2,1	1,3	4,7	3,6	4,2	4,4	4,6	4,7	4,9	5,1
2,7	1,8	5,8	5,3	3,7	3,6	4,0	4,2	4,4	4,6
0,9	1,4	4,0	2,7	3,4	3,5	3,7	3,8	4,0	4,4
3,2	1,2	5,4	4,4	4,9	5,1	5,3	5,4	5,5	5,6
4,6	3,3	9,3	10,4	2,3	1,4	2,3	2,7	3,0	3,0
1,4	2,8	4,5	3,9	2,7	3,0	3,6	4,2	4,7	5,0
2,4	-0,7	-0,1	1,0	0,9	0,5	0,2	-0,2	-0,5	-0,5
-0,5	-1,4	-0,5	-1,3	0,7	0,5	0,1	-0,4	-0,7	-0,6
2,7	-1,2	-2,0	-3,6	-3,3	4,0	1,0	0,8	0,9	0,9
3,2	-1,9	-2,7	-5,1	-4,5	5,1	1,0	0,6	0,7	0,6
2,4	-0,8	-2,1	-2,9	-2,6	3,1	1,0	0,7	0,7	0,8
9,7	-5,6	-10,3	-27,9	-18,9	30,7	0,5	-0,8	-1,1	-1,0
1,2	0,1	-0,8	0,7	-1,0	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0
1,4	-0,3	-1,2	-0,7	-1,4	0,9	0,9	0,7	0,9	0,9
1,7	-0,3	-0,8	1,9	-1,2	0,6	1,0	0,7	0,7	0,6
0,1	1,3	-0,2	0,4	-0,2	1,3	1,3	1,5	1,4	1,5
5,6	-2,8	-0,7	8,0	-3,0	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2
4,4	-2,8	0,1	7,4	-1,9	0,2	0,0	0,1	0,2	0,2
10,2	10,2	8,5	8,5	8,7	8,2	8,2	8,4	8,5	8,7

	2007	2008	2009	2010	2011
volumemutaties per jaar in %					
Consumptie					
Vaste lasten (a)	-0,9	1,5	0,5	3,5	0,2
Overige consumptie	2,7	0,7	-2,8	-1,0	0,1
w.v. voedings- en genotmiddelen	2,1	-0,1	-1,9	0,1	0,7
duurzame consumptiegoederen	5,5	2,0	-5,9	1,8	-0,2
overige goederen en diensten	1,5	0,4	-1,7	-2,6	0,1
Totale consumptie	1,9	0,9	-2,1	0,0	0,2
Reëel beschikbaar gezinsinkomen					
Arbeidsinkomen	1,1	-3,4	7,0	-2,4	0,9
Uitkeringsinkomen	-2,4	5,4	1,5	3,0	2,1
Overig	8,7	-1,6	-14,3	-0,8	-1,7
Totaal inkomen	1,9	-0,9	0,7	-0,7	0,6
% beschikbaar gezinsinkomen (b)					
Besparingen					
Individueel (e)	-1,5	-3,2	-0,6	-1,3	-0,8
Collectief (c)	5,1	6,6	6,8	6,1	6,6
Totaal	3,6	3,4	6,2	4,9	5,8
mutaties per jaar in %					
Investerings					
Investerings bedrijven in woningen	5,1	0,4	-14,9	-16,0	-4,4
Investerings bedrijven in overige vaste activa	8,9	6,1	-10,5	-2,9	12,9
niveaus in %					
Investeringsquote (d)	16,5	17,1	15,9	15,2	16,7
(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.					
(b) Inclusief collectieve besparingen.					
(c) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.					
(d) Investerings bedrijven in overige vaste activa in procenten van de bruto toegevoegde waarde (in basisprijzen) van bedrijven exclusief onroerendgoedsector.					
(e) De individuele spaarquote valt in 2017 0,6%-punt en in 2018 en 2019 0,2%-punt lager uit door de verwerking van Pensioen in Eigen Beheer, zie het kader in de MEV2017, hoofdstuk 1.					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
2,5	2,4	-0,6	1,2	1,5	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3
-2,3	-2,2	0,6	2,0	1,9	2,3	1,4	0,9	0,9	0,9
0,6	-1,9	0,1	2,1	1,0	1,3	0,6	1,7	0,9	1,1
-5,4	-4,7	2,4	3,6	2,8	2,3	2,0	1,8	1,6	1,6
-1,9	-1,1	0,0	1,2	1,9	2,7	1,4	0,3	0,6	0,5
-1,2	-1,0	0,3	1,8	1,8	2,0	1,4	1,0	1,0	1,0
-0,2	-1,5	-0,2	4,8	4,2	1,0	2,2	0,6	1,4	1,1
0,6	-0,8	-1,8	2,8	-1,5	-0,5	-0,2	1,4	-0,7	0,6
-4,5	-1,3	1,0	0,1	3,5	3,1	2,7	2,7	2,1	1,9
-0,8	-1,3	-0,5	3,5	2,6	1,0	1,7	1,2	1,0	1,1
-0,4	-0,7	-1,4	0,2	0,9	0,0	0,3	0,4	0,4	0,5
7,6	8,0	7,7	5,8	6,2	6,9	7,0	7,2	7,4	7,5
7,2	7,3	6,3	6,0	7,1	6,8	7,3	7,6	7,8	8,0
-12,9	-12,2	6,1	27,4	18,5	6,6	2,9	1,2	1,2	1,2
-3,9	-2,3	2,7	7,4	2,5	2,6	2,3	2,6	2,5	2,4
15,9	15,6	15,9	16,8	17,0	17,0	17,0	17,0	17,1	17,1

	2007	2008	2009	2010	2011
bijdragen per jaar in %					
Opbouw consumptieprijs					
Finale invoer	0,0	0,2	-0,5	0,3	0,6
Invoer grondstoffen en diensten	0,5	0,4	-0,6	1,5	0,9
Invoer energie	0,0	0,5	-0,7	0,6	0,6
Indirecte belastingen	0,0	0,2	0,2	0,0	-0,1
Huur	0,6	0,4	0,0	0,3	0,4
Aardgas	0,2	0,5	-0,2	-0,2	0,3
Kwartaire diensten	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Arbeidskosten	1,1	1,7	2,4	-1,5	0,2
Bruto margeverbetering	-0,2	-1,8	-1,6	-0,1	-0,8
mutaties per jaar in %					
Consumptieprijs	2,3	2,1	-1,0	1,0	2,1
Prijsindices					
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	1,6	2,2	1,0	0,9	2,5
Nationale consumentenprijsindex (cpi)	1,6	2,5	1,2	1,3	2,3
Afgeleide nationale consumentenprijsindex (cpi)	1,5	2,2	0,9	1,1	2,2
Loonvoet marktsector (a)					
Contractloon (inclusief overloop)	1,8	3,3	2,7	1,0	1,2
Incidenteel	1,4	-0,8	0,1	0,0	0,2
Brutoloon	3,2	2,5	2,9	1,0	1,4
Sociale lasten werkgevers	0,3	1,0	0,1	-0,9	0,4
Loonvoet marktsector	3,5	3,6	3,0	0,2	1,8
Loonvoet bedrijven	3,5	3,6	2,8	0,5	1,7
De koppeling					
Contractloon	2,0	3,4	2,8	1,2	1,1
Bruto minimumloon	2,4	2,8	3,3	1,6	1,3
Netto minimumuitkering	3,1	2,0	1,8	0,9	1,2
Overig					
Prijs toegevoegde waarde marktsector	1,0	1,0	3,9	1,8	-0,7
(a) Marktsector betreft bedrijven exclusief zorg.					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
0,5	0,1	-0,1	0,2	0,0	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3
-0,1	0,3	0,4	0,2	-0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
0,6	-0,2	-0,3	-0,6	-0,3	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0
0,2	1,5	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,0
0,3	0,7	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6
0,2	0,0	-0,1	-0,2	-0,4	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
0,6	0,5	-0,3	-0,8	0,6	0,7	0,4	0,5	0,3	0,4
-1,0	-0,6	0,2	0,5	0,6	-0,7	-0,2	-0,1	0,1	0,0
1,5	2,4	0,8	0,0	0,8	1,7	1,5	1,8	1,8	1,7
2,8	2,6	0,3	0,2	0,1	1,6	1,4	1,6	1,6	1,6
2,5	2,5	1,0	0,6	0,3	1,6	1,5	1,7	1,7	1,8
2,1	1,3	0,6	0,4	0,3	1,6	1,3	1,5	1,6	1,8
1,6	1,2	1,0	1,3	1,7	1,8	2,1	2,2	2,1	2,1
0,4	0,3	-1,5	0,7	-0,5	0,5	0,4	0,3	0,5	0,6
2,0	1,5	-0,5	2,0	1,2	2,3	2,5	2,5	2,6	2,7
0,9	0,2	1,3	-1,8	0,4	0,3	0,0	0,4	-0,2	0,2
2,9	1,6	0,8	0,2	1,6	2,6	2,5	3,0	2,4	2,9
2,9	1,9	1,0	0,6	1,7	2,5	2,5	3,0	2,4	2,9
1,5	1,1	1,0	1,4	1,9	1,7	2,0	2,1	2,1	2,1
1,5	1,5	1,1	1,0	1,7	1,8	1,9	2,1	2,1	2,1
2,0	-0,4	3,0	1,6	1,7	1,3	1,4	1,8	1,9	1,9
2,0	0,6	-0,1	0,4	0,7	0,4	1,3	1,3	1,3	1,5

	2007	2008	2009	2010	2011
mutaties per jaar in duizenden personen					
(Beroeps)bevolking en arbeidsaanbod					
Bevolking	36	64	85	85	78
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	37	58	56	41	40
Beroepsbevolking	166	152	66	-29	1
w.v. werkzame beroepsbevolking	231	189	3	-83	2
werkloze beroepsbevolking	-64	-37	63	54	-1
Arbidsaanbod (b)	187	106	-13	-6	75
niveau					
Participatiegraad 15-74 jaar (%)	70	70	71	70	70
mutaties per jaar in %					
(Beroeps)bevolking en arbeidsvolume					
Bevolking	0,2	0,4	0,5	0,5	0,5
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	0,3	0,5	0,5	0,3	0,3
Beroepsbevolking	2,0	1,8	0,8	-0,3	0,0
Werkzame beroepsbevolking	2,9	2,3	0,0	-1,0	0,0
Werkzame personen	3,0	1,6	-0,9	-0,7	0,9
Arbeidsvolume in gewerkte uren	2,9	1,7	-1,4	-0,7	0,9
w.o. marktsector	3,2	1,2	-2,7	-1,3	1,2
zorgsector	2,8	3,6	2,9	1,8	2,5
overheid	1,1	2,7	2,4	0,8	-2,0
arbeidsvolume zelfstandigen in gewerkte uren	4,3	0,1	-0,5	0,7	1,7
niveaus in duizenden werkzame personen					
Arbeidsvolume totaal	8771	8914	8838	8778	8854
w.o. marktsector	6422	6500	6366	6245	6310
zorgsector	1266	1312	1349	1400	1425
overheid	995	1012	1032	1045	1032
arbeidsvolume zelfstandigen	1374	1386	1383	1382	1409
Aantal gewerkte uren per werkzaam persoon	1430	1430	1422	1421	1422
Werkloosheid					
Werkloze beroepsbevolking (in duizenden personen)	355	318	381	435	434
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	4,2	3,7	4,4	5,0	5,0
Nationale definitie (c)					
Werkloosheid (in duizenden personen)	402	357	434	479	473
Werkloosheidspercentage (niveau in % beroepsbevolking)	5,3	4,6	5,5	6,1	6,1
(a) Niveaus in personen in de prognosejaren afgerond op hele vijfduizenden.					
(b) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (bron: Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking (internationale definitie).					
(c) De mutatie in de prognosejaren is gebaseerd op de mutatie volgens de internationale definitie.					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
62	49	61	75	95	105	90	75	65	60
88	97	27	21	82	90	70	45	30	-5
132	68	-40	34	34	70	75	65	65	75
50	-63	-52	79	109	165	90	60	60	75
81	131	13	-46	-76	-95	-15	5	5	0
64	27	-8	35	30	70	70	65	65	65
71	71	70	70	70	70	70	71	71	72
0,4	0,3	0,4	0,4	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3
0,7	0,8	0,2	0,2	0,6	0,7	0,5	0,3	0,2	0,0
1,5	0,8	-0,4	0,4	0,4	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8
0,6	-0,8	-0,6	1,0	1,3	2,0	1,1	0,7	0,7	0,9
-0,2	-1,2	-0,2	0,9	1,2	1,8	0,9	0,7	0,7	0,7
-0,9	-0,9	0,5	0,5	1,7	1,5	0,7	0,6	0,7	0,6
-1,2	-1,1	0,8	1,2	2,3	1,9	0,7	0,5	0,5	0,4
1,5	-0,3	-1,0	-1,9	-0,4	0,8	1,8	2,1	2,3	2,3
-1,4	-0,3	0,6	-1,1	0,3	-0,3	-0,6	-0,1	0,1	0,5
1,0	0,4	2,0	0,9	1,0	1,6	0,7	0,6	0,8	0,7
8836	8732	8711	8792	8897	9060	9145	9205	9270	9335
6287	6200	6209	6314	6431	6585	6650	6680	6710	6735
1443	1434	1407	1385	1372	1385	1410	1440	1470	1505
1021	1014	1011	1009	1009	1005	1000	1000	1000	1005
1436	1447	1465	1477	1471	1495	1505	1510	1520	1525
1413	1418	1429	1422	1430	1425	1420	1420	1420	1420
516	647	660	614	538	445	430	430	435	435
5,8	7,3	7,4	6,9	6,0	4,9	4,7	4,7	4,7	4,7
560	708	709	680	581	475	460	465	465	465
7,1	8,9	9,0	8,6	7,3	6,0	5,7	5,7	5,7	5,7

	2007	2008	2009	2010	2011
	% bbp				
Collectieve uitgaven					
Openbaar bestuur	9,3	9,5	10,6	10,3	9,9
Veiligheid	1,7	1,7	1,9	1,8	1,7
Defensie	1,1	1,1	1,2	1,3	1,3
Infrastructuur	1,7	1,8	1,9	1,9	1,8
Onderwijs	5,1	5,1	5,5	5,5	5,4
Zorg	8,0	8,1	9,1	9,4	9,5
w.v. AWBZ	3,4	3,1	3,5	3,6	3,6
Zvw	4,2	4,6	5,2	5,3	5,3
overig (o.a. WMO)	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5
Sociale zekerheid	10,5	10,8	11,9	12,1	12,3
w.v. AOW/ANW	4,3	4,3	4,7	4,7	4,8
WW en bijstand	1,5	1,4	1,8	2,0	2,0
arbeidsongeschiktheid	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,0	3,4	3,7	3,7	3,8
Overdrachten aan bedrijven	1,5	1,5	2,3	2,1	1,7
Internationale samenwerking	1,9	2,0	1,7	2,0	1,8
Rente	2,0	2,0	2,0	1,8	1,8
Bruto collectieve uitgaven	42,7	43,7	48,0	48,1	47,1
Niet-belastingmiddelen	6,9	7,6	7,2	7,1	7,0
w.v. materiële verkopen	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
gasbaten	1,3	1,9	1,4	1,5	1,6
overige inkomsten	2,9	3,0	3,1	2,8	2,6
Netto collectieve uitgaven	35,8	36,2	40,8	41,1	40,1
Collectieve lasten	36,0	36,4	35,4	36,1	35,9
w.v. belastingen	23,5	22,9	22,6	23,0	22,1
premies wettelijke sociale verzekering	12,6	13,5	12,8	13,1	13,8
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector (a)	0,2	0,2	-5,4	-5,0	-4,3
w.v. centrale overheid (a)	0,5	0,4	-3,2	-3,7	-2,6
lokale overheid	-0,4	-0,7	-0,8	-1,1	-0,7
wettelijke sociale verzekering	0,0	0,5	-1,4	-0,3	-1,0
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-1,1	-1,1	-3,6	-3,6	-3,5
EMU-schuld collectieve sector	42,7	54,8	56,9	59,3	61,6
	mutaties per jaar in %				
Diversen					
Loonvoet sector overheid	3,9	3,5	3,7	1,4	2,1
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	2,2	3,2	3,2	0,4	1,0
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (imoc)	1,5	3,2	0,4	2,0	0,9
Prijs bruto overheidsinvesteringen (iboi)	2,4	2,9	0,7	2,5	0,8
Werkgelegenheid sector overheid (% totaal)	14,6	14,5	14,9	15,3	13,2
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (% totaal)	12,9	13,2	13,6	14,2	12,9
(a) In 2013 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,6% bbp.					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
9,8	9,5	9,7	9,1	9,0	8,9	8,7	8,7	8,7	8,7
1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4
1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
1,6	1,6	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2
5,3	5,3	5,3	5,4	5,3	5,3	5,2	5,1	5,1	5,0
9,8	9,8	9,7	9,6	9,4	9,4	9,5	9,7	9,8	10,0
4,0	3,9	3,8	2,6	2,6	2,5	2,5	2,6	2,6	2,7
5,3	5,4	5,4	5,7	5,7	5,7	5,8	5,9	6,0	6,1
0,5	0,5	0,5	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2
12,4	12,7	12,5	12,6	12,5	12,3	12,0	12,1	11,8	11,8
5,0	5,1	5,2	5,4	5,4	5,3	5,2	5,2	5,1	5,0
2,2	2,5	2,2	2,1	2,0	1,8	1,7	1,8	1,6	1,6
1,6	1,6	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
3,6	3,4	3,1	3,2	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
1,7	1,7	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2
1,8	1,8	2,0	2,1	1,6	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8
1,6	1,5	1,4	1,3	1,1	1,0	0,9	0,8	0,7	0,7
47,1	46,9	46,4	45,5	44,3	43,9	43,4	43,2	42,9	42,9
7,2	8,0	6,6	5,9	5,6	5,1	4,9	4,8	4,6	4,6
2,7	2,6	2,6	2,6	2,5	2,5	2,4	2,4	2,3	2,3
2,0	2,1	1,4	0,7	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
2,6	3,3	2,6	2,6	2,7	2,3	2,2	2,1	2,0	2,0
39,9	38,9	39,8	39,6	38,7	38,9	38,5	38,5	38,3	38,3
36,0	36,5	37,5	37,7	39,0	39,3	39,3	39,6	39,6	39,7
21,3	21,6	22,7	23,5	24,1	24,9	24,6	24,5	24,9	24,9
14,7	14,9	14,9	14,2	14,9	14,5	14,7	15,1	14,7	14,8
-3,9	-2,4	-2,3	-2,0	0,3	0,5	0,8	1,1	1,3	1,3
-2,9	-0,7	-1,1	-1,8	-0,4	0,0	0,1	0,4	0,8	0,9
-0,4	-0,4	-0,2	-0,3	-0,1	-0,3	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2
-0,6	-1,3	-1,0	0,2	0,9	0,7	0,9	0,9	0,7	0,6
-2,1	-0,7	-0,6	-1,0	0,5	0,1	0,3	0,6	1,0	1,1
66,4	67,7	67,9	65,1	61,8	58,5	55,5	52,2	49,3	46,6
2,9	1,8	0,5	3,0	3,1	2,5	2,8	2,7	2,7	2,8
1,5	0,3	0,5	0,7	2,3	2,2	2,4	2,3	2,3	2,3
2,2	1,4	1,0	-0,9	1,1	1,5	1,6	1,6	1,7	1,8
0,6	1,4	0,2	-0,1	-0,1	1,2	1,3	1,4	1,4	1,4
13,0	12,8	12,7	12,2	12,0	11,8	11,6	11,5	11,4	11,4
13,2	13,3	13,1	12,8	12,5	12,4	12,6	12,8	13,0	13,2

	2007	2008	2009	2010	2011
Inactieven/actieven					
Inactieven (duizenden uitkeringsjaren)	4044	4012	4123	4261	4346
w.v. AOW	2427	2480	2544	2605	2695
ANW	103	97	90	83	76
ziekteverzuim	319	306	313	326	323
arbeidsongeschiktheid totaal	715	706	701	704	700
werkloosheidsuitkering	184	148	197	234	225
bijstand (WWB/IOAW/IOAZ, duizenden personen)	296	275	278	308	326
Arbeidsvolume (duizenden mensjaren) (a)	6732	6875	6786	6729	6775
i/a-ratio (%)	60,1	58,4	60,8	63,3	64,1
mld euro					
Vermogenspositie werknemersfondsen (b)					
AO	1¼	1¼	1¼	3	3
AWF/UFO	5½	7½	4¼	¾	-2¼
Vermogenspositie AWBZ en Zvw					
AWBZ/Wlz	¾	-¾	-4	-7¼	-10½
Zvw	-7½	-6¾	-9¼	-5¼	-4½
(a) Exclusief ziekteverzuim.					
(b) De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar. Bij AWBZ/Wlz en Zvw is het normvermogen op nul gesteld.					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
4450	4615	4726	4778	4834	4815	4815	4820	4830	4845
2811	2896	2974	3038	3069	3095	3120	3130	3135	3140
66	53	35	28	28	25	25	25	20	20
315	302	293	298	313	320	315	315	315	315
666	667	672	672	672	670	670	675	680	685
262	335	364	339	334	285	270	265	250	245
331	362	388	403	419	420	415	420	430	435
6740	6670	6661	6723	6830	6930	6985	7035	7085	7130
66,0	69,2	71,0	71,1	70,8	69,5	69,0	68,5	68,2	68,0
3¼	2¼	1¼	2	4	6¼	10	13¼	16¼	20¼
-6	-10½	-13	-15	-16¼	-16¼	-16½	-16¼	-16¼	-16½
-15	-18¼	-21	-20½	-17	-15	-13	-11	-10¼	-11¼
-3½	-1½	-1½	-1¼	-¼	0	0	-¼	-¼	-¼

Bijlage 10 Belasting- en premietarieven, 2017-2021

	2017	2018	2019	2020	2021
	in %				
Tarieven loon- en inkomstenheffing					
AOW-premie eerste en tweede schijf (niet voor 65-plussers)	17,90	17,90	17,90	17,90	17,90
ANW-premie eerste en tweede schijf	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10
AWBZ/Wlz-premie eerste en tweede schijf	9,65	9,65	9,65	9,65	9,65
Belastingtarief eerste schijf	8,90	8,90	8,90	8,90	8,90
Belastingtarief tweede schijf	13,15	13,20	13,20	13,25	13,25
Belastingtarief derde schijf	40,80	40,85	40,85	40,90	40,90
Belastingtarief vierde schijf	52	51,95	51,90	51,85	51,80
Overige tarieven					
AOF basispremie werkgever	6,16	6,22	6,28	6,28	6,28
AOK gedifferentieerde premie werkgever	0	0	0	0	0
WHK premie UWV werkgever	1,16	1,16	1,16	1,16	1,16
WKO premie werkgever	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50
WW gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,36	1,89	1,89	1,89	1,89
WW marginale AWF-premie werkgever	2,64	2,30	2,79	2,33	2,32
WW marginale AWF-premie werknemer	0	0	0	0	0
Inkomensafhankelijke Zwv-premie	6,65	6,85	7,10	7,25	7,50
	in euro's				
Schijven en kortingen loon- en inkomstenheffing					
Lengte eerste belastingschijf	19982	20162	20445	20752	21064
Lengte tweede belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	13809	13858	13933	14013	14093
Lengte tweede belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	14148	14276	14476	14693	14913
Lengte derde belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	33281	34556	36070	37666	39300
Lengte derde belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	32942	34138	35527	36986	38480
Algemene heffingskorting	2254	2275	2307	2342	2378
Algemene heffingskorting 65-plus	1151	1161	1178	1196	1215
Arbeidskorting	3223	3253	3299	3349	3400
Alleenstaande-ouderkorting	0	0	0	0	0
Combinatiekorting	0	0	0	0	0
Aanvullende combinatiekorting	1043	1053	1068	1085	1102
Inkomensafhankelijke aanvullende combinatiekorting	1735	1751	1776	1802	1829
Ouderenkorting	1292	1304	1323	1343	1364
Ouderenkorting boven inkomensgrens	71	72	74	76	78
Alleenstaande-ouderenkorting	438	442	449	456	463
Aanvullende ouderenkorting	0	0	0	0	0
Overige inkomensgrenzen en nominale zorgpremie					
Franchise AWF	0	0	0	0	0
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ	53701	54697	55840	57023	58228
Maximum premie-inkomensgrens Zwv	53701	54697	55840	57023	58228
Nominale zorgpremie per volwassene (a)	1290	1322	1404	1466	1553
Standaardpremie Zwv t.b.v. zorgtoeslag	1530	1564	1658	1732	1832
(a) NZa-premie; exclusief gemiddelde eigen betalingen.					

Bijlage 11 Nominaal besteedbare inkomens, 2017

	Mediaan nominaal besteedbaar inkomen in euro	Omvang in % totaal (a)
	2017	2017
Inkomensniveau (b)		
< 175% WML	19800	36
175 - 350% WML	35400	38
350 - 500% WML	53300	15
> 500% WML	75800	10
Inkomensbron (c)		
Werkenden	40700	64
Uitkeringsgerechtigden	18800	9
Gepensioneerden	24300	25
Huishoudtype		
Tweeverdieners	44400	52
Alleenstaanden	21900	43
Alleenverdieners	34400	6
Gezinssamenstelling (d)		
Met kinderen	44400	26
Zonder kinderen	32600	49
Alle huishoudens	32600	100

(a) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2017.

(b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; het bruto minimumloon (WML) is in 2017 ongeveer 20.200 euro.

(c) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen h
werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd.

(d) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

Bijlage 12 Koopkracht, wig, lonen en sociale lasten, 2007-2021

	2007	2008	2009	2010	2011
mutaties per jaar in %					
Koopkracht (statisch) (a)					
Mediaan alle huishoudens	1,2	0,1	1,4	-0,5	-1,2
Koopkracht standaardhuishoudens (b)					
Tweeverdieners met kinderen, modaal + ½ x modaal	2,0	-1,0	2,1	-0,8	-1,0
Tweeverdieners met kinderen, 2x modaal + ½ x modaal	2,1	-0,7	2,0	-0,8	-1,3
Tweeverdieners zonder kinderen, modaal + modaal	1,9	-0,8	2,2	-0,6	-1,3
Tweeverdieners zonder kinderen, 2x modaal + modaal	2,0	-0,7	2,1	-0,7	-1,2
Alleenstaande, minimumloon	1,6	-0,5	2,2	-0,2	-0,8
Alleenstaande, modaal	1,9	-0,8	2,2	-0,5	-1,0
Alleenstaande, 2x modaal	2,0	-0,6	2,0	-0,8	-1,1
Alleenstaande ouder, minimumloon	1,6	5,2	4,1	-0,1	-0,6
Alleenstaande ouder, modaal	2,0	-0,8	3,9	-0,7	-0,8
Alleenverdiener met kinderen, modaal	1,5	-0,8	1,8	-1,2	-1,4
Alleenverdiener met kinderen, 2x modaal	1,9	-1,0	1,4	-0,9	-1,8
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	1,0	-0,6	2,1	-0,4	-0,7
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande	1,0	-0,5	1,9	-0,2	-1,3
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande ouder	1,2	-0,3	3,3	-0,5	-0,6
AOW alleenstaande, alleen AOW	1,2	-0,3	2,8	-0,2	-1,2
AOW alleenstaande, AOW + 10.000 euro aanvullend	1,2	-0,3	1,1	-0,5	-1,6
AOW paar, alleen AOW	1,2	-0,5	2,5	-0,3	-1,6
AOW paar, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	1,4	-0,4	1,1	-0,5	-1,6
Bruto modaal inkomen (euro per jaar)	30000	31500	32500	32500	33000
Prijnsindex					
Nationale consumentenprijsindex (cpi)	1,6	2,5	1,2	1,3	2,3
mld euro					
Lonen bedrijven					
Brutoloon	196,6	205,7	206,7	206,3	211,8
Loonkosten	244,4	258,1	259,7	257,3	265,1
% loonkosten					
Sociale lasten bedrijven					
Totaal	42,6	43,5	42,9	43,2	43,5
w.v. werkgevers	19,6	20,3	20,4	19,8	20,1
w.v. pensioenpremie	7,7	8,2	8,4	7,2	7,3
sociale verzekering	8,7	8,9	8,9	9,4	9,6
loondoorbetaling bij ziekte	2,6	2,7	2,8	2,9	2,9
overig	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
w.v. werknemers	23,1	23,2	22,6	23,4	23,3
w.v. pensioenpremie	3,8	3,7	4,1	4,3	4,3
sociale verzekering	4,0	3,9	2,7	2,9	3,0
loon- en inkomstenheffing	17,3	17,9	18,2	18,7	18,5
toeslagen	-2,0	-2,4	-2,5	-2,4	-2,5
<p>(a) De statische koopkracht houdt geen rekening met overgangen zoals promotie, baanverlies, samenwonen, scheiden en gezinsuitbreiding. Incidentele loonontwikkeling wordt niet meegenomen. De mediaan is de middelste van de naar grootte gerangschikte koopkracht van huishoudens. Dat wil zeggen dat de helft van alle huishoudens een hogere koopkracht heeft en de helft een lagere koopkracht.</p> <p>(b) De mogelijkheid om de algemene heffingskorting te verzilveren tegen de heffing van de partner is vanaf 2009 beperkt voor partners die geboren zijn in 1972 of later zonder kinderen tot 6 jaar. Deze beperking is vanaf 2011 meegenomen in de koopkrachtcijfers.</p>					

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
-1,7	-1,4	1,2	1,2	2,7	0,1	0,3	0,2	0,1	0,0
-0,8	-1,4	2,8	1,2	5,2	-0,4	0,3	0,0	0,0	-0,1
-1,7	-1,2	1,3	1,9	3,5	-0,3	0,5	0,2	0,2	0,1
-0,7	-0,1	2,1	1,2	4,1	-0,6	0,3	0,1	0,1	0,0
-1,8	-0,4	0,9	1,8	2,8	-0,4	0,5	0,3	0,2	0,2
-1,0	-0,2	3,4	1,3	6,6	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1
-1,0	-0,6	2,1	1,2	4,1	-0,6	0,3	0,1	0,1	0,0
-2,4	-0,6	0,3	2,1	2,1	-0,3	0,5	0,4	0,3	0,3
-1,7	0,2	-0,3	11,1	5,7	0,4	0,2	0,2	0,2	0,0
-1,1	-1,2	1,3	2,9	5,3	-0,3	0,1	0,0	0,0	-0,1
-2,2	-1,4	-0,2	-1,6	3,3	-0,9	-0,4	-0,6	-0,4	-0,4
-2,9	-1,1	0,3	1,6	1,8	-0,8	0,1	-0,1	-0,1	-0,2
-2,2	-1,5	0,6	1,4	1,6	0,0	-0,7	-0,5	-0,4	-0,5
-1,5	-1,8	1,4	0,1	1,3	-0,8	-0,7	-0,5	-0,5	-0,6
-1,8	-1,7	1,1	0,1	1,3	0,0	-0,6	-0,4	-0,4	-0,4
-1,0	0,6	1,4	0,6	2,1	-0,4	0,0	0,2	0,2	0,2
-1,2	-3,3	0,1	-0,3	1,1	-0,4	-0,6	-0,5	-0,4	-0,5
-1,3	0,9	0,1	0,2	1,6	-0,4	0,0	0,2	0,3	0,2
-1,4	-3,5	-0,1	-1,1	1,3	-0,3	-0,5	-0,4	-0,3	-0,4
33000	35000	35000	35500	36500	37000	38000	38500	39500	40500
2,5	2,5	1,0	0,6	0,3	1,6	1,5	1,7	1,7	1,8
213,4	214,3	214,1	220,3	228,0	237,1	245,3	253,5	262,0	270,9
269,3	270,9	274,0	277,3	288,2	300,5	311,1	322,8	333,1	344,9
44,5	44,9	45,3	44,0	44,1	44,8	44,8	45,3	45,3	45,5
20,8	20,9	21,9	20,6	20,9	21,1	21,1	21,5	21,3	21,4
7,5	8,1	8,0	6,7	6,6	6,8	6,7	6,7	6,7	6,7
10,2	9,8	11,0	10,8	11,1	11,1	11,3	11,8	11,6	11,8
2,7	2,6	2,5	2,6	2,7	2,7	2,7	2,6	2,6	2,6
0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5
23,7	24,0	23,4	23,4	23,2	23,7	23,7	23,9	24,0	24,1
4,4	4,3	4,0	3,6	3,6	3,6	3,5	3,5	3,6	3,5
3,1	3,1	2,7	2,8	2,9	3,0	3,0	3,1	3,2	3,3
18,5	18,8	18,6	19,0	18,9	19,3	19,3	19,3	19,4	19,4
-2,2	-2,2	-1,9	-2,0	-2,1	-2,2	-2,1	-2,1	-2,1	-2,2

Verklaring van afkortingen

ANW	Algemene nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
Aof	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene Ouderdomswet
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWf	Algemeen Werkloosheidsfonds
bbp	Bruto binnenlands product
btw	Omzetbelasting volgens het stelsel van heffing over de toegevoegde waarde
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CIZ	Centrum Indicatiestelling Zorg
CPB	Centraal Planbureau
cpi	Consumentenprijsindex
DNB	De Nederlandsche Bank
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EMU	Economische en Monetaire Unie
EU	Europese Unie
FED	Federal Reserve System; de centrale bank van de Verenigde Staten van Amerika
FOR	Fiscale Oudedagsreserve
FTK	Financieel toetsingskader
hicp	Harmonised Index of Consumer Prices; de geharmoniseerde consumentprijsindex
HLZ	Hervorming langdurige zorg
i/a-ratio	Inactieven/actieven ratio
IBOI	Index voor de bruto overheidsinvesteringen; betreft de prijsmutaties van bruto overheidsinvesteringen
ICT	Informatie- en communicatietechnologie
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IMOC	Index materiële overheidsconsumptie; betreft de prijsontwikkeling van de netto consumptie
IOAW	Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers
IOAZ	Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen

MEV	Macro Economische Verkenning
mkb	Midden- en kleinbedrijf
mln	Miljard
mln	Miljoen
MLT	Middellangetermijnverkenning
MTO	Medium-term objective; middellangetermijndoelstelling voor het overheidstekort in het kader van de Europese begrotingsregels
NAWRU	Evenwichtswerkloosheid; non-accelerating wage rate of unemployment
Nza	Nederlandse Zorgautoriteit
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
OM	Openbaar ministerie
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PEB	Pensioen in eigen beheer
pgb	Persoonsgebonden budget
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SDE+	Stimulering duurzame energieproductie
UFO	Uitvoeringsfonds voor de overheid
UMC	Universitair Medisch Centrum
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
VS	Verenigde Staten
VWS	Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport
Wajong	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsverzekering Zelfstandigen
Wgf	Wachtgeldfonds
WHK	Werkhervattingskas
WIA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WKO	Wet kinderopvang
Wlz	Wet langdurige zorg
wml	Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag
Wmo	Wet maatschappelijke ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet werk en bijstand
Zvw	Zorgverzekeringswet

Deze publicatie is een uitgave van:

Sdu Uitgevers
Postbus 20025 | 2500 EA Den Haag
T (070) 378 9911

Maart 2017 | ISBN 978-90-5833-764-1